

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

НАУКОВІ ПРАЦІ

СТУДЕНТІВ І МАГІСТРАНТІВ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Випуск 17

**Кам'янець-Подільський
2020**

УДК 378.4(477.43)(082):94

ББК 63.3(4Укр)

Н 34

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ №14661-3632 ПР від 01.12.2008 р.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 11 від 26 листопада 2020 р.)*

Рецензенти:

Степанчук Ю. С., доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

Чуткий А. І., доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Редакційна колегія:

О.М. Федьков, доктор історичних наук, професор (голова); **О.Б. Комарніцький**, доктор історичних наук, доцент (відповідальний редактор); **Л.В. Баженов**, доктор історичних наук, професор; **О.В. Віннічук**, кандидат політичних наук, доцент; **А.Л. Глушковецький**, кандидат історичних наук, доцент; **В.А. Дубінський**, кандидат історичних наук, доцент; **О.М. Завальнюк**, доктор історичних наук, професор; **С.А. Копилов**, доктор історичних наук, професор; **М.О. Сльозкін**, студент I курсу магістратури (відповідальний секретар); **В.С. Степанков**, доктор історичних наук, професор; **А.Г. Філінюк**, доктор історичних наук, професор

Н 34 Наукові праці студентів та магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: О.М. Федьков (гол.), О.Б. Комарніцький (відп.ред.), Л.В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2020. Вип. 17. 144 с.

До сімнадцятого випуску збірника увійшли наукові статті студентів та магістрантів історичного факультету з проблем всесвітньої історії, історії України та політології, які обговорювалися на засіданнях наукових гуртків і проблемних груп.

УДК 378.4(477.43)(082):94

ББК 63.3(4Укр)

© Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020

ЗМІСТ

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Борецька С.</i> Імператор Олександр І: історичний портрет.....	5
<i>Кушнірюк М.</i> До питання про створення метричної системи мір: історичний аспект.....	13
<i>Науменко Н.</i> Формування релігійного та суспільно-політичного світогляду Мартіна Лютера.....	19
<i>Омелянчук А.</i> Міжнародні відносини в Європі в першій половині XVIII ст.	28
<i>Пілявський І.</i> Роль Святійшого Синоду в переслідуванні пізніх протестантів.....	31
<i>Рівняк І.</i> Сучасна етно-демографічна ситуація в країнах Європейського Союзу.....	35
<i>Роговська Д.</i> Іспано-американська війна і перетворення США у велику державу.....	40
<i>Санько Т.</i> Реформація в Англії: передумови, причини і перебіг.....	46
<i>Слободюк І.</i> Білль про права 1791 р. як основа сучасної системи демократії.....	49
<i>Солодковська І.</i> Молодіжні субкультури Радянського Союзу періоду деєталінізації.....	55
<i>Філіпчук Б.</i> Дьєпський рейд 1942 року: підготовка та прорахунки в план..	63
<i>Мельник М.</i> Дидактичні ігри при вивченні історії: актуальність, завдання та зміст.....	72

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>Андоверова А.</i> Матеріальне становище мистецьких закладів освіти Кам'янця-Подільського у 20-ті – на початку 30-х рр. XX ст.....	77
<i>Галицька Т.</i> Громадська діяльність студентів Поділля у 20-ті рр. XX ст.: на матеріалах молодіжної преси.....	83
<i>Горват Е.</i> Обороні заходи російської влади в Україні напередодні французько-російської війни 1812 року.....	91
<i>Грібович Н.</i> Специфіка проведення реформи 1861 р. на Поділлі.....	95
<i>Кравчук В.</i> Трансформація сарматської ідеології на українських землях (козацький сарматизм як донаціональна ідеологія).....	98
<i>Рудь О.</i> Громадська діяльність Міхала Чайковського і процеси українського націєтворення.....	103
<i>Соха А.</i> «Весна народів» 1848-1849 рр. у Галичині.....	107
<i>Турковський Т.</i> Події польсько-українсько-радянської війни на галицько-волинському прикордонні (літо 1920 р.).....	111
<i>Хохлатюк В.</i> Участь студентів ЗВО УСРР у роботі партійних та комсомольських осередків у 20-х рр. XX ст. (на матеріалах журналу «Студент революції»).....	114
<i>Чернецька Н.</i> Науково-дослідна кафедра природи, сільського господарства, культури Поділля при Кам'янець-Подільському сільгоспінституті (1926-1929 рр.).....	119

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ

Єпіфанова О. Український вільний університет як філософський осередок української еміграції початку ХХ ст.....	126
Боднарук Б. Середовище ультрас як майданчик для вивчення впливу правої та лівої ідеологій на субкультурні групи: вітчизняний та російський досвід.....	132
Довга А. Герменевтичні студії Ганса-Георга Гадамера.....	135
Ярославська А. Роль соціокультурних чинників суспільства у протидії пандемії.....	138

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 929:94(470+571)-57.341Олександр I

С. Борецька, студентка IV курсу
Науковий керівник: О. Б. Комарницький, д.і.н, доцент

ІМПЕРАТОР ОЛЕКСАНДР I: ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

У статті розглядається проблема становлення та еволюції особистості імператора Олександра I, його вплив на внутрішню та зовнішню політику Російської імперії на початку XIX століття; проаналізовано спогади сучасників тих подій, сучасну історіографію даної проблематики.

Ключові слова: *Наполеон, Російська імперія, Олександр I, особистість.*

Особа Олександра I досить часто викликає суперечки серед дослідників. «Переможець Наполеона» або ж «Кочуючий деспот» (як його називав О.С. Пушкін) – різними особливостями наділяли цього правителя, на долю котрого випало безліч негараздів. Його сходження на престол супроводжувалось вбивством батька, усе правління – постійні війни і боротьба з опозицією, а смерть стала приводом для повстання декабристів. Однак, хоча період правління Олександра I добре вивчений в історіографії (як і його роль у тих подіях), проте поза увагою зазвичай опиняється особистість царя, її характерні риси.

У нашій роботі ми спробуємо проаналізувати становлення та еволюцію особистості імператора Олександра I.

Майбутній імператор Олександр народився 23 грудня 1777 року. Із самого дитинства йому доводилося жити у досить складних умовах, що виявлялося у сімейному розладі між його бабусею, імператрицею Катериною II та його батьком, цесаревичем Павлом Петровичем (майбутнім Павлом I). Династія Романових, до котрої належав цесаревич, насправді була німецькою, адже Катерина II була чистокривною німкою, а її чоловік – Петро III мав зовсім мало російської крові, тому коректніше називати цю династію – Гольштейн-Готорп. Правління Катерини II почалося із убивства її чоловіка Петра III, за однією із версій наказ про вбивство дала сама імператриця. Після цього злочину, вона відмовилась передавати престол своєму сину – Павлу і стала правити сама. Олександр, зростаючи при дворі в Петербурзі, звісно ж знав чутки про причетність своєї бабусі до вбивства її чоловіка, що також відобразилось на його характері [1, с. 44].

Олександр зростав при дворі Катерини II, разом зі своїм братом Костянтином, батьків він майже не знав, бачився з ними нечасто і лише з дозволу імператриці. Олександра назвали на честь героя російської історії – Олександра Невського, а його молодшого брата – на честь Костянтина Великого, імператора що запровадив християнство в Римській імперії. Імена були вибрані не випадково: у Катерини був проект відновлення Візантійської

імперії, на престол котрої вона і хотіла посадити молодшого онука, а старший Олександр мав правити Росією [11, с. 68].

Двір Катерини II був наповнений досить освіченими людьми, було багато іноземців. Взагалі «російський» двір у Петербурзі був російським лише за назвою, адже складався він переважно із аристократів німецького походження та європейського виховання, а розмовляв французькою мовою. Серед них був Фредерік Сезар Легарп – французький емігрант, котрий і став вихователем Олександра і Костянтина. Цесаревичі виховувалися у дусі Просвітництва: наставник проповідував їм ідеї рівності, свободи. Саме з його уроків імператор виніс проекти своїх майбутніх реформ. Сам цар зізнався: «Якби не було Легарпа, не було б і Олександра» [5, с. 78-79]. Проте вільнодумство емігранта і його зв'язки з французькими революціонерами призвели до втрати місця при дворі. Військовим наставником юного князя був генерал Микола Салтиков [11, с. 65].

У дитинстві Олександр не відрізнявся сильним здоров'ям: постійні застуди переросли у ревматизм, що тривожив царя аж до його смерті; він також, як і його мати, був короткозорим. Його батько, Павло Петрович, привчив його до військової муштри і парадів, проте це мало і негативні наслідки: через постійну присутність на стрільбищах із самого дитинства зробили його туговухим. Зовнішність його не відрізнялася привабливістю, він мав яскраво виражені жіночі риси, що доповнювалось його жіночним характером: він був досить м'яким, але при міг впасти в істерику, вів себе досить показово та удавано. У молодості мав прізвисько «Луїза». Такі манери залишились у нього на усе життя, зокрема про них згадує і Наполеон, описуючи свої зустрічі з російським імператором [12, с. 55].

Ще однією досить негативною рисою його характеру була удавана освіченість, що насправді приховувала досить середні розумові здібності і відсутність широких знань у конкретній області. Імператор погано знав російською мовою, майже усі книжки (навіть Біблія) його були французькими. Загалом, такі риси були характерними для російської аристократії початку XIX століття, котра знала французьку краще, ніж офіційну мову своєї держави (досить гарно це описав Л. Толстой у романі «Війна та мир») [4, с. 106]. Ще під час навчання Олександр відрізнявся лінивстю і небажанням вникати у державні справи. На відміну від свого батька, Павла, котрий при всіх своїх недоліках усе ж був обізнаний із життям підданих і навіть проводив реформи для покращення життя, усі починання Олександра I залишалися на папері. Лише активність та енергійність його наближених, таких як М. Сперанський, вдалося провести досить потрібні для імперії реформи, але після відставки останнього жодних реформ в імперії не проводилося [1, с. 46-47].

Імператор багато часу приділяв своєму зовнішньому вигляду. Вдягався у елегантний одяг, особливо полюбляв парфуми. Протягом усього життя для нього доставляли лише одну марку парфумів – «Eau de Portugal». Так, за один лише 1823 рік імператору прислали 264 пляшок із парфумами, загальною вартістю у 4334 руб. Загальна вага складала більше 100 кг, оскільки одна пляшка дорівнювало фунту (близько 400 г.). Окрім парфумів, із Франції йому дюжинами привозили нові рукавички та інші деталі туалету [9, с. 116-117].

Смерть Катерини II сталась досить несподівано, що призвело до неприємних наслідків для юного цесаревича. Увесь Петербург знав про бажання імператриці передати престол онуку, в обхід сина Павла. Проте одразу після смерті матері, Павло заручившись підтримкою деяких сановників, оголосив себе імператором. Задля відновлення справедливості, як її розумів новий монарх, він наказав провести ексгумацію тіла свого батька Петра III і здійснив його коронацію, нарядивши труп (!) у святковий одяг і корону. Зрозуміло що і такі моменти впливали на психічний стан Олександра [9, с. 119]. Його батько, Павло, відрізнявся нервовістю і важким характером, не мав спільних інтересів із дітьми, проте намагався провести необхідні державні реформи. Цим він налаштував проти себе аристократію, особливо офіцерів гвардії, котрих позбавили деяких привілеїв. В результаті, була складена змова, до котрої долучився і цесаревич Олександр. Щодо його прямої участі у вбивстві батька свідчень нема. Деякі вказують, що цесаревич просив не вбивати батька, проте він не міг не знати характеру Павла і того, що імператор добровільно не зречеться влади. Фактично, вбивство батька сталося за мовчазної згоди сина. Таким чином, початок правління Олександра ознаменувався одним із найстрашніших гріхів – вбивством батька [1, с. 75].

Сучасний історик А. П. Ніколаєв так описує нового імператора: «Безпринципність та аморальність імператора коробили його величного суперника, людину далеку не ідеальну. В Тільзіті імператори обмінювалися вищими орденами своїх держав. Цар необдуманно попросив орден Почесного легіону для генерала Л. Бенігсена. Не називаючи причин, Наполеон категорично відмовив. Олександр зрозумів свій промах і промовчав. Це був іще один ляпас для самодержця. Наполеон пізніше говорив: «Було противно, що син просить нагороду для вбивці свого батька» [9, с. 115].

Аморальність та лицемірство імператора була знана і його сучасникам. Зокрема, у 1820 р. А.С. Пушкін написав вірш «К бюсту завоевателя»:

«Напрасно видишь тут ошибку:
Рука искусства навела
На мрамор этих уст улыбку,
А гнев на хладный лоск чела.
Недаром лик сей двуязычен.
Таков и был сей властелин:
К противочувствиям привычен,
В лице и в жизни арлекин» [10, с. 273]

Ці слова поета спонукав написати бюст імператора, котрий Пушкін побачив у Варшаві. Витвір був створений видатним датським скульптором Б. Торвальдсеном (найбільшу славу йому принесла гробниця папи Пія VII Ватиканській базиліці). Сам бюст вийшов досить неприроднім, що і стало причиною появи цього вірша. Один із наближених імператора, реформатор М. Сперанський писав, що імператор «людина досить обмежена, байдужа до проблем Вітчизни, красується своєю фігурою...» [9, с. 116].

Під час проведення Віденського конгресу подібні слова про російського монарха лунали і з вуст європейських аристократів. Високий світ іменував царя «фальшивим» «аморальним», «позбавленим всіляких чеснот, хоча завжди

говорив про релігію і виконував усі обряди». Австрійський маршал і дипломат граф Шарль-Жозеф де Лінь вважав царя «брехуном». Архієпископ Ігнатій говорив: «В словах царя любов і людяність, а в серці брехня». Посол Британії, держави через яку і сталась війна з Наполеоном, назвав імператора «честолюбивим і брехливим дурнем» [7, с. 88].

За свідченнями сучасників, імператор унікав «бесід із людьми мудрими... Серед жіночого товариства, імператор навпроти, йогно таланти розцвітали і краще оцінювалися, наприклад дами особливо виділяли «його талант свистіти» [7, с. 94]. Історик С.П. Мельгунов згадує про один із можливих пророчих висновків: «Таємна віденська поліція пророкує і долю колишнього улюбленця Європи: «Від закінчить як і батько» - така думка осіб, що добре вивчали російського імператора» [7, с. 89].

Усі загравання царя з «лібералізмом» були лише фальшом – це розуміли і багато його сучасників, іще до початку «аракачеевщини». «Олександр – деспот у повному сенсі цього слова» - говорив де Клемм, котрий зустрічався з царем у Польщі в 1818 році. Він ніколи ні на йоту не поступиться своєю самодержавною владою, не дивлячись на те, що він завжди добре слідкує за собою, всякий, хто був свідком його поведінки, помітить черствість і жорстокість, що проявляється у його гримасах – той не помилиться в тому, що він деспот...» [7, с. 46]. Томас Джефферсон, 3-й президент США, у одному зі своїх листів, датованих груднем 1818 р. пише: «Його участь у псевдо-священному союзі, антинаціональні принципи, сказані ним окремо, його положення у якості глави цього союзу, що намагається скувати людство під вічним гнітом, що властивий найбільш варварським епохам – усе це відтінює його характер» [7, с. 87]. Декабрист Петро Каховський у листі Миколі І стверджує: «Імператор Олександр наніс нам багато бід, і він власне, причина повстання 14 грудня». Навіть вихователь царя Ф.С. Лагарп писав у 1824-му: «Я тішився надією, що виховав нового Марка Аврелія для п'ятдесяти мільйонів підданих, я мав хвилину радості високого достоїнства, однак вона зникла безслідно і бездонна прірва поглинула плоди моєї праці зі всіма моїми надіями» [7, с. 90].

Негаразди супроводжували і особисте життя імператора. У 1793-му 16-річного цесаревича одружили на дочці маркграфа Баденського Луїзі Марії Августі (у православ'ї – Єлизавета Олексіївна). Проте шлюб виявився нещасливим – ніяких почуттів у цесаревича до нареченої не були, більше того – він знущався над своєю дружиною (правда, і сама наречена зовсім не кохала цесаревича). Пізніше французький письменник Жозеф де Местр, що служив у Петербурзі сардинським послом, писав: «Більше всього мене розчаровує віддаленість обох августійших осіб одне від одного, котре розвивається до такого крайнього ступеня, що я не маю жодної надії на зближення» [2, с. 56].

Досить скоро, дружина цесаревича завела собі коханця – польського князя Адама Чарторийського, який водночас був найближчим другом Олександра і планував усі його реформи. Ба більше, сам цесаревич усіляко підтримував зв'язок своєї дружини з польським князем. Історик Мельгунов аналізує свідчення сучасників: «Ольрі записує, що Єлизавета «не користується близькістю государя»: «Відомо найбільш достовірним чином, що єдиний

чоловік, котрого імператриця із задоволенням хоче бачити і котрий буває в її інтимній компанії – князь Чарторижський...» [7, с. 99]. Про інтимні стосунки імператриці і князя вказує таке майбутній посол французького короля Барант і придворна дама графиня Головіна. Про це ж згадував і Наполеон на острові святої Єлени. Так, Барант у своєму журналі нотував, що імператор і його дружина повернули одне одному свободу. Більш того, Олександр усіляким чином підтримує зв'язок з Чарторийським. Барант повідомляє, що коли у Єлизавети народилась дочка і її показали Павло, той нібито риторично запитав статс-дамі Лівен: «Пані, як вважаєте, чи може у блондина і блондинки народитися дитина брюнет?» «Государю, Бог всесильний» - відповіла Лівен» [7, с. 99-100].

Як бачимо, Єлизавета завагітніла від друга царя, Адама Чарторийського, проте дитина прожила недовго і через кілька місяців померла. Проте імператриця часу дарма не втрачала і завела собі нового коханця – кавалергарда Олексія Охотникова від котрого завагітніла і в листопаді 1806го народила дитину. Досить скоро, Охотникова вбила. Як бачимо, не лише Олександр, але й імператриця була досить жорсткою і мстивою.

Найбільш важкою проблемою була відсутність в імператора дітей. Ця особливість дає змогу висувати різні версії щодо сексуального життя та орієнтації. Відомо, що у нього не було ніякого інтимного життя зі своєю дружиною, але відомо також і про його «альтернативи». Так, іще за юності його офіційною фавориткою стала перша красуня імперії, княжна Марія Нарішкіна, котра нібито і була коханкою царя. Проте не існує жодних документальних свідчень що б підтверджували інтимний характер цього зв'язку. При цьому відомо, що вона фактично відкрито жила із князем Григорієм Гагаріним (маючи офіційного чоловіка!), а згодом із генерал-ад'ютантом самого царя, польським графом Адамом Ожаровським [3, с. 579-580]. Виникає питання: чи дійсно фаворитка Нарішкіна була коханкою царя?

Галантне століття відрізнялось досить розпущеними звичаями. Християнські чесноти відійшли на другий план, аристократична культура була показово світською і елітарною. Так, імператриця Катерина, а до неї і Єлизавета, мала десятки коханців і цього зовсім не соромилась. Те саме стосується і всіх монарших дворів Європи. Серед генералів імператора Олександра така поведінка була досить звичною. Зокрема, маршал М. Кутузов відзначився любов'ю до 14-річних кріпосних дівчат, котрих наряджав у кавалерійські мундири і гвалтував [8, с. 45].

Однак подібних епізодів ми не зустрічаємо в біографії Олександра. Він нарочито фліртував із дамами, цілував їм руки і робив вигляд залицянь, при чому одночасно із декількома дамами. Взагалі він намагався показувати свій «лицарський характер». Проте жодних відомостей про інтимні стосунки із дамами немає. Така аномалія породила безліч версій щодо його сексуального життя. Одна із найбільш популярних – це інцест між імператором і його сестрою Катериною Павлівною [7, с. 98]. Іще історик Мельгунов намагався відкрити цю завісу таємничості: «Нарис відносин Олександра з жінками, що має значимість для його особистої характеристики, вимагає також і розгляд його відносин із улюбленою сестрою Катериною Павлівно. У цих близьких

стосунках було стільки ніжності, що це виходить за рамки сімейної прив'язаності. Як по-інакшому розглядати те ніжні листи, котрі він адресував своїй сестрі? Що наприклад означають такі рядки: «Нажаль, я не можу користуватись своїм старим правом і осипати ваші ніжки ніжними поцілунками у вашій спальній в Твері. На жаль, при публікації перепески брата і сестри, вона піддалась цензуруванню з-боку імператора Миколи II. Переписка подається читачам з великими купюрами. Багато із того, що характеризує сімейні відносини було знищено іще Миколою I. Можливо, історія так і не зможе, підняти завісу, що приховує до сих пір деталі діяльності, що розвивалося навколо тверського салону Катерини Павлівни. Поки що, у всякому випадку, ще радо будувати якісь версії» [7, с. 102].

Однак і ця версія не заснована на беззаперечних доказах. Звертання імператора до своєї сестри було цілком стандартним в галантну добу, а ось про інцест поміж монаршими особами жодних згадок немає. При цьому, ми добре знаємо, про коханців самої Катерини Павлівни. Серед них був і князь Багратіон – герой Бородіно. Сама княгиня була особою недалекоглядною, але досить владною, мріяли стати імператрицею Австрії, вона багато в чому підштовхувала царя до його авантюр.

Сучасна дослідниця епохи Катерини II, Наталія Зазуліна, у своїй монографії описує досить делікатний епізод, пов'язаний зі здоров'ям юного Олександра. У 1795-му році минуло уже два роки з моменту одруження цесаревича, однак його дружина не завагітніла. Ба більше, на завагітніла жодна із фрейлін та інших придворних дам, з котрими у Олександра могли бути інтимні стосунки. ТЕ саме стосувалося і його молодшого брата Костянтина, у котрого був бурхливий роман із Жанеттою Четвертинською. Її постійно оглядали лікарі, однак вона також не завагітніла від великого князя. Катерина завжди піклувалась про життя своїх дітей та онуків, а тому одразу ж викликала європейських лікарів для огляду великих князів. Свого часу, лікарі допомогли її чоловіку Петру, завдяки чому Катерина завагітніла і народила Павла. Вони також допомогли і королю Луї XVI, провівши операцію [3, с. 576-578].

Здоров'ям цесаревичів займався придворні лікарі М. Вейкард та І. Кельхен. З Європи для консультацій прибули: Е. Сандіфорд, С. Брюгманс та ін. У їх лікарській переписці згадується якесь ускладнення, що було і в Олександра і в Костянтина. Причиною ускладнення були події десятирічної давнини. У 1787 р. імператриця планувала здійснити візит до Криму і взяти з собою онуків. Проте вони не поїхали, через хворобу. Офіційно було оголошено, що у великих князів був кір, однак вони провели у своїх покоях більше трьох місяців, що свідчить про більш складне захворювання. Відомо також, що у Олександра і після того спостерігався жар, всього він хворів більше півроку [3, с. 578].

Сучасні лікарі, вивчаючи записи медиків тієї доби також стоять на схожих позиціях, скоріш за все це був не кір, а складніша і небезпечніша хвороба. Ймовірно, це була скарлатина, котра й дала ускладнення. При чому, в Олександра хвороба протікала важче, ніж у молодшого брата, тому його глухота може бути наслідком скарлатини. Саме цим можна пояснити і проблеми інтимного характеру і відсутність нащадків. Скоріш за все, Олександр став імпотентом і не мав змоги вести сексуальне життя. Його брат,

Костянтин, до речі, мав багатьох коханок, проте не мав нащадків, отже також був безплідним [3, с. 578]. Однак все ж у його діда, Петра III, також були проблеми з потенцією, що однак не завадило йому отримати спадкоємця, Павла, а також мати фавориток. Чи дійсно проблема була в імпотенції?

Сучасний російський дослідник наполеонівської доби, Є. Понасенков, у своїй монографії «Первая научная история войны 1812 года» висуває версію про те, що Олександр I, ймовірно, був латентним гомосексуалістом. Робить він такі висновки, досліджуючи документи тієї доби. Зокрема, мемуари графа С. Уварова, офіційного ідеолога часів імператора Миколи I, проте починав він свою кар'єру іще при дворі Олександра. Уваров був відомий своєю нетрадиційною орієнтацією (що описано і у віршах О. Пушкіна). До цього часу вважалося, що граф не залишив жодних мемуарів, але історик Є. Понасенков знайшов такі документи, написані французькою мовою. У них Уваров описує своє представлення імператору так: «захоплений чарами балу, я пустився у танці, але скоро помітив, що імператор посеред сьйва молодості і краси слідкував за мною з особливою увагою. У розпал балу він підійшов до мене і добродушним голосом сказав мені декілька компліментів...». І далі розповідаючи про своє стрімке кар'єрне зростання він згадує: «...У цій незвичній ситуації я швидко розгадав секрет, котрий в дійсності був більше схожий на роман, ніж на суху оповідь історії. Але цьому роману не судилося бути написаним...Проте, я загалом розповів, на мою думку, він раптово відмовився від замислу, котрий сам впроваджував у мою свідомість, сказав, що наважився просити мене зректися їх. Я описав почуття, з котрим він зустрів мою відмову, в результаті одразу віддалився від мене...» [9, с. 125-126].

Є. Понасенков також наводить й інші непрямі факти, котрі свідчать про орієнтацію імператора. Зокрема, собі в ад'ютанти він завжди призначав молодих і гарних офіцерів. Серед них можна виділити дипломата П. Кисельова, а також барона Густава Моріца Армфельта, котрий був відкритим коханцем короля Швеції Густава III. Також історик вказує, що усі проблеми інтимного характеру у комплексі породили в імператора Олександра I певну сексуальну перверсію, що виражалась у нездорових стосунках із власною сестрою. До цього слід додати і поламану із самого дитинства психіку, зростання в атмосфері фаворитизму і розпусти двору Катерини II, абсолютну аморальність і лицемірство придворних, розлуку із батьками, причетність до вбивства власного батька [9, с. 125-126].

Однак було б неправильним списувати усі недоліки правління і власне особи імператора Олександра I на його сексуальні девіації. Скоріше, ці девіації лише підсилювали негативні риси його характеру, що вкупі із самозакоханістю, імпотенцією та сімейними трагедіями призвели до появи досить важкого комплексу: Олександр I нікого не любив. Він досить холодно спілкувався зі всіма людьми, його спілкування із жіночим товариством було лише ширмою, за котрою імператор приховував власні емоції (скоріше відсутність таких емоцій), а оточивши себе молодими і гарними офіцерами він створював певну ілюзію власної могутності. Проте варто пригадати біографії інших відомих діячів нетрадиційної орієнтації: Фрідріх Великий, король Пруссії; Євгеній Савойський – австрійський маршал, Річард Левове Серце, Людовік XIII – їхня орієнтація

зовсім не заважала їм правити державою, проводити реформи, командувати військом, перемагати у битвах. Однак закомплексованість Олександра I зіграла фатальну роль не лише у його житті, але й у житті імперії: він постійно змагався з Наполеоном, котрий мабуть був єдиною людиною, до якої в російського правителя були справжні почуття – ненависть і заздрість. Заздрість до популярності і талантів французького імператора, саме цим можна пояснити маніакальне старання Олександра знищити усі здобутки Наполеона [8, с. 65-66].

Не витримує критики і намагання російських істориків представити Олександра як патріота своєї держави. Насправді, імператор зневажав і своїх підданих і свою імперію. Ще у юності у нього була мрія поселитись із дружиною на берегах Рейну. Під час війни 1812 року він ні разу не відвідає діючу армію, але при цьому дасть наказ випалювати російські міста і села перед відступом. До кінця життя він так ні разу і не відвідає Бородінського поля [7, с.106]. Після завершення війни імператор декілька років подорожуватиме Європою, намагаючись втілити своє бачення повоєнного устрою. Насправді, таке відношення до власної держави і підданих не відрізнялося від його попередників: ще з часів імператора Петра I Росія поділялась на європейську і туземну частини. До європейської належав світ аристократії, вищого духовенства, багатій буржуазії та інтелектуалів (зазвичай іноземців). До туземної – темне неосвічене селянство, що перебувало у рабській залежності від панів, низи міщанського стану, дрібні купці, сільське духовенство і неросійські народи – татари, кавказці, фінно-угри, народи Сибіру і Далекого Сходу [1, с.75].

Список використаних джерел та літератури:

1. Буровский А. М. Наполеон – спаситель России. Москва: Яуза; Эксмо, 2009. 416 с.
2. Елизавета и Александр. Хроника по письмам императрицы Елизаветы Алексеевны. 1793-1826. Москва, 2013. 416 с.
3. Зазулина Н. Н. Европейский пасьянс. Хроника последнего десятилетия царствования Екатерины II. Москва: Бослен, 2018. 640 с.
4. Замойский А. 1812. Фатальный марш на Москву. Москва, 2013. 312 с.
5. Зимин И. В. Люди Зимнего дворца. Монаршие особы, их фавориты и слуги. Москва, 2015. 718 с.
6. Клейн Л. С. Другая сторона светила: Необычная любовь выдающихся людей. Российское созвездие Санкт-Петербурга, 2002. 653 с.
7. Мельгунов С. П. Александр I. Сфинкс на троне. М., 2010. 384с.
8. Понасенков Е. Правда о войне 1812 года. Москва: Рейттарь. 408 с.
9. Понасенков Е. Н. Первая научная история войны 1812 года. Москва: Изд-во АСТ, 2017. 800 с.
10. Пушкин А. С. Собрание сочинений в 10 томах. Москва: ГИХЛ, 1959-1962. Т. 2. Стихотворения 1823-1836.
11. Сахаров А. Н. Александр I. Москва: Наука, 1994. 456 с.
12. Яновский А. Д. Император Александр I. Москва, 2013. 120 с.

The statistic examines the problem of the emergence of that evolutive specialty of Emperor Oleksandr I, his inflow into the internal policy of the Russian Empire on the cob of the 19th century; it is analyzed to help the participants in quiet podiy, thanks to the history of this problematics.

Key words: *Napoleon, Russian imperia, Oleksandr I, specialty*

ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ МЕТРИЧНОЇ СИСТЕМИ МІР: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкривається місце виникнення системи та час введення в експлуатацію метричної системи, досліджуються причини та передумови появи системи, розкривається поняття метричної системи мір.

Ключові слова: *Метрична система мір, Талейран, Мешен і Делапбр, Міжнародна конференція метра, Міжнародне бюро мір і ваг, Міжнародна система одиниць СІ.*

У сучасному світі в час нанотехнологій та технічного розвитку вкрай необхідною є така система мір, яка буде точною, легкою у використанні та в запам'ятовуванні. Такою системою мір виступила метрична система. Без метричної системи неможливо уявити сучасну науку, без цієї системи наше життя було б ускладненим як, до прикладу, в Сполучених Штатах Америки, М'янмі та Ліберії. А у Великій Британії метрична система використовується разом з імперськими одиницями.

Зазначена тематика знайшла висвітлення у працях таких істориків: Л.Д. Ісакова, Е. Каменцевої, М. Малікова, Н. Устюгова та Л. Черепніна, також вченх сьогодення – М.Котляра та В. Топольника.

Мета роботи полягає у тому, щоб охарактеризувати поняття метричної системи, показати історію та передумови виникнення.

Величезні відкриття та досягнення точних наук XVII та XVIII століть примушували шукати природню та точну систему мір. Тому французькі вчені висунули принцип створення єдиної системи мір для всього світу. Вони вважали, що в природі можна знайти основу для такої системи. Проте не всі вчені розділяли ідеї, що можна створити універсальну по всіх відношеннях систему мір, але все ж підтримали цю ідею, тому, що вона обіцяла дати важливі для науки результати, наприклад уточнити відомості про форму та розміри землі [4, с. 202].

У 1789 році в Генеральні штати поступило багато проектів реформ системи мір. І тільки один із цих проектів дійшов до обговорення в Національному зібранні. Автором цього проекту був єпископ князь Талейран. У своїй роботі «Про міри і ваги», представлений в 1790 році, Тайлеран пропонує прийняти за одиницю виміру довжину секундного маятника на широті 45°, тобто він повторяв стару ідею вчених XVII ст. [3, с. 67]

Проте в проекті Талейрана було щось нове: просити англійський парламент взяти участь в створенні нової системи мір. Для цього передбачалось створити комісію вчених із Англійської академії наук та членів Паризької академії наук, і доручити цій комісії створення нової системи мір. Таким чином в проекті Тайлерана питання мір набуло міжнародного характеру.

8 травня 1790 року Національне зібрання прийняло декрет про реформу системи мір, він був затверджений королем 22 серпня. Вцілому декрет

повторював проект Тайлера та доручав Академії наук виконання всіх необхідних підготовчих робіт. Одна комісія Академії, на чолі з найбільшим математиком кінця XVIII ст. Лангранжем, рекомендувала десятичну систему відношень для мір. Друга комісія (Лаплас, Монж) пропонували в якості одиниці довжини одну сорокамільйонну долю меридіану [3, с. 67].

В декреті Національного зібрання від 26 березня 1791 року всі складові академічної доповіді були затверджені. Треба було силами однієї Франції здійснити цю революцію. Для цього найскладнішою роботою був вимір довжини дуги меридіану між Дюнкерком і Барселеною. Обидва міста лежать на Паризькому меридіані і знаходяться на рівні моря, тому дуга цього меридіану мала переваги над іншими. Вимір було доручено двом академікам-астрономам Мешену та Деламбу. Мешен повинен був виміряти південну частину – від Барселони до Родеза на Піренеях. Деламбу залишилась більша частина від Родези до Дюнкерка. В червні 1792 року Мешен та Делабр приступили до роботи. Проте в 1792 році Людовік XVI тікає з Парижу. Населення, не розуміючи сенсу та мети роботи астрономів, ставиться підозріло до діяльності Делабра, який працював на території Франції. Мешен також відчував складності. В березні 1793 року верховний державний орган революційної Франції, розпочав війну із Іспанією, і Мешен став іспанським полоненим, оскільки він проводив свої роботи на території Іспанії. Проте справа завершилася тимчасовим ув'язненням вченого [4, с. 205].

Геодезичні виміри дуги паризького меридіану було розраховане на декілька років, проте вже із весни 1792 року Законодавче зібрання почало прискорювати Академію, докоряючи, що роботи ведуться дуже повільно. Тому було вирішено не дочікуватися закінчення робіт по виміру дуги меридіану, а використовувати останні дореволюційні виміри, які проводились в 1739 році Лакайлем. Результати цього виміру тимчасово – до закінчення робіт Мешена та Делабра, були покладені в основу створення метра – вихідної міри довжини і в той же час основною одиницею метричної системи. По цьому виміру одна десятимільйонна частина чверті дуги меридіану рівнялася трьом паризьким фунтам та 11,44 лініям [4, с. 205].

Система мір, створена на цій основі, була затверджена Конвентом 1 серпня 1793 року. Виготовлення мір повинно було проходити під наглядом спеціального комісара, вибраного з однієї сторони Академією, з іншої – Комітетом народного просвітництва.

Наступного дня після цього декрету Академія була скасована. Але скасування Академії ніяк не вплинуло на хід реформи. 2 вересня 1793 року Конвент створив Тимчасову комісію мір та ваг на чолі з академіком Бордо. В комісію увійшли всі, хто займався реформою по дорученню Академії наук. Делабр та Мешен продовжували свої виміри чверті дуги земного меридіану, а відомий фізик Лавуазьє в співпраці з фізиком Гаюї підготували матеріали для визначення ваги води – основу для виміру ваги.

3 грудня 1793 року робота по введенню метричної системи тимчасово «завмерла». Лише в 1795 році вона була відновлена. 1 травня 1795 року член Законодавчого зібрання інженер П'єр Дювернуавніс в Конвент доклад про нову організацію реформи мір, по яким Конвент прийняв закон 7 квітня 1795 року

про нові міри і ваги. Закон передбачав відновити роботу по виміру дуги меридіану та разом з тим, вводив нову систему мір та ваг. В якості основної одиниці встановлювався метр, названий тимчасовим, тому що, в основу розміру покладено було результати виміру довжини меридіану, зроблені Лайкалем в 1739 році. Назва метр походить від грецького слова «метрон» – міра.

Нові міри були названі республіканськими. Час введення залежав від виготовлення в достатній кількості зразків мір. Розміри були нанесені на основний еталон – платинову лінійку. В залежності від основного еталону були виготовлені латунні еталони тимчасового метру [4, с. 206].

Головним діячем по проведенню тимчасового закону про метричну систему був П'єр Дювернуа. Він дав також і завершену редакцію системи нових мір.

Стаття 5 закону встановлювала наступну номенклатуру мір:

Міри довжини – метр, рівний одній десятимільйонній частині чверті дуги земного меридіану;

Міра поверхні – ар, дорівнював квадрату, сторони якого були рівні 10 метрам кожна. Назва міри «ар» походить від грецького «арос» – рілля.

Кубічна міра – стер – призначалася для дров і дорівнювала кубічному метру. Мірою місткості як для рідких, так і для сипучих тіл був прийнятий літр, рівний кубу однієї десятої частини метра. Назва «літр» походить від грецького слова «літра» – ваговий фунт. Основною одиницею, міри ваги був прийнятий грам – абсолютна вага чистої води, що дорівнює за обсягом кубу 0,01 частини метра при температурі танення льоду, – при 0 °. Назва «грам» походить від грецького слова «грама» – напис, позначення [4, с. 207].

Таким чином, було визначено основні одиниці виміру – метр, ар, стер, літр і грам.

Системою ділення цих основних одиниць була десяткова, тобто кожна більша одиниця дорівнювала десяти дрібнішим, і навпаки, більш дрібна одиниця становить одну десяту частину більшої. Для позначення одиниць виміру більших, ніж основні одиниці, до найменувань цих одиниць приєднувалися грецькі числівники, що позначають потрібну кількість: дека – десять, гекто – сто, кіло – тисяча, мирна – десять тисяч.

Для позначення десяткових поділів основних вимірювальних одиниць були прийняті приставки, взяті від латинських числівників, які також позначають відповідні кількості: деци – десять, санти – сто, мілі – тисяча.

Втілення закону 7 квітня 1795 року було покладено на особливих комісарів, які обираються з числа людей, що займалися розробкою нової системи мір. Скласти список вчених мав Комітет народної освіти. У цей список увійшли відомі вчені того часу, зокрема Бертолле, Борда, Гаюї, Лаплас і академіки Мешен і Делаамбр [4, с. 210].

Після видання закону 1795 р. Мешен і Делаамбр продовжили свої вимірювання. Тим часом міри, засновані на тимчасовому метрі, почали проводитися в життя. До осені 1798 р., тобто через три роки, вимірювальні роботи були закінчені. Комісари Національного інституту – установи, який змінив Академію, з ініціативи міністра закордонних справ Директорії Талейрана розіслали запрошення в ряд країн з проханням надіслати делегатів

для участі в Міжнародній комісії, яка повинна була остаточно затвердити метричну систему. Таким чином, творці метричної системи намагалися надати справі міжнародний характер, вважаючи, що вимірювання, які були проведені, і результати, які були досягнуті, більш досконалі, ніж всі виміри, прийняті на той час у всіх країнах.

Делегати з'їхалися у вересні 1798 року. 25 травня 1799 р. Міжнародний конгрес заявив про закінчення робіт по перевірці визначення довжини основних еталонів. Робота Конгресу закінчилася 22 червня 1799 року. Прототипи метра і кілограма були зроблені на основі нових вимірів з платини і були здані на зберігання до Архіву республіки. Ці еталони отримали назву архівних. Залізні копії метра і кілограма були роздані всім членам конференції [3, с. 78].

Через півроку 10 грудня 1799 року, вже при новому французькому уряді – консульстві, на чолі якого стояв Бонапарт, законом були підтверджені основні принципи закону від 7 квітня 1795 року і був скасований тимчасовий метр. Замість нього одиницею довжини був визнаний архівний метр, розміри якого визначили вимірювання, проведені Деламбром і Мешеном. Довжина метра була визначена в 3 фути 11,296 ліній замість 3 футів 11,44 ліній, тобто новий метр став дещо коротший [3, с. 72].

Таким чином 10 грудня 1799 року метрична система мір була остаточно затверджена, але втілена в життя вона була не відразу, виготовлення самих мір вимагало часу. Також закон 23 вересня 1795 року наказував поступово приступити до заміни старих мір новими. У Парижі і в усьому департаменті Сени – в Центральній Франції, нові міри повинні були стати обов'язковими з 22 грудня 1795 року, а повну заміну мір збиралися закінчити через 2 роки, – до 1797 року. Але населенню нові міри давалися важко; вони не відповідали віковим звичкам, назви їх були незрозумілі.

В кінці 1800 року, тобто після остаточного затвердження метричної системи, можна було констатувати, що за 4 роки, які пройшли після прийняття нової системи мір, вдалося ввести тільки міри довжини й обсягу, та тільки в 12 з 83 департаментів [4, с. 210-211].

У той час коли остаточно був затверджений закон про метричну систему і коли ця система стала втілюватися в життя, на чолі Франції стояв Наполеон. Наполеон не був прихильником метричної системи. Він вважав, що не слід викорінювати звичні міри. Не подобалося йому і десятковий поділ, він вважав за краще старий розподіл на 12, успадкований ще від римської епохи. Наполеон не скасував метричної системи, але і не приймав рішучих кроків для її введення [4, с. 211].

2 лютого 1812 року Наполеон видав декрет, що мав на меті «полегшити і прискорити встановлення однаковості мір та ваг в імперії. У першій статті декрету підкреслювалося, що «не буде зроблено ніяких змін в одиницях мір і ваг Франції», встановлених законом 10 грудня 1799 р. Але разом з тим цей декрет наказував міністрові закордонних справ «прийняти Заходи до виготовлення для застосування в торгівлі приладів для вимірювання і зважування, найбільш уживаних в торгівлі і пристосовані до потреб народу» [4, с. 211].

Постановою міністра закордонних справ від 28 березня 1812 р. було введено «обігові» міри, спеціально призначені для потреб торгівлі і безпосередньо пов'язані з метричною системою. На «повсякденних» мірах була позначена їх величина в метричних одиницях. Населення на практиці користувалося лише «повсякденними» мірами, які по суті стали серйозною перешкодою для проведення в життя метричної системи. Нові «обігові» міри являли собою комбінацію метричної системи і старих французьких мір. Так, з'явилася міра довжини туаза (збереженою була стара назва), дуже близька за розміром до старого дореволюційного туаза. Цей туаз був рівним 2 метрам, або 6 футів. Таким чином, туаз був прирівняний до одиниці метричної системи, – був визнаний рівним двом метрам, і було збережено старий розподіл туазів на фути, дюйми і лінії.

Одночасно з туазом був бережений і лікоть, який дорівнював 12 дециметрів, тобто трохи більше метра. Лікоть ділився по системі двох: півліктя, чверть, одна восьма, одна шістнадцята ліктя [4, с. 214].

Закон вимагав, щоб на іншій стороні цих мір були нанесені поділи десятичної системи, але фактично цим законом десяткова система була майже скасована.

Для мір об'єму також була створена особлива міра – Буассо, рівна одній восьмій гектолітра і ділилася по системі двох на: півбуассо, чверть буассо. Поряд з Буассо залишився і літр, Який також ділився за системою двох: півлітра, чверть літра, одна восьма літра і так далі.

Зміни торкнули і мір ваги. Так, півкілограма отримав назву фунта. Фунт ділився на 16 унцій, унція дорівнює 8 драхм, драхма – 72 грані [4, с. 214].

Ці міри, які являли собою комбінацію старих французьких мір та мір десяткової системи, діяли на протязі 25 років. Тільки законом 4 серпня 1837 року були відновлені права метричної системи, і з 1 січня 1840 року (термін введення в дію цього закону) метрична система у Франції стала Єдиною и була визнана загальнообов'язковою.

8 серпня 1870 року, представники двадцяти чотирьох країн зібралися в Парижі на Міжнародній конференції метра. Комісія в основу своєї роботи поклала принципи того, що основна одиниця системи мір повинна бути встановлюватися через матеріальний еталон, який би найточніше відобразив довжину архівного меру [3, с. 82].

Облога Парижу перервала роботи комісії. На початку 1872 року вони були відновлені в складі представників уже тридцятьох країн. Комісія в новому складі затвердила вказані вище принципи. Вона затвердила еталон метру виготовленого із сплаву 90% платини та 10% іридія у вигляді стержня, його поперечний розріз нагадує букву Х. Прийнятий в якості матеріалу еталону сплав характеризувався незмінністю та міцністю, а надана еталону форма забезпечувала стержню найбільший опір викривленню при мінімальній вазі. Такий еталон відтворює довжину архівного метру із точністю до 0.001 міліметра [4, с. 232].

За величину кілограму комісія прийняла архівний кілограм, тобто масу 1.000028 кубічного дециметра води при 4°C.

Міжнародна комісія метру поставила завдання виготовити необхідне число точних копій архівних еталонів метра та кілограма, один із еталонів тої і тої міри визнати за міжнародний прототип, а інші через жеребкування розподілити між країнами – замовниками, як національні прототипи.

В 1875 році була зібрана в Парижі дипломатична конференція метру із представників двадцяти країн, і 20 травня 1875 року була підписана представниками сімнадцяти країн «конвенція метру для забезпечення міжнародного єднання та вдосконалення метричної системи». Конвенція створила Міжнародне бюро мір та ваг, підлегле постійному міжнародному комітету [3, с. 83].

Генеральна конференція метру, в якій голова є президент Паризької Академії наук, збиралась з початку кожні шість років, а зараз не рідше ніж раз на 4 роки. Адреса штаб-квартири міжнародної організації: PavilliondeBreteuil FR 92312 SevrescedexFrans, Paris, France. Останнє зібрання відбулося в 2018 році було переглянуто визначення одиниць СІ кілограм, ампер, кельвін, та моль через відповідні фундаментальні стали: Планка, елементарний заряд, Больцман та Авогадро, оновлені значення яких також було затверджено. Наукові та адміністративні постанови реалізує Міжнародний постійний комітет. Зараз комітет складається з 18 членів, вони представляють країни – члени метричної конвенції. Основна задача комітету – забезпечення однаковості одиниць вимірювання у всьому світі. Комітет також представляє пропозиції Генеральній конференції мір та ваг [3, с. 84].

Комітет засідає щороку в приміщенні Міжнародного бюро мір та ваг. На засіданнях обговорюються доповіді й звіти консультативних комітетів. Комітет представляє «річний звіт» з адміністративних і фінансових питань державами – членами метричної конвенції.

Міжнародне бюро мір і ваг виконує функцію підтримки однакових значень одиниць СІ в усьому світі. Воно здійснює це через низку консультативних комітетів, членами яких є метрологічні лабораторії держав, членів метричної конвенції та через власні лабораторії [4, с. 232].

До 1889 року під наглядом міжнародної комісії були виготовлені 34 еталони метра та 43 еталони кілограма. Цього ж року міжнародним комітетом мір та ваг були затверджені міжнародні прототипи, та створені еталони для країн-учасників метричної конвенції [3, с. 82].

28 вересня 1889 року міжнародні прототипи метра та кілограма разом із двома контрольними до кожного прототипу були вміщені у підвалах бюро на зберігання (Франція, Бретейльський павільйон).

Цим актом закінчилася роль архівного метра та кілограма; вони стали хоч і поважними, але все ж таки історичними пам'ятками [4, с. 233].

Отже, саме з цього моменту, метр та кілограм трактуються як довжина та вага міжнародних еталонів, які зберігаються в Бретейльському павільйоні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боднарєнко Г. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни. Луцьк, 1997. 222 с.
2. Гуцал А. Ф. Давні календарі, міри, монети та письмо: навч. посіб. Кам'янець-Подільський, 2006. 208 с.

3. Деламбр И. Я. Меры и метрическая система. Пособие для учителя. Москва, 1954. 341 с.
4. Каменцева Е., Устюгов Н. Русская метрология. Изд. 2-е. учеб. пособие. Москва, 1975. 328 с.
5. Исаков Л. Д. Международная метрическая система. Конспект основных данных для лекторов и пропагандистов. Москва, 1925. 389 с.
6. Каменцева Е. И. Русская метрология: учеб. пособ. 2-е изд. Москва, 1975. 326 с.
7. Каменцева Е. И., Шостыин Н. А. Метрология. Советская историческая энциклопедия. Москва, 1966. Т. 9. 409 с.
8. Каменцева Е. И. К истории создания образцовых мер сыпучих тел в первой половине XVIII века. Труды Московского государственного историко-архивного института. Москва, 1963. Т. 17.
9. Маликов М. Ф. Основы метрологии. Москва, 1949. 248 с.
10. Метрологія. Елементи теорії вимірювань: конспект лекцій / Укл. О.О.Боднарук. Чернівці, 2000. 24 с.
11. Мешен П. Ф. А., Деламбр Ж.-Б. Ж. Основы метрической десятичной системы. Москва, 1926.
12. Міри. Енциклопедія українознавства. Львів, 1994. Т. 4. 1582 с.
13. Рыбаков Б. А. Русские системы мер длины XI-XV вв. // Советская этнография. 1949. №1.
14. Саранча Г. А. Метрологія, стандартизація, відповідність, акредитація та управління якістю: підруч. Київ, 2006. 672 с.
15. Сидоренко О. Про стан вивчення української метрології // Укр. іст. журн. 1970. №5. С. 106-111.
16. Топольник В. Г. Метрологія, стандартизація, сертифікація і управління якістю: навч. посібн. Донецьк, 2006. 211 с.
17. Тюрин Н. И. Единицы измерения, принятые в СССР. Москва, 1947.
18. Черепнин Л. В. Русская метрология: учеб. пособ. по вспомогательным историческим дисциплинам. Москва, 1944. 94 с.
19. Чертов А. Международная система единиц измерения. Москва, 1963.
20. Шевцов В. В. Историческая метрология России: учеб. пособ. Томск, 2007. 208 с.

The article reveals the place of origin of the system and the time of commissioning of the metric system, investigates the causes and preconditions of the system, reveals the concept of the metric system of measures.

Keywords: *Metric system of measures, Talleyrand, Meschen and Delambre, International Conference of Meters, International Bureau of Weights and Measures, International System of Units SI.*

УДК 274-337 Лютер

*Н. Науменко, студентка II курсу магістратури
Науковий керівник: В.С. Степанков, д.і.н, професор*

ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ МАРТИНА ЛЮТЕРА

У статті розглядається проблема життя Мартіна в юні роки Лютера, становлення його релігійних поглядів, проблема впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на світобачення й зародження реформаторських думок.

Ключові слова: *Мартін Лютер, церква, Біблія, Євангелія, дитинство, Реформація, душа, релігія, християнство, Папа Римський.*

Як відомо, формальним поштовхом до виникнення реформаційного руху в Європі став виступ проти індульгенцій ченця з німецького міста Віттенберг, професора теології Мартіна Лютера (1483-1546 рр.). З цього моменту почався протестантський рух, який розділив єдину на той час Католицьку церкву. Цей учинок мав величезні наслідки для європейської історії, а потім – і для світової. Та процес Реформації має й особисту місію Лютера, яка сягає корінням в дитинство та юність протестанта.

Даний період життя зацікавив чимало закордонних дослідників, таких як: А. Бродецкий, К. Вислефф, А. Вязовская, В. Гура, Т. Луценко, Б. Прозоровская, Л. Спиц, А. Фелауэр, А. Шипилов, Э. Эриксон. Цілком детально описує юні роки И. Гобри, чия робота присвячена дослідженні біографії Лютера в контексті реалій Середньовіччя. Вагомий внесок здійснили сучасні вітчизняні дослідники: О. Давлетов, В. Дятлов, І. Карівець, У. Луц, С. Пронь, І.Сюндюков, Л. Чередник. Повштовхом до цього було те, що у 2017 році весь християнський світ святкував видатну річницю – 500 років Реформації, до участі якого приєдналася й Україна.

Мета роботи полягає у тому, що на основі аналізу використаних жерел та літератури з'ясувати формування релігійного та суспільно-політичного світогляду Мартіна Лютера.

Він народився 10 листопада 1483 року в місті Айслебені у сім'ї працюючих селян. Батьки його, Ганс і Маргарита важко працювали – Ганс у каменоломнях, а мати поралася по господарству і часто виконувала чоловічу роботу. Згодом, у сім'ї Лютерів з'явилося чимале поповнення – чотирма синами і трьома дочками, але точніше історикам встановити не вдалося, адже відомостей про них практично не збереглося [5]. Методи тогочасного виховання полягали не славилися гуманістичним піходом, а навпаки – побитті за найменші проступки. Як згодом розповідав сам Лютер, що втік з дому і довго не міг потім звикнути рідних. “Батьки тримали мене суворо, чому я і став боязким. Їх суворість і суворе життя, яке я вів з ними, були причиною того, що я згодом пішов у монастир і став ченцем. Прагнення їх були прекрасні, але вони не вмiли розрізняти особливостей характеру, відповідно до яких повинні були б і визначати спосіб покарання” [4, с. 147].

У такій надзвичайно суворій атмосфері проходили дитячі роки, де консервативізм та суворе виховання переслідували Мартіна й у шкільному житті. Бідність і обмеження в усьому тільки загартувували його мужність, але безрадiсне життя в похмурому батьківському домі і відчуття кари зробили його боязким і заляканим й змусили рано заглибитися у свій внутрішній світ, якому побожність батьків надала релігійного забарвлення. Маргарита завжди вселяла в хлопчика тривогу за грізного Бога, який здавався йому невблаганним суддею і при одному імені якого бліднув від страху [7 с. 29]. Та навіть переїзд 14-ти річного Лютера в Магдебург для вступу до францисканську школу не змінило ситуацію, а навпаки – йому доводилося просити милостиню, адже у батьків коштів на нього не вистачало. Він навіть хотів послідувати за прикладом батька – працювати у рудниках, проте доля зглянулася над ним. Його давно помітила дружина заможного селянина Урсула, яка взяла Мартіна під свою опіку.

Нарешті він відчув себе вільним від колишнього матеріального гніту та поступово почав довіряти людям [21, с. 21].

Життя його поліпшилося: викладачі Айзенахської школи перебували під значним впливом тенденцій гуманізмів, ідеї яких підхопив Лютер. Через 3 роки повнолітній Лютер переселився до Ерфурта і поступив до тамтешнього університету. З університетським життям почалася нова сторінка життя, яка віщувала блискуче майбутнє. Він старанно читав твори Скота, Томи Аквінського, не пропускав жодної лекції, звертався за порадами і вказівками до професорів, працював у бібліотеці. Гарячі диспути, що влаштовувалися при університеті, розвивали його природний ораторський талант і формували з нього майбутнього чудового діалектика. Але в той же час він не нехтував і класиками, читав Цицерона, Вергілія, Лівія, хоча читав їх не просто для вивчення мови і вироблення стилю, як це робили гуманісти, а звертаючи головну увагу на зміст, витяючи з нього корисні практичні настанови [18, с. 32].

Уже в 1503 р. Лютер отримав ступінь бакалавра та право читати філософські лекції. Батько покладав великі надії на свого первістка і він готував сина до юридичного фаху. Тому поряд з юридичними науками, якими займався за обов'язком, він з великим запалом став вивчати теологію, і зокрема Біблію. Раніше не мав про неї уявлення, а знав лише ті уривки Євангелія і апостольських послань, які читалися в церкві по неділях. Тепер мріяв про те, як би самому придбати цю книгу. Взагалі, релігійний світогляд, вихований в ньому в дитинстві, в студентські роки тільки посилювався. Все більше часу Мартін присвячував пошуку тлумачень тих чи інших уривків з Писання, спілкувався з авторитетними теологами та викладачами, що значно впливало на розвиток на його духовний світ. Всупереч очікуванням батька, після здобуття ступеня магістра син залишає перспективну кар'єру і йде до монастиря [6, с. 141].

Чим було зумовлене таке кардинальне рішення? Під час навчання він шукав в науці лише відповіді на ті питання, які турбували його з дитинства – про ставлення людини до Бога, про те, як умилостивити неблаганного Суддю, як заслужити свій порятунок. Кожна думка про смерть, про вічність і Страшний суд вражала його душу. Але суха, безплідна схоластична філософія не могла розвіяти його сумнівів. Залишався єдиний спосіб, на який вказувала постійно Церква як на єдино вірний шлях до порятунку – податися до монастиря [21, с. 25]. У вивчення біографії Мартіна Лютера можна виділити два яскравих випадки. Перший полягав в тому, що коли один з його університетських друзів Алексіс несподівано помер – був вражений ударом блискавки. Ця подія сильно вразила молоду людину. Він мимоволі став задавати собі питання, що станеться з ним, якщо він так само раптово буде покликаний Богом. Незабаром, повертаючись після літніх канікул від батьків в Ерфурт, Лютер потрапив у страшну грозу, під час якої блискавка вдарила в декількох кроках від нього. Він злякався за своє життя, а особливо за те, що послідує за ним. Тому в молитві звернувся до Святої Анни і пообіцяв, що стане монахом, якщо виживе. Він вижив і того ж року вступив до монастиря августинського ордену у Ерфурті, який характеризувався дуже суворим статутом [11, с. 235].

Вченого прийняли з великою долею скептицизму. Місцеві ченці вважали за потрібне упокорити його гордість і показати, що набуті знання не мають жодної цінності за стінами монастиря. Це можна пояснити тим, що вони побоювалися розумової пеєрваги тих з ченців, що проявляли любов до освіти. І ось, частково з метою привчити його до головної чернечої чесноти – смирення, частково для того, щоб не залишати йому часу на книжкові заняття, нового послушника чекав особливий перелік завдань: він повинен був прислужувати старшим, заводити годинник, підмітати церкву, виконувати найбруднішу роботу. А після виконання обов'язків, вирушав по місту з жебрацької торбою, випрошуючи милостиню. Але Лютер покійрно переносив всі випробування. Ба більше того – морив себе голодом, холодом, дотримувався суворого посту, адже він для того і вступив до монастиря, щоб шляхом смирення добитися святості [15, с. 103].

Через рік Мартіна постригли в ченці під ім'ям брата Августина. На всі його очікування, що в чернечому званні немає спокус, що за стінами монастиря диявол безсилий. Все ж виявлялося, що спокуси були присутні і в святій обителі, що диявол і тут ставив людині пастки. Думка про те, що чернецтво не рятувало людину від гріховних жадань, дуже тривожила його. Навіть вважав себе “загиблим”, коли відчував в собі плотське бажання, гнів, ненависть, задрість. Тоді поринав в глибокі роздуми, сповідувався кожен день; але ніщо не допомагало і людські переживання поверталися знову. В наслідок чого почав сумніватися в можливості досягнення свого спасіння. Проте найжахливішою була думка, що перетворювала його внутрішній світ на справжнє пекло: він припускав, що належав до числа тих засуджених, яким за вченням святого Августина про приречення, не допоможуть жодні добрі справи. Вона доводила його іноді до того, що відчував ненависть до Бога, бо “хто може любити Бога, який гнівається, судить і засуджує?”. Звичайно, мали місце втішні хвилини заспокоєння, але вони були нетривалі і змінювалися страшними картинами гніву Божого: “І вдень, і вночі мене бентежив внутрішній голос: хто знає, чи бажані подвиги твої Господу?” [10, с. 105].

Від цих складних роздумів Лютер шукав порятунку в богословських заняттях, зокрема читанні Біблії. Але і в ній не знаходив світла, оскільки на його очах існувала невидима “потрійна пов'язка”. Перша полягала в впевненості, що одне лише дотримання закону робить людину святою. Друга пов'язка полягала в його фанатичній прихильності до папства і всієї церковної традиції. Коли одного разу в монастирській бібліотеці йому до рук потрапив том проповідей Яна Гуса і він з цікавості заглянув в нього, то його страшно вразило, що еретик міг так по-християнськи тлумачити Святе Писання. Але, згадавши, що Гус був засуджений, поспішив закрити книгу. Йому здавалося, що якщо він навіть тільки подумає доброзичливо про еретика, “стіни повинні почорніти, а сонце потьм'яніти”. З такою пов'язкою на очах Лютер, читаючи Святе Писання, звичайно, бачив у ньому лише те, що підказувала Церква. Але найтугішою виявилася третя пов'язка, яка не дозволяла звертати увагу на оригінальний латинський текст, а постійно керуватися доданими до нього коментарями [16, с. 12-13].

Через два роки після вступу до монастиря Лютер отримав сан священика, а 2 травня 1507 р. вперше відслужив літургію. Саме на ній відчув наскільки людина нікчемна і земна, що навіть без посередника – Папи Римського, не може постати перед величчю Господа. Душевні страждання привертали увагу отточуючих [18, с. 54]. За даними ченців, він і сам вірив, що його бентежить диявол, з яким згодом розмовляв нерідко цілі ночі, сперечався в богословських питаннях, причому іноді виходив переможцем, іноді програвав [2]. Напевно він би й замкнувся в собі, якби не розмова з старим ченцем, який відкрив очі на формулу апостольського символу “Вірую в відпущення гріхів”, а саме – відпущення дається всім і кожному, і дається йому самому тоді і настільки, коли і наскільки він буде вірити в нього. Ці прості слова старого ченця справили на Лютера сильне враження [11, с. 236]. Ще одним “рятівником” став генеральний вікарій ордену Штаупіц, який учив про виправдання через Божу благодать [14].

Таким чином, приблизно з 1508 р. розпочався різкий поворот в богословських уявленнях Лютера. До того часу він поділяв погляди схоластиків, а так як схоластика в більшості своїх представників прийшла до переконання, що людина може досягти єднання з Богом в духовну досконалість без посередницької дії благодаті, за допомогою лише власних сил, то і Лютер повністю поділяв це переконання. Але він ще довго не усвідомлював всіх логічних наслідків нового принципу, зокрема не зізнався сам собі, що з тієї хвилини, як релігія стає суто особистою справою між Богом і віруючою душею, руйнується вся структура католицької Церкви. Слід зауважити, що насправді ідея про виправдання вірою не заважала йому ще довго залишатися таким же затятим шанувальником Папи і вірним сином Церкви, яким він був в момент приходу до монастиря [17]. Але власна незадоволеність, з одного боку, і вплив Штаупіца з іншого, сильно похитнули це переконання, а читання Біблії під новим кутом зору довершило справу. Тепер, Лютер з особливою увагою зупинявся на таких висловах, в яких Христос називається Світовим Заступником, а віра – єдиним засобом примирення з Богом. Особливо його вразив вислів пророка Авакума: “Праведний від віри буде жити”, яке він витлумачив в тому сенсі, що праведною і є та людина, яка виправдана перед Богом своєю вірою [4, с. 146-147].

В 1511 р. Мартіна відрядили до Риму. Він прибув до столиці християнського світу з усім релігійним натхненням німця, з глибокою вірою в святість служителів західної Церкви, але його чекало повне розчарування. Він з жахом згадував згодом про побачені ним “нечестивості римлян”, про жадібність і розпусту духовенства, під впливом чого наводив прислів'я, яке часто звучало в ті часи: “Якщо є пекло під землею, то Рим побудований на його склепіннях” [12, с. 141]. Але разом з тим, не варто перебільшувати впливу на світогляд Лютера поїздки до Риму і стверджувати, що саме ця подія перетворила його з прихильника папства на його ворога. Справа в тому, що як не потрясло Лютера все побачене і почуте в Римі, все ж це не похитнуло його основних поглядів. Згодом, він сам почав оцінювати ситуацію реальніше, яким жило середньовічне суспільство [20, с. 15].

Згодом, у житті Мартіна сталася нова знаменна подія – він отримав ступінь доктора богослов'я з правом тлумачення Біблії, що напряду залежало з

спілкуванням з народом. Спочатку він сам не знав, якими володів здібностями, і в перші роки завжди зі страхом сходив на кафедру. Але поступово подолав його, винесений ще з рідного дому, і тоді-то проявилася у повну силу його талант – вміння володіти словом. Крім проповідей в монастирі і лекцій в університеті, розпочав проповідувати, оскільки в 1516 р. був призначений проповідником в соборній Віттенбергській церкві [8, с. 57]. В цей же час, не задовольняючись латинським текстом і доповненнями до нього, він почав вивчати Біблію мовою оригіналу, для чого йому довелося серйозно зайнятися грецькою і єврейською мовами, а результатами своїх досліджень ділився зі слухачами. У процесі спілкування на кожному кроці знаходив підтвердження ідеї про “виправдовуюче значення віри”. Ось чому майбутній реформатор з особливою зацікавленістю вивчав ту частину Нового завіту, де йшлося про значення віри з особливою виразністю, а саме “Послання до римлян”, яке і пояснював в своїх читаннях поряд з іншими посланнями апостола Павла і псалмами [3, с. 45].

На початку XVI ст. значного поширення набули індульгенції, які спершу виконували роль свідоцтва про покуту за гріх благими справами або щирсердечним зізнанням, але у Середньовіччі мали за мету “відкупити” гріхи християнина перед Всевишнім. Це пояснюється тим, що Папа Римський Лев X бажав завершити будівництво базиліки святого Петра і прагнув зробити восьмим дивом світу, тим саме залишити значну релігійну пам’ятку. Звичайно, що віряни прагнули позбавити себе від страждань чистилища і віддавали останні гроші, аби придбати індульгенцію [17]. Навіть імператор змушений був з політичних міркувань потурати Папі; курфюрст і архієпископ Майнцький і Магдебурзький, примас Німеччини, Альбрехт Бранденбурзький, сам запропонував свої послуги в якості головного комісара з продажу індульгенцій в своїй єпархії, щоб розрахуватися з фінансовим боргом. Не лише представники світської, але й духовної знаті були незадоволені тим, що німецькі гроші в такому величезному обсязі спливають за Альпи. Тобто, економічні інтереси тісно перепліталися з релігійними. Нарешті, вся патріотично-національна і соціальна опозиція, яка упродовж століть формувалася в Німеччині, могла побачити в цьому питанні свого роду гасло [20, с. 15].

Роль продавця виконував Йоган Тецель, якого з великою пошаною зустрічали у всіх містах, багаті і бідні збігалися до нього за грамотами про відпущення гріхів. Вже при першій появі Тецеля Лютер в розмовах з близьким йому оточенням висловлював своє обурення з приводу торгівлі людськими гріхами, але публічно ще не торкався на цю тему – до того часу, поки Тецель не прибув до Саксонії. Бачачи, що його власні парафіяни почали йти до нього за покупкою індульгенцій, Лютер вважав своїм обов’язком висловити протест і в своїх проповідях почав доводити, що відпущення гріхів дається тільки людям, які щиро розкаялися і живуть згідно із заповідями Божими і що краще давати гроші жебракам, ніж платити за папський папірець [9, с. 62].

Та згодом, Лютер переконався, що простим протестом з кафедри неможливо щось змінити і що торгівля індульгенціями набирає чи малих обертів. Його переповнювало бажання зробити так, щоб його “голос у пустелі” був почутим і напередодні свята 31 жовтня 1517 р прибив до дверей церкви знамениті “95 тез”. У своїх тезах покаяння вимагало внутрішнього

переродження людини і що будь-який зовнішній акт для примирення з Богом, у вигляді грошової пожертви і тому подібного, нічого не означав. Папа, на думку Лютера, міг лише заступитися своїми молитвами за душі грішників, але буде він почутий чи ні, це залежало тільки від Бога. Мартін був абсолютно переконаний в тому, що подавати бідним і нужденним значно краще, ніж витратити кошти на купівлю індульгенцій. Він доводив вірян, що кожен християнин, який розкається отримував повне відпущення гріхів і без індульгенцій, завдяки Божій благодаті. Він вважав, що істинний скарб церкви – не заслуга Христа і святих, оскільки ці заслуги, за словами Святого Письма, діють постійно і без допомоги церкви, – а святе Євангеліє, що сповіщає славу і благодать Божу [17].

Лютер почав боятися за своє становище, адже не мав наміру кидати виклик Папі. Як сам зазначав пізніше: “Я був один, – розповідав він згодом, – і лише з необережності залучений до цієї справи ... Я не тільки поступався Папі в багатьох і важливих догматах, а й щиросердно обожнював його, бо хто був я тоді? Незначний монах, який походив скоріше на труп, ніж на живе тіло”. Думка про те, що він проти власної волі був втягнутий у суперечку, повторювалася в найрізноманітніших формах в пізніших його творах [13, с. 8]. Мартін відчував глибоку тривогу за себе та свою долю, адже розумів, що на його слова Рим відреагує гнівом. Виступаючи з критикою індульгенцій навіть і не думав кидати йому виклик. Але разом з тим, він не бажав відмовлятися від написаного у Тезах, тому що його висловлювання ніяк не суперечать Писанню. Слід зазначити, що нападки супротивників, з одного боку, і підтримка друзів, з іншого, спонукали його зробити ще один крок на новому шляху. Після повернення з чергового диспуту, він закінчив свої латинські пояснення до Тез, в яких пішов значно далі, ніж в Тезах. Він проводив відмінність між рішенням Папи і постановою Собору, стверджуючи, що лише друге може вважатися непогрішним, а з приводу відпущення гріхів зазначав, що хоча Бог і дарує його через служителя церкви, але дарує лише за одну віру в божественну благодать, причому саме “прощення може бути виражено і устами простого мирянина” [1].

З цього логічно випливало, з одного боку, що відпущення, яке надавалося священиком, і саме таїнство не приносили грішнику жодної користі, якщо він внутрішньо не проникся вірою, а з іншого, що щиро віруюча людина отримувала прощення від Бога і в тому випадку, якщо священик самовільно з різних причин відмовляв у відпущенні гріхів. Так Лютер розривав могутній умовний ланцюг, за допомогою якого церква приковувала душі до своїх ієрархічних духовних органів [19, с. 129].

На сторону Маріна Лютера переходила й влада. Підтримували молодого протестанта владні структури через те, що розуміли, наскільки Церква збагачується за рахунок фінансових пожертвувань у папську казну. Релігійний характер протесту набував і політичного: авторитет Папи мав більший вплив, ніж імператора, а німецькі гроші в величезному обсязі спливали за Альпи. Все це зумовило саксонського курфюрста Фрідріха Мудрого підтримати Лютера власною грамотою у випадку нападів, що означало одне – німецька влада бажала повернути колишню могутність [20, с. 15].

Прагнення папського престолу і духовенства до збагачення шляхом організації торгівлі індульгенціями викликали в Лютера несприйняття і

змушували його переосмислити власний релігійний світогляд. У своїх нових проповідях він намагався глибоко упокорити людину перед Богом, відмовляючи водночас в можливості врятуватися за допомогою власних заслуг і добрих справ та ставлячи порятунок християн в залежність від однієї лише благодаті Божої. Він проголошував людину “вільною від людей” – це і була та “християнська свобода”, яку реформатор проголошував своїм вченням. Водночас, Лютер ще не заперечував обов’язковості зовнішніх покарань, які визначали церква і Папа. У цій суто зовнішній сфері віри він ще визнавав за Папою Римським владу, яка походила від Бога. У всьому іншому, що не стосувалося віри, на думку Лютера, християнин повинен був терпляче зносити навіть зловживання влади і незаслужені страждання [19 с. 129].

Отже, ще з раннього дитинства Мартін Лютер шукав відповіді на релігійні питання, на які знайшов лише на сторінках Біблії. Грізний Отець тепер для нього став справедливим суддею, який дає кожному віруючому шанс на порятунок, якщо з щирим каяттям попросити у Ісуса прощення. До такого висновку Мартіну було дійти не просто, адже батьківське залякування, схоластичні ідеї в університеті, невірні трактування в Євангелії провокували душевні страждання та довгі роздуми над буттям людської душі. Та підтримка оточуючих й часта віра допомогли сформувати знамениті “95 тез” який він висував проти догматів римо-католицької церкви.

Список використаних джерел та літератури:

1. 95 тезисов доктора Мартина Лютера, прибитых к воротам Виттенбергской церкви в день Всех Святых 31 октября 1517 года. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/luther-s-95-theses.pdf>
2. Бродецкий А. Е. Социально-ценностные векторы религиозности в идеях ренессансного гуманизма и Реформации (альтернатива «Лютер – Эразм») // *Studia Humanitatis*. 2017. № 4. С. 17-28. URL: http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/brodetskiy_.pdf
3. Вислефф К.Ф. Теология Мартина Лютера. Санкт-Петербург, «Издательство Светоч», 2009. 239 с. URL: <https://www.livelib.ru/book/1001149789-teologiya-martina-lyutera-karl-fredrik-visleff>
4. Вязовская А. Мартин Лютер и его учение об оправдании. С. 146-151. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/166662/1/Vjazovskaja.pdf>
5. Гобри И. Жизнь замечательных людей: Лютер. Москва: изд-во «Молодая гвардия», 2000. 513 с.
6. Гура В. А., Пазухина О. Р. Лютер и Кальвин о человеке и его свободе: религиозное обоснование новоевропейского типа личности // *Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Сер.: Гуманитарные и общественные науки: научное издание*. 2015. № 2 (220). С. 139-145. URL: <https://elib.spbstu.ru/dl/2/8032.pdf/view>
7. Гус Ян. Лютер Мартин. Кальвин Жан. Лойола. Торквемада: Биографические очерки. Москва: Республика, 1995. 384 с.
8. Давлетов О. Р., Саламаха І. В. Трансформація поглядів Мартіна Лютера на шлюб та celibat (до 500-річчя Реформації) // «Європейська Реформація XVI ст.: історико-антропологічний вимір (до 500-ї річниці початку Реформації в Європі)»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 8 лютого 2017 р.). Запоріжжя : АА Тандем, 2017. С. 56-62. URL: <http://web.znu.edu.ua/history-society//publ/maket-reformatsiya- Last .pdf>
9. Дятлов В. О. Реформи і Реформація в Німеччині (XV – XVI століття). Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2010. 308 с.

10. Карівець І. В. Реформація як революція суб'єктності людини: Мартін Лютер // Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (8-9 грудня 2017 р., Львів). Львів, 2017. С. 105-107. URL: http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/1254/Martynyuk_Crisis%20of%20autonomy.pdf?sequence=1&isAllowed=y
11. Луценко Т. В. Эволюция богословских воззрений Лютера в контексте современности // Научные ведомости БелГУ. Сер. Философия. Социология. Право. 2010. № 14 (85). Вып. 13. С. 234-240. URL: http://dspace.bsu.edu.ru/bitstream/123456789/4093/1/Lutsenko%20T_V_Evolution.pdf
12. Луц У. І. Реформація та “розчаклування світу” // Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (8-9 грудня 2017 р., Львів). Львів, 2017. С. 140-142. URL: http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/1254/Martynyuk_Crisis%20of%20autonomy.pdf?sequence=1&isAllowed=y
13. Опарин А. Роль реформации в социально-экономическом, культурном и духовном развитии Европы Лютера // Христианский журнал “Адвентистский вестник” № 92. 2017. № 1. С. 6-10. URL: <http://christperiodic.com/magazines/adventistskij-vestnik-92>
14. Прозоровская Б. Мартин Лютер. Его жизнь и реформаторская деятельность. Санкт-Петербург: Лютеранское наследие, 2000. 176 с. URL: http://az.lib.ru/p/porozowska_b_d/text_0010.shtml
15. Пронь С. В. Мартін Лютер і Томас Мюнцер: Реформація в Німеччині, яка змінила Європу та світ (до 500-річчя Віттенберзьких тез) // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Історичні науки. 2017. № 1. С. 101-106. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Hist-visnyk-43-18.pdf>
16. Спиц Л. В. История Реформации. Возрождение и движение Реформации. Минск: Лютеранское Наследие, 2002. 187 с. URL: <http://www.reformed.org.ua/2/338/Spitz>
17. Сюдюков І. 95 тез Лютера: Реформація церкви XVI століття / Журнал “День”. Київ, 2015. 12. № 222. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/95-tez-lyutera>
18. Фелауэр А. Жизнь и вера Мартина Лютера / Пер. с англ. Санкт-Петербург: Андреев и согласие, 1994. 150 с. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01001710154>
19. Чередник Л. Мартін Лютер і культура доби реформації // Епоха Реформації та сучасна Україна: зб. наук. пр. за матеріалами доповідей і повідомлень 10 Всеукр. наук.-практ. семінару «Актуальні питання всесвітньої історії та методики її викладання. До 500-ліття Реформації в Європі», 28-29 бер. 2017. Полтава: Астрей, 2017. С. 125-133. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/1840/3/Чередник%20Л.%20М.Лютер.pdf>
20. Шипилов А. В. Theologia Teutonica («Немецкая теология»): к проблеме формирования взглядов Мартина Лютера на свободу воли // Реформація Мартина Лютера: філософсько-історический взгляд прошлого и современности. Санкт-Петербургское общество Мартина Лютера: Санкт-Петербургский христианский университет, 2018. С. 8-28. URL: <https://umozrenie.com/wp-content/uploads/2019/04/Шипилов-А.В.-Theologia-Teutonica.pdf>
21. Эриксон Э. Молодой Лютер: Психоаналитическое историческое исследование. Москва: МЕДИУМ, Московский философский фонд, 1996. 506 с. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/Эриксон%20Э.%20Г.%20-%20Молодой%20Лютер.%20Психоаналитическое%20историческое%20исследование-1996.pdf>

The articles consider information about the young years of Martin Luther, the formation of his religious views, external and internal factors of world development and the emergence of reformist ideas.

Key words: *Martin Luther, church, Bible, Gospels, childhood, Reformation, soul, religion, Christianity, Pope.*

А. Омелянчук, студентка IV курсу
Науковий керівник: І. А. Опря, к.і.н., доцент

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ В ЄВРОПІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

У статті простежено формування міжнародних відносин в Європі в першій половині XVIII ст. Зазначається, що вагомою складовою формування міжнародних відносин у Європі була Вестфальська система, яка була започаткована Вестфальським договором 1648 року у формі двох договорів, підготовлених на двох конгресах, що відбувались у містах Вестфалії – Мюнстері й Оснабрюці. Завдяки цій системі змінюється співвідношення сил між Османською імперією та європейськими країнами на користь останніх. Статті Вестфальської системи зафіксували нове співвідношення сил, яке склалося в Європі. Вестфальський мир фактично зрівняв в правах реформоване християнство (різні протестантські церкви) з римо-католицьким християнством. На міжнародному рівні був визнаний принцип – чия держава того й віра. Окрім того, в міжнародній політиці з'явилося поняття – Вестфальська система – яка забезпечувала суверенітет держави на своїй території.

Ключові слова: *договір, система, відносини, мир, країни.*

У процесі розвитку системи міжнародних відносин у Європі першої половини XVIII ст. виокремлюється кілька етапів, відмінних за змістом, структурою, характером взаємовідносин між її складовими компонентами. Кожен з цих етапів послідовно проходив фази становлення, консолідації, стійкого розвитку, кризи і розпаду. Ці етапи являють собою типи структурної організації системи, що розвиваються за власним алгоритмом, характерним для даної історичної епохи.

30 січня 1648 року був підписаний Мюнстерський мир. Цей договір був укладений між Іспанією та Нідерландами та ознаменовував закінчення восьмидесятирічної війни за незалежність останніх. Також цей мир був частиною Вестфальського мирного договору 1648 року, який поклав край тридцятирічній війні у Європі між католиками та протестантами [6, с. 5].

За результатами Мюнстерського миру Сполучені Нідерланди були визнані Іспанською короною у якості незалежної країни. Нідерландське повстання, у якому приймали участь Сім Нідерландських Провінцій, розпочалося ще у 1566 році і було направлене проти Іспанської імперії Габсбургів. Хоча Іспанія спочатку вдало придушувала повстання, у 1572 році після перемоги у Брілле голландці здобули перевагу у протистоянні [1, с. 61].

Північна частина Нідерландів була здебільшого протестантською і вже була де факто незалежною і почала стрімкий економічний розвиток, у той час як південь залишався католицьким і під владою Іспанської корони. 8 листопада 1576 року укладено Гентське умиротворення між католицькими і протестантськими провінціями Нідерландів. У ньому сторони домовилися про примирення за умови збереження католицизму на півдні, а протестантизму на півночі країни для спільної боротьби з іспанськими найманцями. Договір скасовував антипротестантські закони і розпорядження, введені останнім

іспанським главою провінцій герцогом Альбою. Гентське умиротворення стало прикладом того, як між собою можуть домовлятися різні сили і різні конфесії заради захисту свого народу і своєї національної незалежності [6, с. 6].

Оснабрюцький договір був підписаний 24 жовтня 1648 року між римсько-німецьким Імператором «Священної Римської імперії німецької нації» та Швецією з її союзниками. В 11 статті Оснабрюцького договору дається перелік цих союзників, включених до тексту договору на настійну вимогу Швеції, і серед них – «Великий князь Московський». Це згадування давало підставу деяким історикам міжнародного права лише визнати, наприклад, що «велике значення Вестфальський договір мав і для міжнародно-правового статусу Росії», або, що «вперше в міжнародній практиці Західної Європи фігурує і Московська Русь у якості загально визнаного учасника міжнародного спілкування»[8, с. 34].

Далі подібного аналізу справа, на жаль, не доходила. З міжнародно-правової точки зору це відбувалося, передусім, тому, що дотепер повний текст Вестфальського трактату російською та українською мовами не було опубліковано. В історичному плані це пов'язано з впливовістю думки, яка донедавна панувала серед істориків, що «Росія насправді не мала ані найменшого відношення до історії Тридцятилітньої війни. Погляд цей здавався цілком незаперечним і очевидним».

Проведення Вестфальського мирного конгресу 1648 року стало можливим в умовах існування та функціонування лабільної системи держав періоду Тридцятилітньої війни. Того історичного періоду, що, за влучним висловом Б. Ф. Поршнева, «малює нам картину постійної мінливості і зміни цих систем». Невід'ємною ж складовою частиною цієї системи, саме частиною, що активно впливала на загальноєвропейські процеси, були також Московська держава, Польсько-Литовська держава, Запорозьке козацтво, Кримське ханство, Балканські країни, Османська імперія та ін. [7, с. 7].

Початок формування Вестфальської системи було покладено Вестфальським миром, укладеним 24 жовтня 1648 р. у формі двох договорів, підготовлених на двох конгресах, що відбувались у містах Вестфалії – Мюнстері й Оснабрюці.

Статті Вестфальського миру зафіксували нове співвідношення сил, яке склалося в Європі. Вестфальський мир фактично санкціонував розпад Священної Римської імперії германської нації на 355 самостійних держав. Відтоді за ґрунтовну форму політичної організації суспільства править «держава-нація», а домінуючим принципом міжнародних відносин стають засади національного суверенітету.

Вестфальською системою встановлено баланс сил великих держав, передусім Королівств Франції, Великої Британії, Швеції, а також Австрії та Речі Посполитої. Ця система відсунула на другий план Іспанію і Португалію [7, с. 8-9].

Після Вестфальського миру змінилося співвідношення сил між європейськими країнами і Османською імперією на користь перших. Ця система не повною мірою враховувала інтереси Московії і виключала Китай.

Основні характеристики Вестфальської системи міжнародних відносин:

- національна держава – основна форма політичної організації суспільства;
- національний (державний) суверенітет – головний принцип міжнародних відносин;

- ієрархія держав (слабкіші/могутніші);
- геополітична нерівність та система політичної рівноваги;
- встановлення чітких стабільних кордонів між європейськими державами;
- формування євроцентристського світу[7].

Вестфальська система спочатку не мала глобального характеру, охоплювала Західну та Центральну Європу. Пізніше вона інтегрувала до сфери своєї дії Східну Європу, Росію, Середземномор'я, Північну Америку.

Вестфальські договори завершили період тривалих релігійних воєн і підтвердили секулярний принцип, який був встановлений Аугсбургським миром 1555 року, «*cuius regio, eius religio*» – піддані сповідують релігію свого правителя.

Вестфальський міжнародний порядок між 1714 та 1763 роками проходить ряд серйозних випробувань. Вони були пов'язані як із традиційною нестабільністю співвідношення сил між великими державами, так і з виникненням нового центру сили – королівства Пруссії. Ймовірно, якщо б Пруссія виникла в якійсь іншій частині континенту, вплив цієї події на політичні процеси був би не таким значним. Але Пруссія розташовувалась в центрі Європи, в зв'язку із чим, перед нею відкрилися можливості об'єднання німецьких територій. Така консолідація підривала послаблену Німеччину – на якій будувалася вся стабільність Вестфальського міжнародного порядку [2,с.438].

Після Французької революції 1789-1794 рр. відбулося остаточне зміцнення системи національних держав, що продовжило і закріпило Вестфальську систему. На тому етапі держава постулювала себе гарантом безпеки своїх громадян і тим часом розвивала націоналізм як чинник-ствердження необхідності збігання єдності національної з політичною. Затверджувалася теорія «політичної легітимності», за якою національна держава має право на існування лише тоді, коли кордони країни збігаються з етнічними її межами [6, с. 23].

Таким чином, Вестфальська система міжнародних договорів та Мюнстерсько-Оснабрюцький порядок стали основою міжнародних відносин в Європі в першій половині XVIII ст. Вестфальський мир це – подія, яка заклала основи сучасного світового порядку – поділу світу на національні держави і появу пов'язаних з цим принципів міжнародного права. В деякому розумінні саме Вестфальський мир заклав основи сучасної Європи, більша частина якої входила в ті часи до сфери впливу Священної Римської імперії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Беляева М. П. Французская и имперская дипломатия в поисках мира: Из истории Вестфальского мирного конгресса (1644–1648). Москва, 2000. 112 с.
2. Дебидур А. Дипломатическая история Европы. Священный Союз от Берлинского до Венского конгресса. Ростов–на–Дону: Феникс, 1995. 508 с.
3. Зонова Т. В. Вестфальская система // Вестник МГИМО. 2008. №1. С.78–84.

5. Кортунов С. В. Крушение Вестфальской системы международных отношений и становление нового мирового порядка. Изд. дом ГУ–ВШЭ, 2007. №2. С. 75–117
6. Хижняк І. А. Нова історія міжнародних відносин у системному форматі (1648–1918): підруч. для студентів ВНЗ. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 224 с.
7. Чухліб Т. Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Вид. 2-е, допов. Київ, 2005. 640 с.
8. Эйри О. Реставрация Стюартов и Людовик XIV: От Вестфальского до Нимвегенского мира. Москва, 2008. 240 с.

The article traces the formation of international relations in Europe in the first half of the XVIII century. It is noted that an important component of the formation of international relations in Europe was the Westphalian system, which was established by the Treaty of Westphalia in 1648 in the form of two treaties prepared at two congresses held in Westphalia - Munster and Osnabrück. Due to this system, the balance of power between the Ottoman Empire and European countries changed in favor of the latter. The articles of the Westphalian system recorded the new balance of power that had developed in Europe. The Peace of Westphalia effectively equated Reformed Christianity (various Protestant churches) with Roman Catholic Christianity. At the international level, the principle was recognized - whose state and faith. In addition, the concept of the Westphalian system appeared in international politics, which ensured the sovereignty of the state on its territory.

Key words: *agreement, system, relations, peace, countries.*

УДК 271.222(470+571)-732.3:279

І. Пілявський, студент II курсу магістратури
Науковий керівник: **В.С. Степанков**, д.і.н., професор

РОЛЬ СВЯТИШОГО СИНОДУ В ПЕРЕСЛІДУВАННІ ПІЗНІХ ПРОТЕСТАНТІВ

У статті описана діяльність Святішого синоду РПЦ спрямована на переслідуванні пізніх протестантів у Російській імперії. Відзначена роль і діяльність обер-прокурора К. П. Побєдоносцева у провадженні політики системного гоніння протестантів.

Ключові слова: *Російська імперія, синод, обер-прокурор, пізній протестантизм, К. П. Побєдоносцев, штундизм.*

Сьогодні як завжди залишається актуальна проблема релігійної свободи. Особливо ми можемо спостерігати таку тенденцію у авторитарних країнах. В таких країнах часто для забезпечення ідеологічної підтримки певні течії отримують статус офіційних, а інші стають гонимі і незаконними. Така тенденція прослідковується також в Російській імперії де відігравати роль державної церкви відіграла Російська православна церква, а роль гонимих всі інші деномінації.

Зазначена тематика знайшла найбільше висвітлення у працях російських дослідників, що аналізували саму діяльність Російської православної церкви (Смоліч І. К., Федоров В.А.). Також схожу проблематику піднімали дослідники, що займались безпосередньо дослідженням діяльності Святішого синоду та правовому становищі пізніх протестантів(Руфін С.М., Куратов А.С., Опря І.А.)

Метою дослідження є висвітлення ролі і діяльності Святійшого синоду РПЦ направленої на гоніння і переслідування пізньопротестантські напрямки.

Хочеться згадати, що на початку ХХ століття офіційне становище РПЦ в Російській імперії визначалося в основному законодавчими актами, які визнавали її монополне право в цій сфері. Вони були прийняті ще в першій чверті ХVІІІ століття і з тих пір лише трохи реформувались. Саме тоді були юридично оформлені взаємини між РПЦ і державою. У 1721 р. був виданий «Духовний регламент», який визначив обов'язки, права і привілеї російського духовенства [11, с. 15]. Найбільшим нововведенням «Духовного регламенту» було юридичне скасування інституту патріаршества і створення колегіального органу управління церквою Святійшого Синоду. Хоча колегіальне управління саме по собі не могло призвести принципової зміни у відносинах між Церквою і державою, не будь «Духовний регламент» документом чисто державного законодавства. З виданням «Духовного регламента» РПЦ стала складовою частиною державного апарату, а Святійший Синод – державною установою. Яка очолювалась чиновником – обер-прокурором. В кінці ХVІІІ - початку ХІХ ст. відбувалося посилення втручання світської влади в справи Церкви, все більше і більше перетворював всю церковну організацію в різновид державного апарату [10, с. 89].

У квітні 1880 призначений обер-прокурором Святійшого Синоду і членом Комітету міністрів К.П. Победоносцев. Будучи автором маніфеста 29 квітня 1881 «Про непорушність самодержавства» в якому на думку обер-прокурора К.П. Победоносцева визнавалось, що вжиті в 60-і рр. церковні реформи не сприяли зміцненню самодержавства. Більше того, у ньому проголошувалося, що імператор «з вірою в силу і істину самодержавної влади» буде її «стверджувати і охороняти для блага народного від всяких на неї намірів» [1, с. 14]. Даний маніфест визначив політичну лінію царювання Олександра ІІІ. Цей період відзначений серією реакційних перетворень, спрямованих на перегляд сформованої системи буржуазного законодавства. Відігравав значну роль у визначенні урядової політики в області освіти, політики щодо національного і релігійного питань, а також інших. З цього часу почався період політики контрреформ, а в релігійному питанні тиск на іновірців.

Духовне відомство, що раніше не користувалося особливим впливом в верхах, початок впевнену внутрішньоурядову експансію. Віхами цього процесу стали як описане вище створення системи початкових шкіл для народу, непідконтрольною Міністерству народної освіти (з 1884 р.), так і ряд інших заходів. Політика в сфері свободи совісті та національно-релігійних відносин стала одним з найбільш відомих аспектів діяльності Победоносцева, що викликав широкий резонанс не тільки в Росії, але і за кордоном. Саме завдяки цій діяльності на рубежі ХІХ-ХХ ст. за главою духовного відомства закріпилися невітні прізвиська – «великий інквізитор», «російський Торквемада» [4, с. 20].

На його думку допущення релігійного різнодумства в середу російського простолюду, з огляду на його низького культурного рівня, призведе до катастрофічних наслідків, підірве національну і політичну єдність Росії. «У нас, – писав обер-прокурор О.А. Новікової, – ставши протестантом або сектантом

німецького лютеранської забарвлення», простолюдин «неодмінно перестає бути російським і стає німцем – заперечувачем Росії і всього російського!» [8, с.30]. Держава зобов'язана заходами адміністративного примусу захищати «малих цих» від спокуси.

Победоносцев був схильний вкрай негативно оцінювати зміст іновірних навчань. Причинами поширення пізнього протестантизму були в першу чергу корисливі інтереси його ватажків, які прагнули скористатися народною неграмотністю. Так, керівників і активних діячів «пашковщини» обер-прокурор трактував як «натовп лицемірів промисловців, які ... розносять негативні вчення в неосвіченої середовищі». Керуючись подібними поглядами, Победоносцев негайно після призначення в духовне відомство почав боротьбу проти іновірців. Уже в травні 1880 році він домігся скликання наради з приводу пашковського руху під головуванням голови Комітету міністрів П. А. Валуєва. Було вирішено заборонити пашковцям влаштовувати збори, вести благодійну діяльність в тюрмах та інших установах, пропонувалося покласти край спробам подальшого поширення їх вчення. Керівники руху Пашков і граф М.М. Корф були вислані з Росії [5, с. 192].

Разом з тим помилкою було б стверджувати, що вся політика глави духовного відомства по відношенню до іновірців зводилася до репресивно-заборонним заходам. Победоносцев прекрасно розумів, що одними заходами державного примусу з іновірцями боротися неможливо. Подібні заходи повинні були в його очах лише забезпечити базу для учительської діяльності духовенства [3, с. 149]. 1880-1890-і рр. в духовному відомстві проводиться ряд заходів, покликаних активізувати такий вплив [12, с. 713]. Питанням місіонерської діяльності були присвячені архієрейські собори в Києві (1884), Казані та Іркутську (1885), а також місіонерські з'їзди, які в період обер-прокурорства Победоносцева відбулися в 1887 і 1891 рр. в Москві в 1897 року в Казані. Собори і з'їзди ухвалювали рішення, спрямовані на підвищення ефективності учительської діяльності духовенства в середовищі пізньопротестантів. До числа таких рішень відносилося установа в духовних семінаріях кафедр з історії та викриттю розколу і сектантства, введення посад єпархіальних і повітових місіонерів, відкриття місіонерських бібліотек [2, с. 261].

Потрібно відзначити, що в законах Російської імперії були колізії стосовно баптизму і штундизму призводили до того, що чиновники не могли ефективно діяти в таких умовах. Для непосвяченого чиновника досить важко було розібратися в особливостях віровчення баптистів і штундистів, тому циркулярами Міністерства Юстиції від 28 лютого 1880 року і 29 серпня 1886 року була доручено «мати найсуворіше спостереження за невідкладно збудженням і якнайшвидшим і правильним виробництвом справ про поширення штундизму» [7], а також було вказано, щоб судова влада не вірила бездоказовим заявами штундистів про приналежність їх до баптизму або іншому іноземному сповіданню. Хоча це роз'яснення зроблено за клопотанням обер-прокурора дало можливість працювати чиновникам, але юридично питання не було вирішено [9, с. 105].

Для того, щоб підвести під звинувачення юридичну базу, було видано положення Комітету міністрів від 4 липня 1894 р. та циркуляр міністерства внутрішніх справ від 3 вересня того ж року. У цих документах ішлося про так званий «штундизм», котрий визнавався особливо небезпечним для існуючого ладу напрямком «сектантства». Подібний захід фактично означав контр реформу в релігійній сфері – перегляд закону 3 травня 1883 року у відношенні до штундизму [7]. Однак до істотної зміни ситуації це положення не привело. Суду для винесення вироку потрібно було виявити приналежність сектантів саме до штундизму, а він по віровченню фактично був баптизмом, а останній був визнаний в Росії терпимим сповіданням [6, с. 42].

Сенат вимагав, щоб суди зараховували до штундистів лише тих сектантів, у чиїх поглядах і діях були виявлені всі перераховані в циркулярі принципи. Такого, однак, в практиці судів не зустрічалося жодного разу.

В цілому діяльність Победоносцева по відношенню до різних релігійних течій стала однією з тих сфер, де чітко проявилися характерні для нього світоглядна жорсткість, небажання йти на поступки духу часу. Розвиток пізнього протестантизму розглядалося ним як загроза соціальній стабільності, оскільки в рамках його поглядів релігійне було нерозривно злито з національним і політичним. Однозначно, негативно ставлячись до старообрядництва і сектантства, обер-прокурор відмовлявся визнати, що в основі посилення цих течій лежать глибокі причини, зводячи все до «неуцтвом» маси віруючих і «користі» ватажків. Відповідно, і покінчити з відпаданню від панівної церкви повинно було поєднання просвітництва і репресій, однак на практиці така комбінація виявлялася неефективною. Органи світської адміністрації, яким в програмі Победоносцева відводилася значна роль, найчастіше досить неохоче підключалися до вирішення чужої для них завдання - боротьби за чистоту населення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алексеева С. И. Проекты реформы Святейшего Синода второй половины XIX века. *Вестник ПСТГУ. Серия 2: История. История РПЦ*. 2005. №1. С. 5-22.
2. Денисов А. А. Принципы и методы противосектантской миссии (По Трудам Священномученика Сильвестра, Архиепископа Омского И Павлодарского). *Труды Белгородской духовной семинарии*. 2017. №6. С. 258-267.
3. Дзюбан В.В. Матюхина О.А. Православная духовная миссия в Орловской губернии (1870-1905 гг.): основные направления деятельности. *Вестник БГУ*. 2015. №2. С. 147-153.
4. Куратов А. С. К. П. Победоносцев и его взгляды на взаимоотношения церкви, общества и государства. *Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки»*. 2015. №3. С. 16-23.
5. Никитин Ф. Н. Движение пашковцев как начало евангельского христианства на Северо-Западе России. *АНО «Центр этнорелигиозных исследований» Религия в постсекулярном мире. Бюллетень: монография*. Санкт-Петербург: Любавич, 2019. № 3-4 (13-14). С. 189-198.
6. Опря І. А. Утиски адептів пізньопротестантських конфесій у Правобережній Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. *Укр. іст. журн.* 2 (2011): 41-49.

7. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Третье. 01.03.1881—1913 г. (в 33 томах). *Россия в подлиннике*. АНО «Руниверс». URL: http://nlr.ru/eres/law_r/content.html#3
8. Полунов А. Ю. Протестантизм и католичество в оценках «Русского Торквемады»: к вопросу о религиозных воззрениях К.П. Победоносцева. *Вестник ПСТГУ. Серия I: Богословие. Философия. Религиоведение* 2016. Вып. 5 (67). С. 24–32.
9. Руфин С. М. Правовое положение баптистов и адвентистов в Российской империи в конце XIX - начале XX века (по материалам Саратовской губернии). *Изв. Сарат. ун-та Нов. сер. Сер. История. Международные отношения*. 2019. №1. С. 104-108.
10. Смолич И. К. История Русской Церкви: 1700-1917: В 2 частях. Москва: Валаамский монастырь, 1997: Ч. 1. 800 с.; Ч. 2. 798 с.
11. Федоров В. А. Русская Православная Церковь и государство. Синодальный период. 1700-1917. Москва: Русская панорама, 2003. 480 с.
12. Фурсов В. Н., Ледовских Е. А. Миссионерская деятельность духовенства в конце XIX – начале XX вв. (по материалам Тамбовской и Воронежской губерний). *Вестник ТГТУ*. 2013. №3. С. 712-717.

The article describes the activities of the Holy Synod of the ROC aimed at persecuting late Protestants in the Russian Empire. The role and activity of Chief Prosecutor KP Pobedonostsev in carrying out the policy of systemic persecution of Protestants is noted.

Key words: *Russian Empire, Synod, Chief Prosecutor, Late Protestantism, KP Pobedonostsev, Stundism.*

УДК 314.8. 062.2 .913(4)

*І. Рівняк, студентка ІІ курсу магістратури
Науковий керівник: А. О. Гуменюк, к.і.н., доцент*

СУЧАСНА ЕТНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті йдеться про демографічні та етно-демографічні зміни в населенні країн Європейського Союзу протягом кількох останніх десятиліть.

Ключові слова: *Європейський Союз, демографія, міграція, етнічні меншини.*

Протягом останніх десятиліть у населенні Європи сталися вагомі зміни етно-демографічного характеру, які стали наслідком проблем внутрішнього розвитку та результатом глобальних зрушень.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу статистичних джерел та літератури розкрити особливості динаміки етно-демографічних процесів в країнах ЄС в сучасний період.

Чисельність населення ЄС за станом на 1 січня 2019 р. становила близько 514 млн. осіб або приблизно 7% населення світу. Після виходу Великобританії зі складу об'єднання вона зменшилася до 446 млн. чоловік (приблизно 6% населення світу). За прогнозами, до 2060 р. сукупне населення ЄС залишиться на рівні близько 440 млн. чол., при цьому частка ЄС в світовому населенні до кінця століття впаде приблизно до 4%. [9, с. 80]

Найбільш населеними країнами ЄС за підсумками 2019 р. є ФРН (близько 83 млн. чол. або 16% населення об'єднання), Франція (близько 67 млн. чол. або 13%) і Італія (60 млн. чол. або 12%), найменш населеними - Кіпр (близько 900 тис. чол.), Люксембург (трохи більше 600 тис. чол.) і Мальта (близько 500 тис. чол.) [2, с. 5].

Населення ЄС в цілому традиційно зростає (3,4 ‰ в 2015 р., 3,0 ‰ в 2016 р., 2,2 ‰ в 2017 р. і 2,1 ‰ в 2018 р.), проте темпи його приросту поступово сповільнюються головним чином за рахунок зниження темпів природного приросту і досягнення ними негативних значень (0,0 ‰ в 2016 р., - 0,4 ‰ в 2017 р., - 0,7 ‰ в 2018 р.), що частково компенсується міграційним приростом (2,6 ‰ в 2017 р. і 2,8 ‰ в 2018 р.) [2, с. 42]. Динаміка останнього в ЄС стабільно позитивна, а інститути ЄС віщують помітне зниження міграційного припливу лише ближче до середини поточного століття. В цілому, вже починаючи з 1990-х рр. загальні темпи приросту населення в середньому по об'єднанню більшою мірою корелюється з темпами міграційного, ніж природного приросту. В останні ж чотири роки позитивні значення приросту визначає виключно сальдо міграції.

Демографічна динаміка в окремих країнах ЄС суттєво різниться. Якщо загальний приріст населення позитивний в більшості країн ЄС, то природний приріст демонструє негативну динаміку в 15 з 27 країн об'єднання. При цьому за рівнем природного приросту країни ЄС можна умовно розділити на дві підгрупи. У підгрупу з високими негативними значеннями природного приросту входять перш за все практично всі нові країни-члени ЄС, а також країни південної периферії (Італія та Греція). Серед лідерів по природному приросту з числа великих країн виділяються Ірландія, Швеція і Франція (відзначимо, що всі три країни відносяться до різного типу соціально-економічних моделей, що виділяються в ЄС).

Переважно негативна динаміка природного приросту в більшості країн ЄС пояснюється насамперед зниженням народжуваності протягом останніх десятиліть. Сьогодні у всіх країнах ЄС коефіцієнт природного приросту населення упав нижче рівня природного відтворення населення. Поточна ситуація в окремих країнах ЄС може суттєво відрізнятись, про що свідчить приклад країн південної периферії союзу).

Відзначимо, що позитивний міграційний приріст спостерігається в переважній більшості країн ЄС і, як уже говорилося вище, він відповідає за вирівнювання загальних темпів приросту населення в значній кількості держав-членів.

Якщо розглядати міграцію всередині об'єднання, то, за деякими оцінками, тільки за період з 2004 р. до початку кризи 2009 р. чисельність населення найбільш розвинених країн ЄС зросла за рахунок внутрішньо - регіональної міграції приблизно на 0,3% (на 0,4% з урахуванням всієї міграції), а населення країн першої хвилі східного розширення зменшилася на 1,8%. Країни другого розширення (Болгарія і Румунія) в результаті внутрішньо - регіональної міграції всього за три роки (2007-2009 рр.) втратили близько 4,1% населення.

В цілому, населення країн східної периферії скоротилося в 1990-2018 рр. в діапазоні від -25% в Литві, -20% в Болгарії, -16% в Румунії до -0,5% у Польщі. Але населення Чехії, Словаччини та Словенії навіть трохи зросло [5, с. 31].

Іншою важливою демографічною проблемою ЄС є збільшення частки осіб старших вікових груп у сукупному населенні і, як наслідок, старіння населення, що пов'язано насамперед зі скороченням народжуваності в порівнянні з періодом «бебі-буму» 50 – 60-х рр. ХХ ст., переходом людей, народжених в період «бебі-буму», в старші вікові категорії і збільшенням тривалості життя.

Прогнози демографічної ситуації в ЄС показують, що в найближчі десятиліття частка осіб старших вікових груп у сукупному населенні об'єднання буде продовжувати рости, в той час як число осіб працездатного віку (15 - 64 років) помітно скоротиться (з 333 млн. осіб в 2016 р. до 292 млн. осіб в 2070 р.) [5, с. 30].

Відповідно, в ЄС повинно значно зрости демографічне навантаження на старше покоління. Вже сьогодні коефіцієнт цього навантаження становить 31 в середньому по об'єднанню, що перевищує показник США (24) і більш ніж в 3 рази перевершує середньосвітовий рівень (13). Звичайно, показники окремих країн різняться: найбільш сприятлива ситуація склалася в Ірландії (21,6), а найскладніша - в Італії (35,7), яка до того ж володіє самим «старим» населенням в ЄС. Прогноз Європейської комісії щодо зростання демографічного навантаження невтішний. Так, значна частина нових країн-членів, які сьогодні знаходяться у відносно сприятливій ситуації, при збереженні нинішніх тенденцій ризикують потрапити до 2060 року в групу з найвищим демографічного навантаженням.

Таке становище змушує країни ЄС до залучення у свою економіку зростаючого числа мігрантів з периферійних країн союзу та з поза його меж. Ця практика не є новою. Наприклад, у період бурхливого зростання економіки, починаючи з 60-х рр. ХХ ст. Німеччина активно сприяла притоку мігрантів з Туреччини, Югославії, Італії тощо. Як наслідок – тут утворилися значні німецькі етнічні діаспори, особливо значною серед яких є потомки вихідців з Туреччини (турки і курди). Їх тут нараховується понад 3 млн. чол. (2,4% населення країни), з яких половина вже є громадянами Німеччини [10, с. 18].

За підрахунками демографічних служб ООН, для збереження нинішнього балансу між загальним і самодіяльним населенням Європа повинна буде прийняти до 2030 р. до 150 млн. іммігрантів. У Німеччині, Австрії, Швейцарії, в Скандинавських країнах основну частину іноземного населення становлять трудові мігранти післявоєнних років і їх нащадки. Так, в Німеччині, наприклад, оселилися 80% всіх греків, які перебувають за межами своєї батьківщини, 72 % - турків, які іммігрували в Європу, близько 70% - громадян колишньої Югославії, 68% - поляків. Іноземці проживають в основному в чотирьох найбільш економічно розвинених федеральних землях - Баден-Вюртемберг, Баварія, Гессен і Північний Рейн-Вестфалія і в великих містах. У Берліні частка іноземців не перевищує 13% від загальної чисельності населення міста, але в окремих районах країни вона сягає вже понад 30% [8, с. 67].

У Великобританії переважну частину іммігрантів становлять ірландці і громадяни Британської Співдружності. Згідно офіційними даними, 2,6 млн. іммігрантів (53%) - білі; 2/3 з них народилися в одній з європейських країн, кожен п'ятий - в Ірландії; 2,3 млн. осіб (47% всіх іммігрантів) – представники інших рас. Найбільші етнічні групи представлені вихідцями з Індії, Пакистану, Бангладеш, а також з африканських країн і з Карибських островів.

За даними 2006 р., жителі, які народилися за кордоном, становлять приблизно 8,8% загального населення Євросоюзу (це приблизно 40,5 млн чол.). За два останніх десятиліття 62% всього приросту населення ЄС було отримано завдяки міграції. За даними 2012 р., узятим з німецького статистичного джерела, відсоток іноземців у ФРН становить близько 9% населення, в Іспанії - 12%, Швеції - 13%, Голландії - близько 20%. В історичному контексті це пікові показники частки мігрантів в населенні цих приймаючих територій, і в найближчі десятиліття їх зростання, очевидно, продовжиться.

У 2015 р. в Німеччині було зареєстровано, за даними Міністерства міграції, понад 950 тис. біженців з Сирії, Албанії, Косово, Сербії, Іраку, Афганістану, Македонії, Еритреї, Боснії-Герцеговини, Пакистану. Звичайно, далеко не всі вони отримають право на подальше проживання в Німеччині. Але і ймовірна цифра тих, хто тут залишиться назавжди є досить великою, щоб впливати на внутрішньополітичну та соціальну ситуацію в Німеччині [10].

Характерною особливістю останніх десятиліть стало також різка зміна етнічного складу «іноземного населення». Хвиля міграції з країн Південної Європи до Франції, Німеччину і країни Бенілюксу до кінця 1980-х років практично зійшла нанівець, потік же мігрантів з Півдня, навпаки, різко зріс. Іммігранти на Європейському континенті розселені вкрай нерівномірно. Перше місце за масштабами імміграції займає Німеччина. За даними ООН, в 2000 р. в країні налічувалося 7,3 млн. іноземців (9,0% від чисельності населення). Друге місце утримує Франція. ООН оцінює тут чисельність іммігрантів у 6,2 млн. чол. (10,6% від загальної чисельності населення). Третьою найбільшою іммігрантською країною в Європі є Великобританія. Число осіб, які народилися за межами цієї країни, але проживають на її території, за останні 50 років збільшилася в два рази і станом на 2000 року становило 4 млн. чол. (6,8% від чисельності населення).

За часткою іноземців у загальній чисельності населення лідирують Люксембург - 30%, Швейцарія - 25, Нідерланди - 18,7, Греція і Австрія - 10%. Найнижча частка іноземців - в країнах, які до недавнього часу самі поставляли іммігрантів, в тому числі і в Європу, і лише в останнє десятиліття виявилися мішенню міграційних потоків, це - Іспанія (3,2%), Італія (2,8), Португалія (1,7%) [3, с. 45].

У Європейському союзі в даний час проживають 2,3 млн. вихідців з країн Північної Африки; 1,2 млн. з них - марокканці, 700 тис. - алжирці та 300 тис. - тунісці. Велика частина мігрантів з країн Магрибу (97% всіх алжирців, 75 - тунісців і 50% - марокканців) знайшла свою нову батьківщину у Франції. Вихідців з країн, розташованих на південь від Сахари, налічується близько 1 млн. чоловік. Вони зосереджені в основному в Великобританії (27%), Франції (23%), Німеччині (12%) і в Португалії (9%). 400 тис. іммігрантів з Латинської

Америку в якості своєї другої батьківщини вибрали країни, близькі їм за мовою і культурою, - Іспанію і Португалію. В ЄС оселилися також трохи більше 400 тис. вихідців з Північної Америки і 100 тис. вихідців з Тихоокеанського регіону [3, с. 56].

За останні 20 років частка іммігрантів європейського походження в населенні ЄС практично не змінилася, в той час як частка неєвропейців за 15 років виросла в 1,5 рази і досягла 3,5 млн. чоловік. А це означає, що кожен 30-й житель Європи за своїм походженням є неєвропейцем.

В результаті цього в Європі виникли нові етнічні меншини, утворені вихідцями з таких країн, як Афганістан, Ірак, Іран, Шрі-Ланка. Тут сформувалися також великі в'єтнамські і китайські громади (в даний час чисельність китайців тільки у Франції перевищує 300 тис. чол., у Великобританії - 176 тис. чол.) [8, с. 67].

Найбільшими діаспорами в Італії вважаються румунська (625 тис. чоловік) і албанська (402 тис. чоловік). марокканці (366 тис. чоловік) є другою за чисельністю мусульманської громадою в країні і третьої в загальному списку, потім йдуть китайці і українці (приблизно по 150 тис. чоловік). інші національності представлені філіппінцями (близько 100 тис.), тунісцями (93,6 тис.), єгиптянами (69,6 тис.). За походженням іммігрантів можна класифікувати наступним чином: вихідці з європейських країн становлять 52%, вихідці з африканського континенту - 23,2%, азіати - 16,1, вихідці з Латинської Америки - 8,6% [1, с. 127].

В Європі, що складається в основному з міцно усталених мононаціональних держав, подвійний виклик депопуляції і масових міграцій з країн іншого цивілізаційного профілю придбав набагато більш болючий характер. Він провокує, з одного боку, реакцію відторгнення прибульців у корінного населення, а з іншого - в бунти іммігрантських «етнічних гетто», поширення там ісламістського фундаменталізму і міжнародних терористичних мереж типу «Аль-Каїди» [6, с. 46].

Це змушує керівництво ЄС до впровадження обмежувальних заходів для контролю за зростаючою міграцією. Завдяки цим заходам, наприклад, у 2018 р. кількість нелегальних перетинів кордону ЄС скоротилося до найнижчого показника за останні п'ять років - 150 тис. чол. [7, с. 81].

Після кризових у міграційному плані 2014 – 2015 рр. показники на всіх маршрутах повернулися на докризовий рівень: у вересні 2019 р. зафіксовано було на 90% менше прибулих в ЄС, ніж у вересні 2015 р. Однак становище залишається вкрай нестабільним: у перші вісім місяців 2019 р. було зупинено 70 тис. спроб нелегального перетину кордонів ЄС [7, с. 82].

Таким чином, основне коло сучасних демографічних проблем в ЄС можна звести до наступних груп питань: падіння народжуваності і зміна змісту демографічної динаміки (яка тепер визначається фактично виключно міграційним приростом); старіння населення, яке виражається в підвищенні медіанного віку і укупі з низькою народжуваністю призводить до зміни вікової структури населення і зростання демографічного навантаження. Принципово важливою залишається дилема між зростаючою потребою у притоку робочих рук та бурхливою міграцією з поза меж Європи. Це створює серйозні проблеми

етно-культурного, релігійного та ментального характеру у стосунках між корінними європейцями та вихідцями з інших регіонів світу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Верещагина Е. Иммигрантские общины в Италии: взаимоотношения с принимающим обществом // Актуальные проблемы Европы. 2009. №4. С. 120-140.
2. Комиссарова Ж. Н., Сергеев Е. А. Современные демографические проблемы Европейского союза // Мировое и национальное хозяйство. 2020. №1.
3. Кондратьева Т. С., Новоженова И. С. Иммигранты в Европе: Модели интеграции // Актуальные проблемы Европы. 2006. №1. С. 9-59.
4. Потемкина О. Ю. После кризиса: “новый старт” миграционной политики ЕС // Современная Европа. 2019. № 5. С. 18-29.
5. Рубинский Ю. И. Демографические перспективы Европы // Современная Европа. 2006. № 4. С. 29-31.
6. Старченков Г. Европа: куда ведет этнорелигиозная трансформация? // Современная Европа. 2014. № 1. С. 40-50.
7. Потемкина О. «Европейская повестка дня по миграции»: итоги выполнения // Научно-аналитический вестник ИЕ РАН. 2019. №6. С. 80-85.
8. Омельченко Е. А. Иммиграция в страны Запада (вторая половина XX – начало XXI вв.): цифры и факты в историческом контексте // ЛОКУС: люди, общество, культуры, смыслы. 2018. № 1. С. 63-74
9. Demographic Scenarios for the EU: Migration, Population and Education / European Commission. Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2019. 89 p.
10. Statistical Yearbook 2010 For the Federal Republic of Germany: Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 2011. URL: <http://www.destatis.de/>

The article deals with demographic and ethno-demographic changes in the population of the European Union over the past few decades.

Key words: *European Union, demography, migration, ethnic minorities.*

УДК 94(73):355.48(460:73)]«18/19»

*Д. Роговська, студентка IV курсу
Науковий керівник: І. А. Опря, к.і.н., доцент*

ІСПАНО-АМЕРИКАНСЬКА ВІЙНА І ПЕРЕТВОРЕННЯ США У ВЕЛИКУ ДЕРЖАВУ

У статті розглядається іспано-американська війна, що призвела до втрати іспанцями своїх останніх володінь у Вест-Індії та Тихому океані. Розглядаються передумови та причини військового конфлікту, бойові дії на суші та на морі, мирні перемовини та умови Паризького мирного договору, реакція європейських держав на цей конфлікт.

Ключові слова: *Куба, колоніалізм, США, Іспанія, іспано-американська війна, Філіппіни.*

Кінець XIX століття став рубіжним періодом в історії США. Саме у цей час відбувається остаточне освоєння фронтиру, урбанізація всередині держави, підйом промислового виробництва, що дозволило Сполученим Штатам стати однією із провідних країн світу. Відповідно, зростають апетити американської

еліти, котра починає цікавитись навколишнім світом, відходячи від політики ізоляції.

Ще із початку XIX століття США дотримувалися «доктрини Монро» тобто невтручання Вашингтону у справи Великих держав, водночас захищаючи власні інтереси у Новому світі. Така стратегія дозволила зменшити вплив європейських країн на Американський континент, але водночас Сполучені Штати розглядалися як другорядна держава. Усе змінилося наприкінці століття, коли зросла промислова могутність штатів, з'явився власний фінансовий капітал, що шукав нові області для інвестицій. Американські компанії почали проникати на європейські, латиноамериканські, азійські ринки. Паралельно із цим процесом, відбувається еволюція політичної еліти [10, с. 157].

Наприкінці XIX століття американську політику очолювали республіканці, на чолі із президентом У. Мак-Кінлі. Вони користувалися підтримкою великого капіталу. Він проводив реформи в інтересах великих фінансистів, зокрема почав проводити політику протекціонізму. Мак-Кінлі був також прихильником експансії США. У цьому напрямку його однодумцем був флотоводець і військовий теоретик - адмірал А. Махен. У своїх теоретичних працях він наголошував на необхідності побудови сильного флоту для захисту національних інтересів держави. За його підтримки, у 1883 році почалась модернізація американського флоту, в результаті чого всього за десятиліття флот США став одним із найбільших у світі. Однією із цілей американської експансії виявилась Куба [3, с. 43].

Ще із середини XIX століття на Кубі було здійснено декілька спроб звільнення острова від іспанців. Провідниками цих виступів виступали представники місцевої фінансової еліти, що були пов'язані із американським бізнесом, адже саме США були найбільшим імпортером кубинських товарів – сахарної тростини, тютюну, рому. Багато заможних американців були власниками плантацій на Кубі, відповідно у їх інтересах було звільнення острова від влади іспанської корони і перетворення його на сателіта Сполучених Штатів. Американці враховували і свою перевагу перед Іспанією [10, с. 80].

Іспанія у 1870-х пережила ряд важких конфліктів: революція, громадянська війна, смерть короля Альфонса XII, коронування малолітнього Альфонса XIII – усі ці події сильно послабили військову міць королівства. У 1885 був прийнятий проект перебудови військового флоту Іспанії, побудови нових сучасних кораблів, проте на момент початку війни із США ця програма не була завершеною. В іспанців було вдосталь коштів для побудови нових кораблів, проте вони виділяли досить мало на їх утримання. Недосконалою була і підготовка офіцерів, котрі в більшості не мали практики і не знали як діяти у реальній війні. Незважаючи на вдале проектування кораблів («Пелайо» «Емператор Карлос» «Інфанта Марія») при їх проектуванні були допущені помилки, котрі призвели до нівелювання їх могутності. Таким чином, флот США мав перевагу над флотом Іспанії, а без контролю над морськими комунікаціями годі було думати про військову перемогу [8, с. 25].

Приводом до війни стала Кубинська революція. У 1895 році на острові Куба розпочалось чергове повстання проти іспанського панування. Значну

підтримку повстанцям надавали американські коли, представники котрих мали власність на острові і прагнули перетворити його на сателіт Америки. Лідером революції став поет і публіцист Хосе Марті, котрий довгий час проживав у США. Завдяки контактам в американській пресі Марті, питання Куби почало обговорюватись серед американців. Американці були незадоволені економічною блокадою острова, зменшенням обсягів торгівлі. Доки президентом залишався Г. Клівленд до відкритого конфлікту не доходило. Демократична партія стояла на позиціях «доктрини Монро», тобто невтручання у справи Іспанії. Іще одним приводом до конфлікту стала позиція європейських держав [8, с. 37].

Велика Британія, де у той час при владі знаходились консерватори, на чолі із Р. Солсбері, була зацікавлена у послабленні ряду європейських держав, в першу чергу Німеччини, котра проголосила відкриту боротьбу за світове панування. У 1897 р. німці пропонували викупити в Іспанії Філіппіни, іще у 1895 р. відправляли свій флот до берегів Гаїті для демонстрації своєї морської потужності. У таких умовах британський уряд був готовий визнати «доктрину Монро» і надати американцям певні преференції задля послаблення Німеччини. Таким чином, політика США співпадала із інтересами Великої Британії – «цариці морів», тому втручання європейців у ймовірний конфлікт можна було не боятися [7, с. 364].

На початку 1898 року у бухту Гавани зайшов американський броненосець «Мен». Офіційно, він прибув задля дипломатичної місії спостереження за ходом військового конфлікту, але фактично – задля тиску на Іспанію. 15 лютого на броненосці стався вибух, в результаті якого загинуло близько 260 американських моряків та офіцерів. Достеменно невідомо і сьогодні справжня причина вибуху, ймовірно він стався через необережне поводження екіпажу зі снарядами, або ж із запасами пороху. Однак, американська комісія, котра розглядала причини загибелі корабля, заявила що вибух стався ззовні, а не зсередини, звинувативши у ньому іспанську сторону. Іспанці, зрозуміло, відкидали усі звинувачення. Таким чином, у США з'явився досить зручний привід для вступу у війну [12, с. 47].

11 квітня 1898 року У. Мак-Кінлі звернувся до Конгресу із пропозицією вирішити питання із Кубою. 19 квітня вийшла резолюція Конгресу котра вимагала в Іспанії вивести усі війська із острова до 23 квітня, що звісно було неможливим. 21 квітня були розірвані дипломатичні стосунки між державами, а 23 квітня Іспанія офіційно оголосила війну Сполученим Штатам. До цього її підштовхнула і блокада Куби, котра почалась 22 квітня (іще до початку війни). Варто сказати, що іспанці заздалегідь знали про вірогідність війни, а тому іще в березні 1898 у Карибське море була відправлена ескадра адмірала Камару, що скоро прибула у Сан-Хуан (Пуерто-Ріко) [8, с. 56].

Іще до початку війни, 13 квітня із Іспанії вирушила ескадра адмірала Сервери, у складі 16 кораблів, котра до початку травня прибула на Кубу. Варто відзначити, що найпотужніші кораблі іспанського флоту («Пелайо», «Емператор Карлос V», «Альфонсо XIII») перебували у складі Резервного флоту і їх прибуття на театр бойових дій відкладалося через несправність деяких кораблів і непідготовленість екіпажу. Резервний флот повинен був

рушити через Суецький канал до Філіппін для захисту Маніли, проте він був затриманий у Єгипті через діяльність американських дипломатів і таким чином так і не вступив у бойові дії [8, с. 54].

Бойові дії в іспано-американській війні тривали всього 4 місяці: із квітня до серпня 1898 року. Найголовніші події відбувалися на Кубі і на Філіппінах. Так, у Манілі 1 травня 1898 р. відбулась морська битва, в результаті якої була розгромлена іспанська ескадра адмірала Монтехо була повністю розгромлена: іспанці втратили 4 кораблі, в той час як в американців були незначні пошкодження. 2 травня розпочалась блокада Маніли. Отже, Філіппіни виявилися відрізаними від метрополії, війська на архіпелазі не отримували підкріплення і не знали про події на інших театрах [12, с. 85].

Тим часом, американці на Кубі не мали сильної переваги. Незважаючи на підтримку повстанців, іспанські гарнізони на острові були досить сильними, до того ж усі спроби десанту на острів блокувала ескадра адмірал Сервери. Варто зазначити, що іспанський адмірал сильно недооцінив американців, при цьому добре знав їх перевагу у вогняній потужності і броні, а тому не вступав у відкритий бій, обмежуючись лише обороною побережжя. Протягом червня американцям вдалось висадити невеликі війська на острів, проте вони знаходились у вкрай важкому становищі, а тому американське командування було готове розпочати переговори про перемир'я. Та несподівано для всіх, 3 липня іспанська ескадра адмірала Сервери вийшла із бухти Сантьяго-де-Куби чим прирекла себе на знищення. Іспанський уряд дав наказ адміралу вийти із бухти, щоби «врятувати» флот, оскільки іспанське командування побоювалось скорого захоплення порту і втрати кораблів. Адмірал Сервера був проти бою із американцями, але був вимушений виконати наказ. До кінця дня, іспанський флот був знищений. Майже всі кораблі ескадри були викинуті на берег, де за кілька днів згоріли. Цей бій остаточно вирішив долю військової кампанії [1, с. 135].

У червні-липні 1898 р. загалом, закінчились бойові дії у Карибському басейні. Іспанські гарнізони, котрі контролювали найбільші міста Куби, опинилися в повному оточенні. Після розгрому ескадри Сервери була втрачена надія на отримання підкріплення, водночас американці отримали можливість висадити свої основні сили на острові. При підтримці кубинських повстанців, вони оточили іспанські фортеці і розпочали їх облогу. До кінця липня більшість іспанських гарнізонів капітулювали, останнім тримався порт Сантьяго-де-Куба. Наприкінці серпня капітулював гарнізон фортеці Сан-Хуан – столиці Пуерто-Ріко. Там також знаходилась досить потужна іспанська ескадра, що частково була знищена американцями, але загалом не мала набоїв і вугілля, а тому капітулювала перед ворогом [1, с. 136].

Довше тривали бойові дії на Тихому Океані. Першим був захоплений острів Гуам, ще у травні. Після розгрому Манільської ескадри, американський флот розпочав облогу Маніли. Водночас, був висаджений десант на о. Лусон, задля облоги іспанців із суші. Проте незвичлі до тропічного клімату американські піхотинці масово вмирили від хвороб та епідемій (такі ж втрати несли й іспанців). Проте боці США воювали філіппінські повстанці. Революціонер П. Агінальдо був лідером Філіппінської революції, він вважав за

можливе використати американців задля вирішення питання про незалежність архіпелагу, а тому його повстанці об'єдналися із військами США. Іспанці, що опинилися у складній ситуації, були вимушені шукати підтримки у котроїсь із європейських держав. Так, комендант Маніли, генерал Аугусті, звернувся до командувача Тихоокеанського флоту Німеччини, адмірал фон Дідерхіса із пропозицією передати місто під управління німців. Проте, німецький уряд, не отримавши підтримки серед інших держав, вирішив не вступати у відкритий конфлікт із американцями, хоча і розпочав перемовини із іспанцями про передачу їм певних територій [5, с. 79].

Наприкінці липня американські війська на Філіппінах отримали підкріплення і почали готуватися до штурму Маніли, проте перший штурм на початку серпня був відбитий іспанцями. Отримавши підтримку важкої артилерії і ескадри адмірал Д'юї, 13 серпня розпочався новий штурм міста. Уже до 15 серпня іспанці понесли важкі втрати і не мали змоги продовжувати оборону. 16 серпня гарнізон Маніли капітулював, в полон здалося близько 13 тис. іспанців [8, с. 107].

Проте останні бої цієї війни тривали до літа 1899 році. Мова йде про події у м. Балер, на Філіппінах. Тутешній гарнізон нічого не знав про закінчення бойових дій і про початок мирних перемовин. Відрізані від світу, кілька десятків іспанських солдатів протягом кількох місяців продовжували обороняти місто від американців і філіппінців. На початок боїв, гарнізон нараховував 52 солдати, а до кінця року – залишилось 32. Напочатку 1899 р. вони здалися в полон американців, а в червні 1899 р. були доставлені на Батьківщину [12, с. 98].

Війна виявилась одним із найкоротших військових конфліктів ХІХ століття. Усього за 4 місяці боїв, іспанці втратили території, котрими володіли декілька століть. У серпні, після капітуляції майже усіх іспанських гарнізонів, розпочалися мирні перемовини між сторонами. Американці прагнули закріпити свій військовий успіх. Якщо на початку року мова йшла про ймовірну незалежність Куби і Філіппін, то до кінця року уже говорилося про ймовірну анексію цих територій з-боку США. Мирний договір було підписано 10 грудня 1898 року у Парижі. Його основні позиції наступні:

- Іспанія відмовлялась від претензій на Кубу і визнала незалежність острову
- Філіппінські острови переходили під контроль США, Іспанія отримувала компенсацію у розмірі 20 млн. доларів
- Пуерто-Ріко і Гуам переходили під контроль США без компенсації [9, с. 197].

Поправка Г. Теллера формально закрила для Сполучених Штатів можливість анексувати Кубу. Острів залишався під контролем американської військової адміністрації, яку очолив генерал Л. Вуд. Разом з тим повна незалежність Куби для Вашингтона була вкрай небажаною та загрозливою. Разом з тим, як Л. Вуд, так і військовий міністр США Е. Рут добре розуміли ціну безпосереднього приєднання територій – на Філіппінах з моменту їх анексії США велася війна за незалежність [6, с. 132]. Взірцем для відносин з Кубою поставала політика Британії в Єгипті – фактична окупація з правом на

інтервенцію за формального збереження прав Османської імперії на цю територію.

Прагнення Е. Рута та Л. Вуда втілилися у «поправці Платта». 2 березня 1901 р. Конгрес США прийняв «поправку Платта» (за ім'ям її ініціатора сенатора О. Платта) до Закону про асигнування на армію. Поправка обмежувала незалежність Куби в питанні зовнішньої політики, державних боргів. Штати отримували право на безстрокову оренду військово-морської бази в Гуантанамо. За статтею 3, «Сполучені Штати можуть скористатися правом на втручання з метою захисту кубинської незалежності, збереження уряду» [11, с. 159]. Після включення статей до тексту Конституції Куби, американські війська залишили острів. За висловом самого сенатора О. Платта, метою поправки було «вживання самої суті доктрини Монро» відносно Куби [11, с. 159].

Однак підписання мирного договору все ж не означало, що результати війни буду офіційно закріплені, адже надзвичайно важливою була реакція Великих держав. У американців були побоювання щодо визнання європейцями результатів цієї війни. І вони мали на це усі причини. По-перше, їх непокоїла можлива військова співпраця Іспанії та Німеччини, дипломатичні контакти Мадриду і Берліна [7, с. 264]. Одразу після підписання Паризького договору, німці обговорювали питання викупу усіх тихоокеанських володінь Іспанії за досить солідну компенсацію. 12 лютого 1899 року було підписано договір між іспанським урядом і німецьким послом Й. фон Бадовіцем, за яким Німеччина за 25 млн песет викупила усі тихоокеанські володіння Іспанії: Каролінські острови, маріанські острови, архіпелаг Палау [7, с. 264].

У своїй стратегії, Берлін намагався заручитися підтримкою Лондона. Німці сподівалися, що експансія США призведе до різкої реакції Британії у питанні своєї морської безпеки. Посилення Америки дійсно непокоїло британський уряд, але німецька морська програма несла більшу загрозу. Британський глава уряду Р. Солсбері дійсно вів перемовини із німецькою стороною щодо можливого антиамериканського союзу. Із німецької сторони такі перемовини вів канцлер Б. фон Бюлов. Проте на заваді можливому союзу стояла позиція кайзера Вільгельма II, що намагався конкурувати із Британією у колоніальній політиці [4, с. 175]. А для британців, власні інтереси завжди стояли понад усе. Інший план пропонував британський міністр колоній Джозеф Чемберлен. Його проект мав назву «Пантевтонського союзу», що представляв коаліцію Британії, США та Німеччини направлену проти Франції та Росії. Проти такого плану виступив германський кайзер, що недолюблював американців. Німці зробили ставку на власну морську могутність у Тихому океані [4, с. 177].

Список використаних джерел та літератури:

1. Байбакова Л. В. Армия США во время испано-американской войны 1898 года (по донесениям российских дипломатов) // НиНИ, 2013. № 5. С. 129-145.
2. Богданова Т. Г. Джон Хей та його роль у встановленні американо-англійської співпраці під час іспано-американської війни // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. № 16 (275). С. 13-19

3. Боровець І. Нова історія країн Європи та Америки 1870-1918 рр. Міжнародні відносини. Практикум: навч. посіб. для студентів історичних факультетів та факультетів міжнародних відносин ВНЗ. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. 264 с.
4. Гостенков А. В. Место кайзера Вильгельма II в немецкой истории // Вопросы истории. 1994. Вып. 12. С. 170-182.
5. Европейское восприятие испано-американской войны 1898 г. / под. ред. С. Л. Хилтон. Берлин-Нью-Йорк, 1999. 195 с.
6. История внешней политики и дипломатии США, 1867-1918. Москва: Наука, 1997. 383 с.
7. История международных отношений: учеб. для студентов вузов: В 3 т. / Под ред. А. В. Торкунова, М. М. Наринского. Т. 1: От Вестфальского мира до окончания Первой мировой войны. Москва: Аспект Пресс, 2015. 552с.
8. Кондратенко Р. В. Испано-американская война (1898 г.). Санкт-Петербург: Цитадель, 2000. 158 с.
9. Кравченко И. Н. Дипломатическая история США (1877-1919). Москва: Науч. кн., 2002. 366 с.
10. Печатнов В. О. История внешней политики США. Москва: Междунар. отношения, 2012. 672 с.
11. Поправка Платта / История США: хрестоматия / сост. Э. А. Иванян. Москва: Дрофа, 2007. С. 159-160.
12. Слезкин Л. Ю. Испано-американская война. Москва: Изд-во АН СССР, 1956. 134 с.

The article examines the Spanish-American War, which led to the loss of the Spaniards' last possessions in the West Indies and the Pacific. The preconditions and causes of the military conflict, hostilities on land and at sea, peace talks and the terms of the Paris Peace Treaty, the reaction of European states to this conflict are considered.

Key words: Cuba, colonialism, USA, Spain, Spanish-American War, Philippines.

УДК 273.4(410)-9«15»

Т. Санько, студентка IV курсу
Науковий керівник: **І. І. Боровець**, к.і.н., доцент

РЕФОРМАЦІЯ В АНГЛІЇ: ПЕРЕДУМОВИ, ПРИЧИНИ І ПЕРЕБІГ

У статті проаналізована «Королівська» реформація в Англії. Зазначається, що реформація відбулася «згори», її ініціаторами були наближені короля. Генріх VIII цілком успішно використав сприятливі умови і оголосив себе главою «Церкви Англії», реквізував майно церкви, закрити монастирі, проте усі обряди і догмати залишилися незмінними. Лише після його смерті у Англії поширилось пуританство – англійський варіант кальвінізму. Через англійський вплив протестантизм почало домінувати і в Шотландії.

Ключові слова: реформація, Генріх VIII, церква, Англія, протестантизм.

Англійська Реформація була своєрідним третім шляхом між Римом і Віттенбергом. Від католицизму вона відійшла, а до послідовного протестантизму вона не прийшла. В Англії існувала сильна королівська централізована влада, починала формуватися національна держава. Підпорядкування англійської церкви папській курії було не настільки значним. Однак важливішою була та обставина, що церква володіла приблизно однією

третиною земель в Англії. Природно, що нове дворянство, буржуазія, велика феодална знать і королівський двір бачили в ліквідації церковного і монастирського землеволодіння спосіб поліпшення своїх майнових справ [5, с. 110].

Реформатором Генріх VIII став не через свої переконання, як Лютер чи Цвінглі, а тільки через відмову папи римського дозволити йому розлучитися зі своєю дружиною, Катериною Арагонською (за католицькими законами дати такий дозвіл міг тільки папа). Генріх VIII вивів англійську церкву з-під влади Риму і створив нову, так звану англіканську церкву [8, с. 260].

Роль абсолютної монархії Тюдорів в реформації залежала не тільки від прагнення уряду Генріха VIII підпорядкувати церкву державі, але від більш глибоких соціально-економічних, політичних та ідеологічних причин, рушієм яких було виникнення і розвиток капіталістичних відносин.

Однією з головних рис соціального розвитку Англії того часу було виникнення нового дворянства, що поступово зближувалося за своїм становищем з буржуазією. В епоху обгороджувань цей стан особливо прагнув до збільшення своїх земельних володінь. Зацікавленість нового дворянства і буржуазії в секуляризації церковних земель і маєтностей і створенні дешевої національної церкви сприяла зростанню протестантизму в Англії. Зі свого боку, сам Генріх VIII аж ніяк не відмовлявся від надії вирішити складні внутрішньополітичні й фінансові проблеми за допомогою секуляризації [7, с. 95].

Відтак, в основі Реформації лежало прагнення англійських дворян і городян створити національну протестантську церкву як знаряддя абсолютизму, а також заволодіти церковними землями і майном [3, с. 53].

Розрив з Римом був потрібен королю, перш за зі суто фінансових міркувань. Папські податки важким тягарем лягали на населення, і це робило розрив з Римом досить популярним. Закриття монастирів і захоплення монастирських земель, що стали неминучим у разі розриву з Римом, були потрібні і вигідні в першу чергу королю, нової знаті і новим дворянам. Такою була основа антикатолицької політики уряду Генріха VIII, який знайшов у шлюбборозлучному процесі зручний привід для того, щоб здійснити в Англії реформацію і захопити величезні церковні майна в свої руки [2, с. 83].

У 1532 році Архієпископом Кентерберійським був обраний Томас Кромвель – послідовний прихильник протестантизму. Т.Кромвель був здібною і вельми честолюбною людиною. Ці риси його характеру і використовував Генріх. За допомогою Кромвеля Генріх вирішив питання шлюбборозлучного процесу і домігся одруження на своїй фаворитці Анні Болейн. Кромвель збільшив свої прибутки за рахунок конфіскації монастирських земель, а також обкладення податками торгівлі [3, с. 358].

За допомогою Т.Кромвеля Генріх VIII провів низку реформ державного управління: розширення прав Таємної ради, зміна тактики щодо парламенту, реформи у церковному управлінні, реформи фінансових відомств. Падіння Кромвеля стало неминучим тоді, його політика перестала відповідати інтересам Генріха VIII [2, с. 359].

Кожна з шести королев Генріха VIII також неминуче зіграла свою роль в еволюції його віросповідання. Наділений сильною волею Катерині Арагонській і Анні Болейн судилося бути живими символами релігій, старої і нової. Іншим дружинам теж були відведені власні, часом нелегкі ролі у розвитку англійської протестантизму. Виявивши політичні вигоди релігії, як пише К. Ліндсей, «Генріх занурив країну в хаос. Вчення змінювалися один за одним у міру того, як сластолюбством і себелюбством короля маніпулювали різні кліки» [7, с. 334].

Кожне одруження творило свій власний політичний клімат, який змінювався в міру того, як змінювалися відносини при дворі. У цьому, за великим рахунком, немає нічого особливо виняткового для абсолютної монархії, зважаючи на дивовижну рішучість Генріха йти своїм власним шляхом [6, с. 315].

У 1534 році парламент прийняв «Акт про супрематію», який свідчив, що король є «верховним главою Англійської Церкви». Внаслідок цього Папа в Англії не користувався ніякою владою. Коли Джон Фішер і Томас Мор відмовилися визнати ці рішення, вони були страчені.

Наступним етапом було закриття монастирів і конфіскація церковних земель. Було закрито 376 монастирів, а їх землі Генріх або залишив собі, або роздав або продав «новому дворянству», яке підтримувало короля. На секвестрованих землях були проведені обгородження. Однак догматично Англійська Церква залишалася близькою до Католицької. Однак Біблія тепер стала доступна в Англії рідною мовою [8, с. 262].

Парламентськими актами 1536 і 1539 років в Англії були закриті всі монастирі, а їхнє майно і землі конфісковані королем; у 1545 році були закриті всі каплиці, майном яких також заволоділа корона. Ці конфіскації в остаточному підсумку збільшували земельні володіння дворянства і буржуазії, а також значно поповнили королівську скарбницю. Нові власники церковних земель, щоб збільшити свої доходи, зганяли селян – колишніх її власників, огороджували її і підвищували земельну ренту.

Реформація проводилася шляхом найжорстокішого терору. Від англійців вимагали повного підпорядкування новій організації церкви. За заперечення її основних принципів загрожувала страта. Побоюючись зростання народної опозиції стосовно нової церкви, Генріх VIII заборонив самостійно читати і тлумачити Біблію ремісникам, поденникам, хліборобам і слугам, тому що вони могли витлумачити її в дусі радикальних сектантських навчань. Біблію дозволялося читати тільки джентльменам і багатим купцям [6, с. 138].

Зацікавленість нового дворянства і буржуазії в секуляризації церковних земель і маєностей і створенні дешевої національної церкви сприяла зростанню протестантизму в Англії. Зі свого боку, сам Генріх VIII аж ніяк не відмовлявся від надії вирішити складні внутрішньополітичні й фінансові проблеми за допомогою секуляризації [1, с. 95].

Таким чином, реформація відбулася «згори», її ініціаторами були наближені короля. Генріх VIII цілком успішно використав сприятливі умови і оголосив себе главою «Церкви Англії», ревізував майно церкви, закрив монастирі, проте усі обряди і догмати залишились незмінними. Лише після

його смерті у Англії поширилось пуританство – англійський варіант кальвінізму. Через англійський вплив протестантство почало домінувати і в Шотландії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алистер М. Богословская мысль Реформации. Одесса : «Богомыслие», 1994. 316 с.
2. Бэрд Ч. Реформация XVI века в ее отношении к новому мышлению и знанию. Спб., 1897. 372 с.
3. Грановский Т. Н. Лекции по истории средневековья. Москва : Наука, 1987. 426 с.
4. История средних веков. Ранее новое время. / Под ред. Карпова С.П. Москва: Издательский дом, 2004. Т. 2. 432 с.
5. Історія світової культури: навч. посіб. / Керівник авт. колективу Л. Т. Левчук. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 400 с.
6. Культура эпохи возрождения и реформация / Л. М. Брагина, А. Х. Горфункель, А. Н. Немилов. Ленинград : Наука, 1981. 266 с.
7. Петров М. Н. Лекции по всемирной истории. В 4 т. Т. 3. История новых веков (Реформационная эпоха). изд. В. Березовского, 1904. 246 с.
8. Соколов В. Реформация в Англии. Москва : Типография Л.О.Снигеревы, 1881. 546 с.

The article outlines the «Royal» Reformation in England. It is noted that the Reformation took place «from above», its initiators were close to the king. Henry VIII successfully used the favorable conditions and declared himself head of the «Church of England». He requisitioned the property of the church, closed the monasteries, but all catholic rites and dogmas remained unchanged. It was only after his death that Puritanism, the English version of Calvinism, spread in England. English influence led to Protestantism in Scotland, which began to dominate there.

Key words: Reformation, Henry VIII, church, England, Protestantism.

УДК 321.7:342.7«1791»

І. Слободюк, студентка IV курсу

Науковий керівник: І. І. Боровець, к.і.н., доцент

БІЛЛЬ ПРО ПРАВА 1791 р. ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ДЕМОКРАТІЇ

У статті простежено проблему підготовки та прийняття Білля про права 1791 року, а також проаналізовано процес утворення конституційних актів США, проекти Конституцій, поправки до неї, що і склали основу Білля. Простежено їх застосування на практиці, прецеденти судових рішень, що трактували окремі поправки.

Ключові слова: Конституція, права і свободи, Декларація, Білля про права, демократія, поправка, Конгрес.

Після видання Декларації незалежності 1776 року батьки-засновники США (серед них Бенджамін Франклін, Александр Гамільтон, Томас Джефферсон, Джеймс Медісон і Джордж Вашингтон) взялися за створення єдиної для усіх федеральної конституції. Але документ виявився з вадою: він ніяк не описував особисті права громадян. Перші десять поправок – знаменитий Білля про права

– спочатку визнали документом неважливим і непотрібним. Але виявилось, що без нього прибічники загальної Конституції не зможуть домогтися її ратифікації усіма тринадцятьма штатами, які тоді склали нову державу. Тому Білль про права офіційно став частиною Конституції 15 грудня 1791 року.

В 1777 році, в розпал Війни за незалежність США, Другий континентальний конгрес прийняв Статті конфедерації, які вже можна було назвати документом конституційного характеру. Вони визначали конфедеративне облаштування Сполучених Штатів і закріплювали повноваження центральних органів, хоча вони були ще мінімальними. Американські штати почали писати власні конституції і локальні білли про права [5, с. 7].

Політик Джордж Мейсон у Вільямсбурзі став архітектором принципів «Декларації про права Вірджинії», де ідеї Локка про природні права людини перепліталися з цілком предметним захистом від конкретних зловживань. Цей документ став моделлю для біллів про права інших штатів і, зрештою, для федерального Білля. До речі, декларація авторства Мейсона також стала ключовою ланкою в створенні французької Декларації прав людини і громадянина 1789 року [8, с. 12].

Недостатність Статей конфедерації з часом стала очевидна: повноважень центру бракувало, а при голосуванні в Конгресі з будь-якого питання була потрібна згода усіх 13 штатів, так що кожен з них міг заблокувати будь-яку ініціативу. Здолавши перипетії внутрішніх розбіжностей, Конгрес все ж скликав Конституційний конвент у Філадельфії в 1787 році. Збори повинні були переглянути Статті конфедерації, але про створення нового документу спочатку не йшлося. Але незабаром стало ясно, що необхідно виробити абсолютно нову Конституцію, яка б затвердила територіальне облаштування країни і систему органів державної влади. Обговорення велось в закритому режимі, але Джеймс Медісон, що став одним з авторів Конституції, зафіксував детальні замітки [3, с. 34].

Джордж Мейсон, прибічник пріоритету свободи особи над державою, був антифедералістом і виступив проти загальної конституції США. Він заявив, що хотів би, щоб її створення передбачив Білль про права, в якому політик бачив єдину можливість гідного існування нової держави. Впродовж свого життя він послідовно відстоював документ і помер незабаром після його прийняття [5, с. 8].

Проте спочатку делегати Філадельфійського конвенту без зайвих дебатів відхилили усі спроби запустити процес створення Білля. Вони не те щоб опиралися самій ідеї існування такого документу. Їм він здавався надмірним і безглуздим – адже усі права і так належать громадянам, і ніде в Конституції не сказано, ніби Конгрес може їх в скасувати або обмежити. Деякі із законодавців скептично ставилися до того, що Джеймс Медісон в журналі «Федераліст» пізніше обізвав «пергаментними бар'єрами» – папірцями, які не в змозі нікого захистити. Він вірив, що лише структурні установки, такі як розділення влади і система стримувань і противаг, здатні забезпечити людям дотримання їх прав і свобод, захист меншин від більшості. Саме цьому і присвячений текст

Конституції, де її творці зосередилися на створенні державної машини, не піклуючись про регламентацію індивідуальних прав своїх громадян [10, с. 324].

Томас Джефферсон, який знаходився у цей момент в Парижі в якості посла, але брав участь в створенні поправок через листування з Медісоном, назвав відсутність Білля про права величезною помилкою. «Білля про права – це те, на що люди мають право покладатися для захисту від будь-якого уряду на землі, і те, від чого жоден справедливий уряд не відмовиться», – писав Джефферсон з Франції [1, с. 22].

Опоненти ратифікації Конституції швидко захопилися за можливість, проголосивши відсутність Білля про права причиною, через яку новий Основний закон не може бути схвалений. Федералісти і особливо Медісон незабаром зміркували, що без поправок їх проєкт приречений на провал: їм не вдасться домогтися ратифікації в таких поляризованих штатах, як Нью-Йорк, Вірджинія і Массачусетс. Штат міг відмовитися від Конституції і зрештою це означало його фактичний вихід з конфедерації [5, с. 8].

Обіцяючи швидко прийняти Білля усупереч власному скептичному прогнозу, Медісон домігся ратифікації Конституції в одинадцяти штатах з тринадцяти, причому перевага в Нью-Йорку склала всього три голоси (30 проти 27), а у Вірджинії – десять голосів (89 проти 79). Усі «спірні» штати ухвалили Основний закон тільки за умови, що до нього будуть додані індивідуальні права і свободи [5, с. 72].

Штати побоювалися авторитарних дій з боку центру особливо коли, завдяки перемозі Джорджа Вашингтона на виборах президента 1789 року, прибічники Конституції взяли під контроль федеральний уряд. В процесі зборів і обговорень ратифікації, в кожному штаті місцеві державні діячі готували пропозиції про поправки й ці вимоги звучали широко і гучно. Тривала боротьба з англійською монархією вселила в американців недовіру до будь-якої централізованої влади, яку вони сприймали як антагоніста свободи громадян [11, с. 82].

Джеймс Медісон, на той момент вже будучи конгресменом від Вірджинії, ретельно вивчив усі пропозиції і підготував охайний список з 19 поправок, які, відповідно до його переконань, не повинні були сильно ослабити новий центральний уряд. При цьому члени нижньої палати парламенту були налаштовані або байдуже, вважаючи, що у них є справи важливіші, або відверто вороже. Увесь проєкт Медісон називав «нудотним».

У вересні 1789 році Конгрес і Сенат отримали проєкт поправок в Конституцію. Медісон частково бачив у Біллі деяку освітню мету, частково – зброю у боротьбі з можливим майбутнім авторитарним урядом. Крім того, він запозичив аргумент у Джефферсона, заявивши, що декларація прав допоможе затвердити судову гілку влади як страхувальну ланку від двох інших гілок.

Впродовж півроку Білля про права передали в штати. Дев'ять його ратифікували. Потрібна була згода ще двох. Нарешті, схвалення, отримане у Вірджинії 15 грудня 1791 року, зробило Білля про права офіційною частиною Конституції [13, с. 275].

Велика частина поправок розкриває гарантії для обвинувачених в злочинах. Наприклад, поправки з четвертою по восьму забезпечують захист від

необґрунтованих арештів і обшуків, право не свідчити проти себе, право на швидкий суд, вільний від жорстоких і незвичайних покарань. Перша поправка, мабуть, є самою ушлявленою, вона забезпечує політичні і соціальні права – свободу слова, преси, мирних зборів, віросповідання. Друга, не менш відома, гарантує право на носіння зброї [13, с. 276].

Третя забороняє солдатам незаконно мешкати в чужих будинках без згоди власника. Десята чітко визначає, що усі повноваження федерального уряду мають бути прописані в Конституції, інакше вони переходять штатам або народу. Дев'ята ж повідомляє, що список статей ніяк не дезавує прав, які не перераховані в Біллі. Генеральний соліситор США Роберт Борк в 1970-х назвав Дев'яту поправку «чорнильною плямою», значення якої настільки неясне, що його слід взагалі виключити з Конституції [1, с. 12]

З 19 початкових поправок, багато хто з яких були заблоковані Конгресом або модифіковані, у фінальний проєкт Джеймса Медісона потрапили 12 поправок, але не всі вони були ратифіковані. Одинадцята надавала право не служити в армії з релігійних міркувань. Дванадцята свідчила, що жоден штат не порушить рівні права совісті, свободи преси і суду присяжних. Тобто вона поширювала дії Першої і Шостої поправок на внутрішні справи штатів. Медісон називав Дванадцяту «найважливішою поправкою з усіх». Вона пройшла Конгрес, але була заблокована Сенатом [9, с. 15]. Перші десять поправок до Конституції, ратифіковані 15 грудня 1791 р., утворюють Білль про права.

Особливе місце у Білі про права займає I-а поправка, що проголошує свободу слова, друку і зборів. Йдеться також про свободу віросповідання, право народу мирно збиратися і звертатися до уряду з петиціями: «Конгрес не повинен видавати жодного закону, що відноситься до встановлення якої-небудь релігії або забороняє вільне сповідання оної або слова, що обмежує свободу, або друку, або право народу мирне збирається і звертається до уряд з петиція про задоволення скарга» [1, с. 12].

Друга поправка визнає, що з метою гарантії свободи штати мають право скликати ополчення, а народ – зберігати і носити зброю: «Оскільки добре організоване народне ополчення потрібне для безпеки вільної держави, право народу зберігати і носити зброю не повинне порушуватися». Навколо неї йдуть багаторічні суперечки, а супротивники вільної торгівлі зброєю досі домагаються її скасування.

Третя поправка забороняє розквартирування солдатів в приватних будинках без згоди господаря в мирний час: «В мирний час жоден солдат не повинен розміщуватися на постій без згоди власника будинку; проте у військовий час цей допускається, але лише в порядку, передбаченому законом». Нині вона втратила своє актуальне значення.

Положення Четвертої поправки гарантує недоторканість особи, житла, документів і майна, що передбачена для захисту від необґрунтованих обшуків і конфіскацій, забороні втручання держави в певні сфери індивідуальних активностей: «Право народу на охорону особи, житла, паперів і майна від необґрунтованих обшуків і арештів не повинне порушуватися; жоден ордер не повинен видаватися інакше як за наявності достатньої основи, і він має бути

підтверджений присягою або урочистою заявою і містити детальний опис місця, об'єкта обшуку, осіб або предметів, що підлягають арешту» [11, с. 45].

Відома велика кількість тлумачень Четвертої поправки. У 1928 Верховний суд вирішив, що встановлення підслуховуючої апаратури не суперечить їй, якщо при цьому не відбувається фізичного вторгнення сторонніх в житло. Натомість у 1967 новою постановою заборонено несанкціоноване підслуховування [7, с. 74].

У П'ятій поправці йдеться про суд присяжних і процесуальні гарантії, про заборону безвідплатного вилучення приватній власності: «Ніхто не повинен притягуватися до відповідальності за караний смертю або іншим чином ганебний злочин інакше, як за рішенням або обвинувальним висновком Великого журі, за винятком справ, що порушуються в сухопутних або військово-морських силах або в народному ополченні, коли воно покликане на дійсну службу під час війни або загрозливої суспільству небезпеки; ніхто не повинен за один і той же злочин двічі піддаватися загрози порушення тілесної недоторканості або позбавлення життя; ніхто не повинен примушуватися в будь-якій кримінальній справі свідчити в якості свідка проти самого себе; ніхто не може бути позбавлений життя, свободи або власності без належної правової процедури; приватна власність не повинна вилучатися для громадського користування без справедливого відшкодування» [12, с. 200].

Поправки з Шостої по Восьму присвячені процесуальним принципам і гарантіям. В них визначається коло кримінальних і цивільних справ, які повинні були розглядатися за участю присяжних засідателів. Ці ж поправки забороняли надмірні податки і штрафи, а також жорстокі і незвичайні покарання.

Дев'ята поправка встановлювала принцип неприпустимості обмеження прав громадян, прямо не згаданих конституцією: «Перерахування в Конституції визначених положень не повинно тлумачитися як заперечення або применшення інших прав, таких, що зберігаються за народом». Ця поправка використовується прибічниками розширювального тлумачення усіх прав .

Десята поправка не торкалася прямо громадянських прав але засвідчувала важливість влади на місцях: «Повноваження, які не делеговані Сполученим Штатам дійсною Конституцією і користування якими нею не заборонене окремим штатам, зберігаються за штатами або за народом» [9, с. 40-42].

Прибічники суверенітету штатів, зокрема, в період Громадянської війни США, часто спиралися на Десяту поправку. Але 1941 р. Верховний суд покінчив з подвійним тлумаченням даної частини Білля про права, ухваливши, що права штатів визнаються лише в межах, встановлених федеральним законом [1, с. 78].

Дві незатверджені поправки стосувались пропорційної системи представництва в органах влади і регулювання питання фінансової підтримки виборчих кампаній кандидатів до конгресу. Перша з них так ніколи й не була прийнята, формально залишаючись у стані розгляду й по сьогодні, а інша – про заборону змінювати зарплату сенаторів і представників до їх переобрання – була через понад 200 років – 5 травня 1992 року затверджена і стала 27-ю поправкою до конституції країни.

Короткі приписи, що містяться у Біллі про права, отримали детальне тлумачення в численних рішеннях Верховного суду, а також деталізовані в сотнях актів Конгресу. Білль про права використовувався при розробці Загальної Декларації прав людини, прийнятої ООН 10 грудня 1948, і аналогічних документів, що діють у багатьох країнах світу [4, с. 84].

Білль про права зміг утихомирити страхи антифедералістів про непідконтрольний і занадто далекий від людей центральний уряд. З іншого боку, хоча Білль і обмежував деяким чином дії центру, виконана обіцянка забезпечила новому уряду ширшу підтримку, а перше складне випробування у внутрішній політиці було успішно подолане. Прийняття Білля про права стало безперечною перемогою американської демократії. Разом з тим, цей документ, як і сама конституція, нічого не говорить про соціально-економічні права і свободи.

Поправки відносяться винятково до дій федерального уряду і ніяк не обмежують поноваження самих штатів. У 1883 році під час судового процесу «Баррон проти Балтімора» головуючий суддя Джон Маршалл підтвердив таке тлумачення. Баррон намагався засудити місто за зруйнований причал, спираючись на П'яту поправку, яка забороняє вилучати приватну власність на користь держави без відповідної компенсації. Проте у судді Маршалла була інша думка. Він ухвалив, що П'ята поправка потрібна лише як обмежувач влади США і непридатна у внутрішньому законодавстві штатів [7, с. 122].

Конституцію США правили багаторазово, наприклад, щоб дати можливість голосувати з 18 років або встановити прямі вибори сенаторів. Але Білль про права ще не змінювали жодного разу. Між тим деякі його положення сьогодні викликають суперечки, наприклад, під прицілом постійно знаходиться інтерпретація Другої поправки про право на зброю і «добре організовану міліцію».

Та все ж Білль про права залишається символом і квінтесенцією системи індивідуальних свобод, обмеження виконавчої влади і верховенства закону, яку американці називають ключовою для формування своїх ідеалів і світосприйняття.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боботов С. В., Жигачев И. Ю. Введение в правовую систему США. Москва : НОРМА, 1997.
2. Всеобщая история государства и права / Под ред. К. И. Батыра. Москва, 1995.
3. История государства и права зарубежных стран: учеб. для вузов. Ч. 2 / Под общ. ред. Крашенинниковой Н. А., Жидкова О. А. Москва : НОРМА-ИНФРА • М, 1998. 712 с.
4. Конституции зарубежных государств: учеб. пособ. / Под ред. В.В. Маклакова. 2-е изд., исправ. и доп. Москва: БЕК, 1999. 584 с.
5. Лафитский В. И. Основы Конституционного строя США. Москва : НОРМА, 1998.
6. Омельченко О. А. Всеобщая история государства и права. Москва, 1998.
7. Сафонов В. Н. Конституционное правотворчество в деятельности Верховного суда США. Историко-правовое исследование: монограф. Москва : Проспект, 2018.
8. США: конституция и права граждан / Под ред. И.А. Геевского. Москва : Мысль, 1987.
9. Соединенные штаты Америки: Конституция и законодательные акты. / Сост. В. И. Лафитский. Москва : Прогресс, Универс, 1993.

10. Федералист. Политическое эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея. Москва: Наука, 1993.
11. Фридмэн Л. Введение в американское право. Москва : Универс, 1993.
12. Хрестоматии по истории государства и права зарубежных стран / Под ред. Н. А. Крашенинникова. Москва : ЗЕРЦАЛО, 1999.
13. Черниловский З. М. Всеобщая история государства и права. Москва : Юристь, 2002.

The article traces the problem of writing and adopting the Bill of Rights of 1791, as well as analyzes the process of drafting US constitutional acts, draft constitutions, amendments to it, which formed the basis of the Bill, their application in practice, precedents of court decisions interpreting individual amendments.

Key words: *Constitution, rights and freedoms, Declaration, Bill of Rights, democracy, amendment, Congress.*

УДК 316.723-053.81(47+57)»195/196»

*I. Солодковська, студентка II курсу магістратури
Науковий керівник: А. А. Лубчинський, к.і.н., доцент*

МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ПЕРІОДУ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ

У статті подано огляд появи молодіжних субкультур в умовах «десталінізації» (друга половина 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст.). Авторка аналізує основні тенденції культурних процесів, зосереджуючи свою увагу на понятті «субкультура», яке в статті розглянуто як систему цінностей, настанов, способів поведінки і життєвих стилів певної соціальної групи. Велику увагу приділено утворенню молодіжної субкультури «стиляги» та процесу видозмінення модного образу, на який впливали молодіжні субкультури другої половини ХХ ст.

Ключові слова: *субкультура, мода, десталінізація, стиляги, хіпі, рок-музика, «тедді-бої», гіпстери, рок-н-рол.*

На сьогоднішній день процес вивчення молодіжної субкультури являється важливим інструментом в дослідження соціокультурної проблематики суспільства, яка постійно відчуває внутрішні зміни, які впливають на культурний базис людини. Часто індикатором таких змін являється молодь, що генерую всередині себе особливе культурне середовище – молодіжну субкультуру. Одним із основних факторів появи субкультури являється ущільнене положення молоді в суспільстві, соціальна нерівність, байдуже ставлення влади до молодого покоління. Яскравим прикладом даного фактору являється період 1950-1960 рр. в Радянському Союзі.

Розвиток молодіжної субкультури в умовах комуністичного тоталітарного суспільства мав особливості, які суттєво відрізняли його від аналогів у повоєнному житті країн Західної Європи та США. Насамперед, на відміну від культур, що виникали у зародку демократичних суспільств із властивим для них плюралізмом думок і поглядів, радянський досвід «стиляжництва», як і подібні йому аналоги в Німеччині та Франції, зазнав переслідувань і репресій.

У рамках соціалістичного табору їм відповідали також польські «бікіняри», чехословацькі «потапки» та румунські «малогамбіти».

У повоєнний період СРСР активно впроваджував відбудовчі процеси, що були досить непростими. 50-ті рр. ХХ ст. – період зміни влади і спроба запровадження лібералізації та демократичності в суспільстві – став переломним в історії Радянського Союзу. Так з'явився дисидентський рух і початок періоду в радянській історії, під назвою «відлига». У цей період молодь прагнула привернути увагу до себе і вийти з оточення суворох рамок, які диктувала комуністична партія Радянського Союзу [11, с. 78].

Актуальність дослідження проблеми молодіжних субкультур 1950-60-х рр. та їх впливу на суспільний розвиток радянського суспільства посідає важливе місце у вивченні культурного життя та модних процесів Радянського Союзу. Адже саме завдяки молодому прошарку суспільства формувалася держава в майбутньому і молодіжні субкультури впливали на культурний та суспільний розвиток СРСР.

Мета даної статті: здійснити аналіз впливу молодіжних субкультур на суспільний розвиток радянського суспільства 1950-1960-х років, прослідкувати новітні тенденції щодо розвитку моди в II пол. ХХ ст.; виявити та навести приклади молодіжних субкультур у II пол. ХХ ст.; здійснити аналіз наслідків впливу молодіжних субкультур на суспільне життя Радянського Союзу.

Після ХХ з'їзду КПРС 1956 р. в Радянському Союзі розпочався короткий період послаблення контролю, так звана «відлига» або «десталінізація». Позитивні очікування людей посилилися, коли у 1961 р. на ХХІІ з'їзді КПРС було проголошено нову програму партії, яка обіцяла, що вже за 20 років Радянський Союз «наздожене і пережене» США в усіх галузях, тоді ж очікувалось настання ери комунізму. Саме під прапором цих утопійних очікувань проходять 1960-ті рр., вважають П. Вайль і О. Геніс [3, с. 13]. Проте вже у 1962-1963 рр. чітко окреслюються межі свободи в культурному житті: лунає критика абстрактного мистецтва під час виставки у Манежі в Москві, творчості Бориса Пастернака і Віктора Некрасова.

На тлі цих процесів у суспільному житті радянського населення 1960-х рр. спостерігається деяке пожвавлення. Як відомо, в Радянському Союзі склалися особливі відносини між владою і культурою. До останніх років існування СРСР влада (уособлена партією) займала надто активну позицію, втручаючись у культурні процеси, говорячи від імені публіки (робітничого класу). Метою такої експансійної політики було те, що Дж. Макгайган називає «окультуренням мас» (enculturing the masses) [16, с. 59].

Феномен неформальних молодіжних субкультур перебуває в центрі уваги західних соціологів, психологів, педагогів і криміналістів з 1950 – 1960-х років. Вітчизняні дослідники зацікавилися цим явищем дещо пізніше – з 1980-х років. Низка їхніх праць містить характеристику основних неформальних підлітково-молодіжних субкультур [1].

До проблеми вивчення неформальних об'єднань та субкультур зверталось чимало зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема В. Лисовський, Є. Омельченко. Теоретичним підґрунтям обраної проблеми стали роботи Г. Коджаспірової, Ю. О. Лисенко, А. В. Мудрика, С. С. Пальчевського, С. С.

Сергеева, В. Є. Сорочинської, О. В. Столяренко, А. В. Шарикова, де досліджуються проблеми субкультури та ін. [10].

Для з'ясування впливу молодіжних субкультур другої половини ХХ століття на суспільство необхідно розглянути поняття «субкультура» та прослідкувати її прояви у II пол. ХХ століття. Термін «субкультура» походить від лат. *sub* – під і *culture* – обробляння, виховання, розвиток, тобто означає «підкультура» [6, с. 123]. Дослідники різних наукових галузей вважають субкультуру підсистемою загальної системи культури будь-якої країни чи суспільства. С. Левікова розглядала субкультуру як часткову культурну підсистему офіційної, базової культури суспільства [2, с. 54]. Соціолог Ю. Волков визначає субкультуру як систему цінностей, «установок, способів поведінки й життєвих стилів певної соціальної групи, що відрізняється від пануючої в суспільстві культури, хоча й пов'язана з нею» [4, с. 11].

У II пол. 50-х рр. у радянському суспільстві активно проявилися аспекти різних субкультур. Даному феноменові посприяв бунт, що проявився як конфлікт між поколіннями та форма протесту проти радянської одноманітності.

Значну роль у цьому процесі відіграв західний кінематограф, особливо стрічки, які потрапили після війни до Радянського Союзу: «Серенада сонячної долини», «Сто чоловіків і одна дівчина», «Облава», «Джордж із Дінкі-джаза», «Тарзан», «Дівчина моєї мрії», «Доля солдата в Америці», кінострічки за участю Діни Дурбін тощо [13, с. 154]. Переглядаючи ці фільми, молодь копіювала ходу, танці, зачіски, одяг, молодіжний сленг акторів, запозичуючи при цьому стиль іншого світу. У повоєнні роки в радянських клубах і будинках культури стала модною джазова музика. «Караван» Дюка Веллінгтона опинився на вершині популярності, молодь активно записувалась у гуртки фокстроту.

На пострадянському просторі того часу існували типи субкультур, що розподілялися за ціннісними орієнтаціями:

- 1) романтико-ескапістські (байкери, хіпі);
- 2) гедоністично-розважальні (мажори, репери тощо);
- 3) кримінальні (гопники);
- 4) анархо-нігілістичні чи радикально-деструктивні (панки, металісти, сатаністи тощо) [13, с. 120].

Субкультура «рокери» з'явилася в середині минулого століття. Спочатку так називали молодіжну течію в США в 50-х роках ХХ ст. Для чоловіків-рокерів вважалися характерними темний тон одягу і наявність мотоциклів-байків. Одяг рокерів мав бути зручним у дорозі, а тому перевагу надавали шкіряним курткам, шкіряним джинсам тощо. На куртках робилися нашивки, додавалися шипи і заклепки, які оберігали рокерів від дрібного сміття і вітру на дорозі. Але в той же час молодіжна субкультура «рокери» часто досить агресивна по відношенню саме до естрадних співаків. На терени Радянського Союзу «рокери» з'явилися в кінці 60-х років, але найбільшої популярності зазнали лише в 1980-х рр.) [13, с. 234].

Молодіжна субкультура «тедді-бої» (англ. *Teddy Boys*) існувала в 1954–1958 рр. у Великобританії і кілька разів переживала відродження в 1970-ті і 1990-ті рр. У СРСР у них були наслідувачі, яких назвали «стилягами». Типовий

вигляд тедді-боя включав «штани-дудочки», сюртук з подвійним коміром, краватку-бантик у стилі вестернів. Тедді-бої вирізнялися агресивною поведінкою, багато хто з них входив до місцевих хуліганських угруповань [13, с. 256].

«Стиляги» – молодіжна субкультура в СРСР, яка стала розвиватися в містах з кінця 1940-х до початку 1960-х рр. Еталоном цієї субкультури став американський спосіб життя. Сам термін «стиляги» був уведений радянським сатиричним журналом «Крокодил» ще 1949 р. Стиляги носили одяг тільки американського виробництва, дуже яскравий. Представники цієї субкультури мали свій сленг та цікавилися закордонною музикою й танцями. Але на модний образ стиляг значно вплинув кінематограф, і до середини 1960-х рр. стиляги стали одягатися більш елегантно, стримано.

Для стиляг були характерні показова аполітичність, негативне чи байдуже ставлення до окремих норм радянської моралі, підкреслений нонконформізм, стихійний молодіжний протест проти прийнятих у радянському суспільстві моделей поведінки, шаблонних стереотипів мислення, одноманітності в одязі, музиці, стилі життя та розвагах.

Закинута назад голова, зарозумілий погляд зверху вниз на оточуючих, особлива хода мали означати приналежність радянських денді до богеми. У перші роки існування такого феномену зовнішній вигляд стиляги був радше карикатурним – широкі яскраві штани, мішкуватий піджак, капелюх із широкими крисами, шкарпетки яскравих кольорів, горезвісна краватка «пожежа в джунглях». Пізніше дрес-код радянських гіпстерів суттєво змінився та еволюціонував від епатажу і гламурності до елегантності: з'явилися знамениті штани-дудочки, збитий «кок» на голові, елегантний піджак із широкими плечима, вузька краватка «оселедець», зав'язана на мікроскопічний вузол, парасолька-тростинка. Актуальними для стиляг були светри «з оленями», про які вони дізналися з фільмів «Серенада сонячної долини» та «Дівчина моєї мрії». У середовищі радянських модників популярними були гостроносі черевики на високій каучуковій підшві (т. зв. манна каша). Влітку стиляги красувались в яскравих сорочках у «гавайському стилі» – різнобарвні з квітковими та іншими малюнками [4, с. 209].

Для дівчини, яка позиціонувала себе зі стиляжною культурою, достатньо було яскраво фарбуватись і носити зачіску «вінець миру» (волосся, укладене навколо голови у формі вінця). У жіночому одязі перевага надавалася сукням з досить пишною спідницею (під яку одягали ще декілька нижніх спідниць у різній колірній гамі) та стискаючим верхом. Сукні прикрашалися мальовничими візерунками і декором, який мав ефект контрасту. У сукнях рукави шили в різних стилях: рукави-ліхтарики, прямі, три чверті тощо. Проте пізніше особливим шиком вважались вузькі спідниці, які тісно обтягали дівочі стегна. Копіюючи фасони із західних журналів моди, дівчата також носили спідниці з розрізами, жіночі штани, шовкові блузи з квітами, черевики з подовженими носами. Загалом дрес-код стиляг увібрав у себе різні зразки західної моди [4, с. 214].

Додатковим атрибутом вирізнення із загальної маси були західні аксесуари, зокрема трофейні запальнички та портсигари, американські гральні

карти з напівголими дівчатами в стилі рін-уп, авторучки – усе, що вдалось придбати від західних туристів, які відвідували країну Рад, або ж перекупщиків т. зв. фарцовщиків.

У музиці стиляги віддавали перевагу джазу та рок-н-ролу. Особливо в їхніх осередках були популярними композиції Білла Хейлі (зокрема «Rock around the clock»), Елвіса Преслі, Чака Беррі, Літл Річарда та Бадді Холлі. Через дефіцит грамофонних платівок набув поширення т. зв. рок на кістках, коли записи виконували на рентгенівських знімках. Тільки з появою магнітофонів на ринку «рок на кістках» втратив свою актуальність. Улюбленими танцями були бугі-вугі, рок-н-рол, пізніше – твіст і шейк. Вирізняли стиляг не тільки особливий одяг, музика, танці та манери поведінки, а також специфічний сленг, частково запозичений від джазменів [7, с. 8].

Найбільшими осередками стиляг наприкінці 1940–1950-х рр. були російські міста Ленінград і Москва, де через збільшення кількості іноземних туристів відчувалися західні впливи. У середині 1950-х рр. молодіжна субкультура стихійно проникла на радянську периферію, охопивши великі міста, такі як Казань, Нижній Новгород, Перм, Баку, Ташкент, Алма-Ата [7, с. 9].

Не останнє місце в цьому списку зайняв Київ, де також сформувалися гуртки стиляг. Зокрема, у II пол. 1957 р. на вул. Саксаганського, 14, у квартирі студентів Київського інституту фізкультури Олександра Корсакова та Олександра Левандо, виникло неофіційне молодіжне зібрання «Підводний човен» [4, с. 216]. Збираючись у цьому помешканні, юнаки та дівчата розпивали спиртні напої, слухали магнітофонну джазову музику і танцювали «бугі-вугі» та «рок-н-рол». До київського гуртка входили студенти та викладачі Київського інституту фізкультури, Київського педагогічного інституту іноземних мов, члени комсомолу та робітники, у т. ч. двоє учениць 10 класу (всього 25 осіб). Учасники зібрань вважали, що своєю поведінкою вони популяризують західну культуру та молодіжний спосіб життя у столиці УРСР. Наслідуючи західну моду, музику та одяг, вони протиставляли її радянській дійсності, яка замикала особистість людини в жорсткі правила поведінки та мислення. Найчастіше київські стиляги розмовляли про життя молоді, способи проведення дозвілля. Стіни кімнати, де відбувались вечірки стиляг, були обвішані малюнками, імпровізованими картинами в абстракціоністському стилі.

Подібним місцем для зібрань стиляг у Києві була також квартира письменника Василя Мінко на вулиці Червоноармійській та клуб письменників на вулиці Орджонікідзе [4, с. 220].

У I пол. 1958 р. також існувала група стиляг під назвою «Кіно». Її учасниками були переважно студенти столичних вузів. Вони організовували молодіжні зібрання у своїх помешканнях, де напівоголені танцювали «рок-н-рол» та «бугі-вугі», захоплювались західним стилем життя, розповідали антирадянські анекдоти політичного змісту. У 1959-му діяла подібна молодіжна група «Бар-контора» [13, с. 223].

Стиляги пильно відслідковували приїзд західних туристів до Києва, купуючи у них модні речі, музичні платівки та інші аксесуари, які згодом перепродували своїм колегам за спекулятивними цінами. У зв'язку з розширенням наукових, економічних, культурних та інших контактів СРСР із зарубіжжя після Другої світової війни кількість західних туристів у Радянському Союзі значно збільшилась.

Під впливом Києва субкультура стиляг поширилася в інших регіонах. Влітку 1958 року у Фастові група молодих людей (18-20 осіб) організувала джазовий оркестр, влаштовуючи концерти у приватних квартирах. Її виконавці вели «стиляжний» спосіб життя, захоплювались західними течіями в музиці та мистецтві [13, с. 224].

Водночас на початку 1959 р. у Переяслав-Хмельницькому студент Володимир Біднов створив навколо себе групу стиляг з юнаків та дівчат віком 17-18 років (загалом 12 осіб), які періодично збирались у квартирах, танцювали «бугі-вугі» та «рок-н-рол», розпивали алкогольні напої та розповідали «вульгарні» анекдоти. Цього ж року в Білій Церкві з ініціативи Володимира Лемана виникла група стиляг з п'яти студентів. Білоцерківські модники проповідували «вільну любов», влаштовували регулярні молодіжні вечірки та любовні оргії [14, с. 77].

У 1960-ті рр виникла субкультура «Modos», девізом якої стали «поміркованість і акуратність», яка в Радянський Союз прийшла з Великобританії [13, с. 209]. Моди віддавали перевагу в одязі білосніжним нейлоновим сорочкам з вузькими комірцями, тонким краваткам, черевикам з вузькими носами, курткам зі штучної шкіри на блискавках, акуратним зачіскам. Вони їздили на моторолерах, першими стали використовувати популярний британський стяг та емблему британських ВВС. Прихильники цієї культури вигадали чоловічий макіяж і одяг унісекс, захоплювались джазом і слаломом. Послідовниками стилю Modos стають учасники легендарної групи «Beatles». Молодіжній моді цього часу були властиві спідниці до коліна, яскраво забарвлені костюми класичні «човники» на низьких підборах.

На основі британських субкультур з'явилась нова марка лондонського одягу – Social Suicide. Мода кінця 1960-х років відчуває вплив із боку нової молодіжної субкультури «хіпі» (1965, США), що внесла до фешен-трендів яскраві «етнічні мотиви, різнокольорові каптани, розшиті афганські халати, саморобні речі в стилі печворк, перекроєний одяг секонд-хенд, зношені, залатані, вицвілих тонів джинси в поєднанні з яскравими вінтажними речами» [15, с. 52.].

У пошуках індивідуальності окремі прошарки молоді під назвою «бунтарі» змішували одяг різних стилів, часів і народів та оспівували цінність старого одягу, що в майбутньому проявилось в ефекті потертості і рваних джинсах. Відображенням особливостей хіпі став їх стиль, який всьому світу представила сама мода, при цьому послідовники цієї контркультури не вважають моду способом самовираження. На тлі боротьби проти моралі, на тлі сексуальної революції, талановитих кутюр'є (Ів Сен-Лоран) і чудових образів, яким хочеться наслідувати (Бриджитт Бардо, Жаклін Кеннеді, Одрі Хепберн), хіпі зі зневагою ставилися до свого зовнішнього вигляду, їх одяг був лише

прикриттям наготи [12, с. 21]. Хіпі вибрали один із напрямків, що у західній термінології звучить як «Dressing Down» («спадні»), свідоме погіршення зовнішнього образу, коли молодь середнього класу опускається до рівня нижчого класу, перекутивши загальноприйняті цінності, звернувшись до того, чим більшість гребує і що зневажає (речі секонд-хенд), чий навіть зовнішній вигляд, з точки зору «нормального» представника соціуму, стає неприпустимим, аморальним. За часів Великої депресії люди змушені були носити старий одяг, він був відображенням злиднів і соціальної неспроможності. З появою контркультури хіпі відбулися неймовірні зміни, воістину революція, яка усунула всі упередження щодо одягу секонд-хенд, тим самим нівелюючи всі соціальні відмінності [15, с. 52].

За часів Радянського Союзу думки стосовно «молодіжних тусовок» чи, за офіційною назвою, неформальних об'єднань молоді, були негативними. Поняття «молодіжна субкультура» не вживалося у офіційних колах. Будь-які молодіжні спільноти чи організації, не окреслені і не визнані органами влади (окрім комсомольської організації) натрапляли не лише на негативне ставлення з боку влади, а й потерпали від репресій. Численні підтвердження тому знаходимо у тогочасній пресі [12, с. 43].

Варто сказати, що на той час громадська думка мало чим відрізнялася від думки офіційної, через що така «неформальна» молодь змушена була перебувати у підпіллі. Більше того, за учасниками таких об'єднань часто вівся тотальний контроль комсомольців, а також учасниками добровільних дружин з дотримання правопорядку тощо.

Однак, поруч з офіційною думкою існували й інші, кардинально відмінні погляди на цю проблему. Відомий російський соціолог та психолог І. Кон у своїй статті «Всматриваюсь в лице покоління», на протипагу загальноприйнятому стереотипу, одним із перших виступив на захист неформальних об'єднань молоді у тодішньому Радянському Союзі [8, с. 62]. Загалом, «молодим неформалам» наприкінці 1980-х рр. було присвячено чимало статей в пресі, а також теле-репортажів [9, с. 20].

Неформальними об'єднаннями молоді було утворено особливий молодіжний соціум, що репрезентував особливості розуміння радянською молоддю як специфічно молодіжних інтересів (спорт, мода, секс), так і традиційних форм суспільної діяльності (політика, мистецтво), що суттєво відрізнялися від курсу, що провадили офіційні державні структури, відповідальні за реалізацію молодіжної політики (ВЛКСМ, Комітет молодіжних організацій СРСР тощо). [9, с. 43]. Слід відзначити, що неформальні об'єднання молоді в СРСР не були монолітним явищем і являли сукупність різноманітних течій, що утворювалися відповідно до музичних стилів та смаків, ідейних орієнтацій своїх учасників. Безперечним є той факт, що суттєвими причинами становлення радянського молодіжного руху стали всеохоплююча цензура, недоступність західноєвропейської музики та періодики, неможливість створення непідконтрольних комсомолу молодіжних клубів. Тому його ідейними орієнтирами стали копіювання західноєвропейських культурних тенденцій і зразків і пошуки методів протистояння нав'язуваним радянським культурно-ідеологічним цінностям та кліше, шляхом їх заперечення. Пошуки

молоді, їх прагнення до оригінального самовираження часто викликали недовіру та насмішку [5, с. 23].

Отже, попри спростовування та непомічання владою на теренах Радянського Союзу молодіжних субкультур, вони все одно існували. Цьому сприяло тогочасне становище країни, її нестабільність, постійні заборони, цензура, «табу на все нове» [5, с. 24]. Усі ці фактори підштовхували молодь до пошуку нового сприйняття світу, стилю життя, який був для соціально нестабільної молоді людиною єдиним способом показати своє незадоволення владою чи станом речей в той час, єдиним засобом самовираження та самопошуку. Молодіжні субкультури суттєво вплинули на світогляд радянської людини. Допомогли радянському суспільству розширити свої горизонти та вийти із «зони комфорту». Деякі із неформальних об'єднань молоді припинили своє існування з розпадом СРСР, а частина з них продовжує своє функціонування і донині, хоча моральні принципи учасників цих груп зазнали змін і осучаснилися.

Список використаних джерел та літератури:

1. Башкатов И. П. Психология неформальных подростково-молодежных групп. Москва: Информпечать, 2000. 336 с.
2. Бобахо В. А., Левикова С. И. Современные тенденции молодежной культуры : конфликт или преэминентность поколений? // Общественные науки и современность. 1996. № 3. С. 52–66.
3. Вайль П., Генис А. 60-е. Мир советского человека. Москва: НЛЮ, 1998. 359 с.
4. Волков Ю. Г. Социология молодежи: учеб. пособ. / Ю. Г. Волков, В. И. Добренков, Ф. Д. Кадария и др. ; под ред. Ю. Г. Волкова. Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. 576 с.
5. Громов А. В., Кузин О.С. Неформалы: кто есть кто? Москва: Мысль, 1990. С. 23, 38, 43-44.
6. Джери Д. Большой толковый социологический словарь (Collins) : в 2 т. / Д. Джери, Дж. Джери ; пер. с англ. Н. Н. Марчук. Москва: Вече : АСТ, 1999. Т. 2 (П–Я). 528 с.
7. Заглада Л. Неформали: бунтівники і «непротівленці» // Освіта України. 2013. 15 квіт. С. 8-9.
8. Кон И. С. Всмотриваюсь в лицо поколения // Юность. 1988. № 7. С. 62.
9. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: Дослідження. Київ: Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. С. 20-21, 45.
10. Моргун В. Ф., Седых К. В. Неформальные подростковые группы // Возрастная психология: детство, отрочество, юность: Хрестоматия / Сост. и научн. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. Москва: Академия, 1999. С. 428 – 436.
11. Одолінська І. С. Стиляги як один із неформальних молодіжних рухів на теренах СРСР // Актуальні питання культурології: Альманах наук. Т-ва «Афіна» кафедри культурології РДГУ. У 2-х т. Вип. 8. Рівне: РДГУ, 2009. Т. 2. С. 78.
12. Покоління і молодіжні субкультури // Незалежний культурологічний часопис. 2002. № 24. С. 21, 43.
13. Социология молодежи: учеб. / Под ред. В. Т. Лисовского. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербургского Университета, 1996. 460 с.
14. Стил В. Антимода: 1970-е годы // Теория моды : одежда, тело, культура. 2006. № 1 (осень). С. 77.
15. Lobenthal J. Radical Rags : Fashions of the Sixties. New York: Abbeville Press, 1990. С. 52.
16. Mcguigan J. Culture and the Public Sphere. London; New York: Routledge, 1996. 220 p. С. 53-59.

The article provides an overview of the emergence of youth subcultures in the conditions of «de-Stalinization» (the second half of the 50's - early 60's of the twentieth century). The author analyzes the main trends of cultural processes, focusing on the concept of «subculture», which in the article is considered as a system of values, attitudes, behaviors and lifestyles of a particular social group. Much attention is paid to the formation of the youth subculture «stilyagi» and the process of changing the fashion image, which was influenced by youth subcultures of the second half of the twentieth century.

Keywords: *subculture, fashion, de-Stalinization, stilettos, hippies, rock music, «teddy fights», hipsters, rock and roll.*

УДК 355.48(100)«1939/1945»

Б. Філінчук, студент II курсу

Науковий керівник: **І. І. Боровець**, к.і.н., доцент

ДЬЄПСЬКИЙ РЕЙД 1942 РОКУ: ПІДГОТОВКА ТА ПРОРАХУНКИ В ПЛАНІ

В статті висвітлено передумови операції «Ювілей». Автор дослідження намагається сформулювати ключові прорахунки оперативного планування рейду на Дьєп, а також визначити мету даної воєнної операції.

Ключові слова: *операція «Ювілей», союзники, Дьєп, висадження, командос, морська піхота, Маунтбеттен.*

Головний планувальник операції «Ювілей» (кодова назва рейду на Дьєп) лорд Луїс Маунтбеттен в одному зі своїх інтерв'ю сказав: «Висадження в Дьєпі було однією з найважливіших операцій Другої світової війни. Це дало безцінний секрет перемоги союзникам. Завдяки урокам опанованим в Дьєпі всі наші наступні висадження в Середземному морі чи ще деінде пройшли успішно, - згодом він додав: - Успіх висадки в Нормандії забезпечила перемога на пляжах Дьєпа» [18, с. 19]. Воєнні історики до цих пір ведуть дискусії в контексті значущості та результативності рейду на Дьєп, чи не занадто демагогічною є оцінка операції «Ювілей», схильного до «переписування історії з погордливою байдужістю до фактів» Маунтбеттена [12, с. 34], яку він до кінця свого життя намагався нав'язати соціуму. «Уроки» ціною 1027 вбитих та 2340 полонених! є дуже дорогими для військ Великої Британії та її союзників, які на той час терпіли поразки на всіх театрах воєнних дій [8, с. 184].

Актуальність даної статті детермінована релевантністю деструкції фальсифікації історично-об'єктивної інтерпретації періоду Другої світової війни, зокрема й подій пов'язаних з операцією «Ювілей» та її попередницею, операцією «Люція», що є магістральним завданням української військово-історичної науки. Всебічне та скрупульозне вивчення операції «Ювілей» стане корисним при створенні спеціальних навчальних посібників як для вищих військових навчальних закладів, так і для цивільних спеціальностей, навчальні програми яких передбачають вивчення військової історії. Досвід операції

«Ювілей» також стане доцільним для українських військових планувальників при створенні планів операцій майбутніх висаджень для відновлення контролю над тимчасово-окупованими територіями Східної України та півострова Крим.

У депозитарію вітчизняної історіографії відсутні спеціальні дослідження, присвячені даній проблематиці. Американські та європейські військові історики у своїх працях та публікаціях доволі критично оцінюють підготовку та мету операції «Ювілей». В їх дослідженнях ведеться переосмислення міфів процесу генезису рейду на Дьєп, впродовж довгого часу культивованих Луїсом Маунтбеттенем та його послідовниками.

Військовий історик та за сумісництвом ветеран британської військової розвідки Дж. Г'юз-Вілсон в своїй праці акцентує увагу на ірраціональному використанні Л. Маунтбеттенем британського розвідувального потенціалу [8]. Він вважає, що операція «Ювілей» - це «Безглузда операція» та далі пише: «Якщо б операція була б забезпечена якісною розвідувальною інформацією, вона була б більш успішною і принесла б лорду Луїсу славу і подальше просування по службі, якого він так завзято і пристрасно прагнув» [8, с. 153, 188]. Британський історик Р. Ніллендс вбачає головною причиною краху десанту у відсутності досвіду морських висаджень військ атакуючих: «Відповідальні за рівні планування та виконання офіцери просто не розуміли що вони роблять» [14, с. 3]. А Дж. П. Кемпбелл вважає проблемними є саме аспекти повітряної та морської підтримки десантників [12, с. 9]. Праця британського дослідника українського походження В. Суворова та видання створене авторським колективом Українського інституту національної пам'яті допомогли провести паралелі між аналогічними оперативними та стратегічними помилками радянських військовиків, вчинених задовго до моменту проведення операції «Ювілей» [7; 3]. Білоруський історик А. Г. Мерников вважає висадження в Дьєпі «розминкою перед майбутньою висадкою союзницьких військ в Північній Африці» [4, с. 165]. Російські дослідники не займалися проблемами рейду на Дьєп.

Однак, не зважаючи на доволі значну кількість праць, присвячених висадженню в Дьєпі, досі не вирішеним є питання ширини, глибини та складу німецької смуги забезпечення. Ми не маємо чіткої інформації про мотиви лорда Луїса, якими він керувався під час оперативного планування операції «Ювілей». Відсутнє офіційне та об'єктивне формулювання мети висадження, що спричинило труднощі під час дослідження даного рейду.

Отож, стратегічний наратив детермінує мету нашого дослідження - консеквентний аналіз підготовки до операції «Ювілей» та операції «Люція», спроба визначення мети та оперативних помилок планувальників рейду.

Від початку Другої світової війни до середини 1942 р. британські війська спіткала низка поразок. Дюнкерська трагедія, невдачі в Південно-Східній Азії та поразка біля Газали, що стала каталізатором здачі військам Осі стратегічно-важливого міста Тобрук, негативно впливали на бойовий дух військ. Черчилль часто казав: «Чому наші солдати не хочуть воювати?» [8, с. 158]. Британці почали розчаровуватися в своєму новому прем'єр-міністрові. В Палаті громад пройшло голосування по вотуму недовіри до уряду (результат був на користь Черчилля) [8, с. 161; 9, с. 18]. Рузвельт перестав сприймати Велику Британію як

сильного союзника, а Сталін розпочав пошуки варіантів встановлення сепаратного миру з Німеччиною. Вони вимагали від Британії рішучих військових дій, на які вона тоді ще не була здатна. Черчиллю потрібно було відновити свій політичний імідж. Він знав, що наступна військова поразка може призвести до зняття його з посади. Йому була потрібна хоча б якась перемога британської армії і бажано в найближчій перспективі.

Цю складну місію Черчилль доручив створеному 17 липня 1940 р. Штабу об'єднаних операцій на чолі з сером Роджером Кізом. На нашу думку найоб'єктивнішою відповіддю на питання чому саме Кіз став директором Штабу є констатація того факту, що сер Вінстон, будучи учасником Першої світової війни, пам'ятав позитивний морально-психологічний ефект спричинений рейдом британських підрозділів на порт Зебрюгге 23 квітня 1918 р., керівником та інспіратором якого був саме адмірал Кіз. Черчилль розраховував, що в аналогічній, як і 22 роки тому обстановці, Р. Кіз повторить свій успіх та зможе піднести бойовий дух британських солдатів і змінить негативне реноме британських військовиків на зовнішньополітичній арені [14, с. 26-27; 18, с. 7].

Офіцери Штабу об'єднаних операцій за командування адмірала Кіза спланували багато вдалих рейдів, але вже 28 жовтня 1941 року Штаб отримує нового керівника - лорда Луїса Маунтбеттена. Нещодавній капітан корабля, до березня 1942 р. отримує за раз три підвищення в званні, ставши наймолодшим віце-адміралом в історії Королівського військово-морського флоту Великої Британії [8, с. 157; 14 с. 32]. Сучасники описували Маунтбеттена як людину з характерним для неї «марнославством та зарозумілістю, палким бажанням вкрати славу» [8, с. 187]. Впливовий британський політик лорд Бівербрук, навіть попереджував: «Не довіряйте Маунтбеттену жодних відповідальних посад» [8, с. 156].

Причини заміни досвідченого Р. Кіза на «молодого, безпринципного, марнославного і честолюбного аристократа» Мунтбеттена ми вбачаємо саме в зв'язках останнього та бажанні ввійти в історію у ролі «молодого та зухвалоного героя, здатного дати відсіч німцям і підсолодити британцям гіркоту поразок» [8, с. 155-156]. Сер Луїс легко зумів завоювати симпатію В. Черчилля, будучи двоюрідним братом короля Едуарда VIII, другом багатьох ключових персон тогочасної еліти та маючи військове реноме, яке найбільше відповідало тодішнім критеріям сера Вінстона [14, с. 24; 18, с. 7]. За словами самого Маунтбеттена, Черчилль йому сказав: «Все південне узбережжя Англії є бастіоном, що стримує вторгнення Гітлера: ви ж повинні перетворити його в трамплін для нашого нападу» [11, с. 5].

Під керівництвом сера Луїса було проведено чимало вдалих спецоперацій. Найвідомішими та найбільш успішними серед них є рейд на норвезький острів Вогсей 27 грудня 1941р. (операція «Арчері»), десантування командос в Брюневалі 27-28 лютого 1942 р. (операція «Бітінг») та рейд на Сен-Назер 28 березня 1942 р. (операція «Чаріот»). Однак, важливим тут є той факт, що всі вони були розроблені Штабом ще за часів командування адмірала Кіза [8, с. 159; 14, с. 12].

Наступною ціллю було обрано «морський порт, рибацьку гавань та модний курорт» на півночі Франції – Дьєп [9, с. 30]. Операція отримала кодову назву «Люція». В післявоєнні часи було прийнято вважати це висадження невдалою спробою масштабного вторгнення в Європу чи обманним маневром з ціллю дезорієнтації німецьких військ і тим самим допомоги підрозділам «Вільної Франції» (офіційна назва французького руху супротиву до липня 1942 р., далі - «Франція, що бореться») [8, с. 160]. Сучасні військові історики часто дискутують щодо мети десантування в Дьєпі. Білоруський дослідник А. Мерников вважає, що британське командування, під час проведення бойових дій, планувало виробити методи організації взаємодії командос, піхоти та танків [4, с. 165]. Американський військовий історик М. Грімслі акцентує увагу на цінності «уроку Дьєпу», але далі стверджує, що оперативні плани не передбачали перевірку можливостей атаки через Ла-Манш. Сам же В. Черчилль назвав рейд «необхідною підготовкою до повномасштабних операцій» [13].

Військовий історик Д. О'Кіф вбачає справжньою метою висадження в Дьєпі необхідність криптоаналітиків Блечлі-Парку дешифрувати коди нової німецької чотирьохроторної машини «Енігма», де рейд на Дьєп виконував роль відволікаючого маневру. В той час, підрозділ командос № 30 (у висадженні на Дьєп був задіяний під назвою «підрозділ командос Королівської морської піхоти № 40»), яким керував офіцер британської військово-морської розвідки Ян Флемінг, повинен був у німецькій штаб-квартирі, що знаходилася в одному з номерів готелю «Модерне», зламати сейф, де за даними спецагентів знаходились частини «Енігми», кодові книги до неї, таблиці налаштувань машини, а також оперативні плани дій німців на наступні 6-8 місяців. Всі знайдені матеріали морпіхи повинні були захопити та передати їх для подальшого опрацювання спеціалістами [15].

Дж. Г'юз Вілсон вважає, що планувальники задумували «перевірити чи можливо утримувати великий порт протягом обмеженого періоду часу, отримати розвіддані від полонених... оцінити реакцію німців на велику «фальшиву» атаку на французьке узбережжя» [8, с. 160], а британський військовий історик Рональд Аткин додає, що планувалось експропріювати 40 десантних барж, які згідно з даними розвідки знаходилися в гавані Дьєпа [9, с. 69].

На наш погляд, головною метою як операції «Люція», так і операції «Ювілей» є бажання Черчилля показати союзникам по антигітлерівській коаліції, що Британія ще не готова до широкомасштабних висаджень в 1942 р. і не володіє потрібними для цього ресурсами. Для сера Вінстона було очевидним, що втрата поставок по ленд-лізу з США та зникнення «стримувального бар'єру» на Східному фронті у ролі Радянського Союзу призведуть в подальшому до катастрофічних наслідків. Черчиллю потрібно було зберегти своїх союзників, а для цього йому було потрібне висадження в окуповану Європу. Цим самим висадженням мала стати операція «Люція».

Згідно з планом операції, два батальйони десантників повинні висадитися західніше Дьєпа, в Пурвілі і один східніше, в Берневалі, для атак з флангів і знищення зенітних та берегових батарей, що прикривали вхід до порту. Основні частини, 2 бригади 2-ої канадської дивізії, повинні були атакувати по фронту

ділянку шириною в усе узбережжя Дьєпа. Згодом, через 30 хв., 2-гу дивізію мали підтримати 30 танків «Черчилль» та інженерні загони. Виконавши завдання на флангах, десантники повинні були рухатися назустріч канадцям. В тактичному резерві залишалися 1 батальйон піхоти та ще тридцять танків «Черчилль». Після виконання своїх завдань, війська повинні були відступити та евакуюватися назад, в Англію. Підтримку військ атакуючих, здійснювали 6 есмінців типу «Хант» та винищувачі з бриючого польоту. Планом передбачалося відволікаюче бомбардування району Булоні та аеродрому Люфттваффе в Аббевілі. Для проведення висадження потрібно було вибрати день з найкращим співвідношенням факторів припливу, сили та напрямку вітру, а також місяця. Найбільш вдалим було визначено ніч з 20 на 21 червня і наступні шість ночей. Однак, в зв'язку з поганими погодними умовами та затримками в графіку підготовки бійців, операцію було перенесено на 4 липня. 2 липня війська почали завантажуватися на кораблі [9, с. 70; 12, с. 7-9]. На пост командуючого піхотними з'єднаннями було призначено генерал-майора Дж. Робертса, авіацією – віце-маршала повітряних сил Т. Лі-Меллорі, командуючим флотом став контр-адмірал Г. Бейлі-Громан [18, с. 9-10].

Серед цивільного населення почали поширюватися чутки про можливу атаку через Ла-Манш. Секретність операції була під загрозою. Головному констеблю було доручено перевірити джерела чуток. Він сказав, що не знає з чого почати адже: «... дві бригади покидають відкритий причал серед білого дня і практично кожен з цих солдатів сказав своїй дівчині, що він відправляється в певне місце» [9, с. 94; 12, с. 4-5].

Погіршення погоди та наліт 4-ьох бомбардувальників-винищувачів о 6.15 ранку, 7 липня, на місце дислокації військ, що закінчився знищенням одного з військово-транспортних суден, примусив британське командування відмінити проведення операції «Лоція». Війська були змушені зійти на берег. Незабаром вся Південна Англія знатиме про скасований рейд на узбережжя Північної Франції [9, с. 4; 18, с. 10]. Про «маневры канадских войск в Англии» було відомо навіть у СРСР [3].

Перших помилок планувальники «Лоції» припустилися ще на стадії оперативного планування висадження. Досвід Першої світової війни та попередніх військових конфліктів показав, що фронтальна атака без сильної артилерійської підтримки є попередньо програшним варіантом наступу. Вогню 102 мм корабельних гармат ескортних міноносців було об'єктивно недостатньо для ефективного придушення вогневих точок супротивника, а відсутність прямого бомбардування ворожих позицій тільки посилила шанси висадження на провал. Крайнім прикладом атаки по фронту на той час була Варшавська битва 1920 р. Тоді командувач Західним фронтом М. М. Тухачевський (був прихильником подібної тактики та видав щодо цього кілька праць, які в 20-х-30-х рр. XX ст. були повністю спростовані радянськими військовими теоретиками) втратив декілька армій та був повністю розгромлений [7, с. 163-167].

Невдалими є й вибір командуючого піхотою та сил для лобової атаки. «Атака добре захищеного порту... канадською дивізією, яка ніколи не воювала і якою командував генерал-майор, який ніколи не керував дивізією в атаці і навіть ніколи не очолював атаку бальйону» [9, с. 91], - апріорі не могла

закінчитись вдало. Недарма канадську армію зразка 1942 р. називали «найтренованішою найбільш недосвідченою армією у війні» [9, с. 65].

Недоцільним було й використання танків «Черчилль», модифікацій І-Ш, в умовах міського бою. Присутність екранованої броні тільки в районі шасі танків зменшувала їх живучість в місті. Контамінація високої гілки гусениць та відсутності раціональних кутів нахилу броні робили танки легкою мішенню для протитанкової артилерії ворога. Тим паче бронювання перших варіацій танку захищало тільки від снарядів калібру 50 мм, точне ж влучання з 75 мм гармати гарантувало стовідсоткове знищення «Черчилля». В. Черчилль навіть жартував: «В танка, що носить моє ім'я недоліків більше, ніж у мене самого» [1, с. 193-194]. Вищевказані прорахунки в плануванні операції, та на додачу недотримання мір секретності, не могли забезпечити союзникам успішності висадження. І тільки офіційна повна відмова від плану «Лоція» змогла врятувати альянтів від провалу.

Однак, офіційна відмова головних британських воєначальників від висадження в Дьєпі не означала повну відмову підвладних їм інституцій. Група офіцерів Штабу об'єднаних операцій на чолі з лордом Луїсом Маунтбеттенем розпочинає таємну розробку нового плану висадження (Маунтбеттен був головним інспіратором створення плану нового рейду на Дьєп). Нова операція отримала кодову назву «Ювілей». Саме ж слово «ювілей» в перекладі з давньоєврейської означає звук музичного інструменту, зробленого з рогу барана, який знаменував початок юдейського свята. Операція ж мала свідчити про початок свята для окупованих Віссю народів. Відбулися зміни й в оперативному плані та в командному складі сил операції. Пост командуючого військово-морськими силами, замість адмірала Бейлі-Громана, зайняв капітан Джон Г'юз-Галлетт (головний офіцер штабу; приймав участь в розробці висадження в Дьєпі ще з часів плану «Лоція»), замість Бернарда Монтгоммері, який був радником Штабу, було обрано канадського генерала Генрі Крірара, а на посаді командира Королівського канадського полку полковника Хедлі Башера замінив підполковник Дуглас Катто [9, с. 109-111; 18, с.11].

На початку серпня затвердили план операції «Ювілей». Було заплановано 8 висаджень, де кожен сектор отримав спеціальне позначення. Замість парашутистів атаку на флангах мали здійснити командос морської піхоти. В Бельвілі («Єллоу 1») та Берневалі («Єллоу 2») повинен був висадитись 3-ій батальйон командос, очолюваний підполковником Джоном Дернфордом-Слейтером. Головним завданням підрозділу було знищення зосереджуваної там батареї «Геббельс». В Пюї («Блу біч») висаджувався Королівський канадський полк. Він мав просунутися до вершини скелі, знищити батарею «Роммель» і захопити східний мис, що виходить на Дьєп з тилу. Центральний пляж Дьєпа було розділено на дві частини. Там мали висадитись Ессекський шотландський полк («Ред біч») та Королівський Гамільтонівський полк легкої піхоти («Вайт біч»). Вони повинні були захопити місто та утримувати гавань допоки всі німецьки десантні баржі та інші судна не будуть відбуксовані в Англію. Після Ессекського та Гамільтонівського полків мали висаджуватись інженерні та бронетанкові підрозділи. Танки «Черчилль» та легкі бронеавтомобілі «Дінго» 14-го Калгарійського танкового полку повинні були надати безпосередню

підтримку наступаючим військам, а інженери під командуванням майора Берта Сухарова повинні були знищити доки, мости, залізниці, газопроводи, телефонні станції та інші військові об'єкти, а також знешкодити мінні поля на березі та встановити спеціальне дерев'яне покриття для легшого просування танків по галькових пляжах Дьєпа. Полк Ле Фузильє Мон-Роял залишався в резерві. В Пурвілі («Грін біч») висаджувався Південно-Саскачеванський полк, який мав обійти західний мис Дьєпа. За ним, згодом, десантувалися Королівські Камеронські горці, які мали просунути вздовж р. Сі та захопити аеродром в Сент-Обені, де, як припускалося, знаходився штаб німецької 110-ї піхотної дивізії. У Варанжевілі («Оранж біч 1») та Кібервілі («Оранж біч 2») висаджувався 4-й батальйон командос, підполковника Саймона Фрейзера (лорда Ловата), який мав знищити батарею «Гесс». Флангові атаки було заплановано розпочати о 4:50. На центральних пляжах висадження мало розпочатись о 5:20 [9, с. 123-128].

Загалом, Дьєп пувинні були атакувати 4963 канадських піхотинці та 1075 британських командос. До груп британських спецпризначенців мали приєднатися 15 французьких колег та підрозділ з 50 чоловік 1-го батальйону американських рейнджерів, яких навчали британські спеціалісти, згідно з попередніми домовленостями відповідних урядів. Безпосередню підтримку військ атакуючих мали здійснювати 30 танків «Черчилль», 7 броневих автомобілів «Дінго» та один бронетранспортер «Юніверсал Керіер». Флотом було надано 237 десантних барж, 6 есмінців, одного канонерського човна та 19 суден забезпечення [6; 10].

Варто зазначити, що безпосередню підтримку військ з моря здійснювали тільки 4 есмінці та 1 канонерський човен (на HMS «Келп» знаходився штаб генерал-майора Робертса, а на HMS «Ферні» - резервний штаб) [9, с. 129-130]. З повітря війська мали прикривати 74 ескадрильї (близько 700 винишувачів та 80 бомбардувальників) [4 с. 166; 18, с. 11]. Однак, зауважимо, що флангові атаки не планували забезпечувати ні артилерійською, ні авіаційною підтримкою задля збереження ефекту неочікуванності, на відміну від підрозділів, що атакували центральні пляжі.

Парадоксально, але адмірал Маунтбеттен допустився аналогічних помилок, як і під час планування «Люції». Він не тільки не проаналізував оперативний план попереднього висадження, а й додав в свій актив ще більше нових огріхів.

Оскільки оперативне планування та загальна підготовка до рейду проходили в режимі суворої секретності, лорду Луїсу було важливо тримати інші військові відомства в невіданні і тому він не міг використати всі розвідувальні ресурси, що зменшило якість інформаційного забезпечення операції, яке є дуже важливим при плануванні подібного роду висаджень. Маунтбеттен вирішив використати розвіддані, що збирались для операції «Люція», які він певною мірою оновив за допомогою даних повітряної фоторозвідки та спеціальних підрозділів зв'язку (звертання до них не потребувало санкцій вищих відомств) [8, с. 170-171].

Проведення розвідувальних операцій низького рівня мало свої наслідки. Замість 110-ї піхотної дивізії район Дьєпа охороняли солдати 571-го піхотного

полку 302-ї дивізії. Полку, який в основному комплектувався 40-літніми резервістами, тобто вважався підрозділом нижчої категорії, ніж частини 110-ї дивізії, які тоді воювали на Східному фронті, в СРСР [4, с. 167; 5 с.72]. Пляжі Дьєпа виявилися занадто кам'янистими і танки з полегшеними гусеницями та великим питомим тиском на ґрунт не змогли піднятися на еспланаду і просунулися з пляжів до міста. В прибережних гротах були замасковані гармати та танк, які авіарозвідники ніяк не могли б помітити. Втім, найважливішим тут є те, що співробітники Міжвідомчої ради з безпеки (займалися координуванням заходів з дезінформації ворога) не знали, що Дьєп знову збираються атакувати і дозволили передати німецьким розвідникам деякі частини плану операції «Лоція» задля покращення довіри до агентів МІ 5 в абвері. Німці отримали як мінімум чотири попередження про можливу атаку на узбережжя Дьєпа [8, с. 173-175; 17].

Капітан Деніс Вітакер з Гамільтонівського полку згадував нараду в Штабі об'єднаних операцій після рейду: «Розбір польотів почався, коли я накінець дістався до Лондона. Я побачив командира піхотних з'єднань генерал-майора Робертса – його обличчя виглядало похмуро. Генерал Робертс закінчував свою доповідь: «Я сумніваюся чи вдалося досягти тактичної неочікуваності... Очевидно, що німецькі війська були приведені в бойову готовність і очікували на напад». Маунтбеттен різко знизав плечима, почувши слова Робертса: «Ви повинні прийняти до уваги те, що ступінь тривоги був нормальним, як для світанку і зміна погодних умов та припливу могли збільшити рівень тривоги». Я встав. Моя голова пішла обертом. Тобто, сюрприз взагалі не був можливим! «Сер. Я десантувався на головному пляжі. Коли я допитував німецького полоненого, він похвалився, що нас чекали вже тиждень». «Сідайте капітане Вітакер. Я не вірю, що ворог був попереджений. Я хочу конструктивних коментарів, а не виправдань» [16].

До зазначених помилок додалась ще й хронічна для Штабу об'єднаних операцій проблема з безпекою. Найсерйознішим був випадок, коли офіцер Королівського флоту зійшов на берег в Ньюхейвені з планами морської фази операції і забув їх в барі одного з готелів. На щастя, плани підібрали офіцери Королівського канадського полку. Поступово зростала кількість тих, хто знав про рейд на Дьєп. Полковник Джон Ендрюс, на одному з брифінгів, стоячи біля рельєфної моделі місцевості, сказав своїм офіцерам-танкістам: «Джентельмени, уважно востаннє погляньте на макет. Наступного разу ви побачите це, тільки в більшому масштабі». Попередній наказ про підготовку військ до походу вийшов вранці 17 серпня, а вже через добу по радіо звучало «Шоу почалось» [9, с. 134-139].

Отже, результати аналізу підготовки до проведення операції «Лоція» та операції «Ювілей» підкреслюють недосвідченість союзницького командування у плануванні висаджень. Однак, зауважимо, що це де-факто була перша спроба десантування через Ла-Манш в окуповану Віссю Європу. Процес підготовки військ до рейду та етапи планування операцій «Лоція» та «Ювілей» потребують масштабніших розвідок. Безперечним є той факт, що головні інспіратори рейду

на Дьеп послуговувалися більше політичними мотивами, ніж військовими, що, об'єктивно, є мало не ключовим фактором провалу десантування.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архипова М. А. Бронетанковая техника СССР Второй мировой войны. Минск: Харвест, 2015. 208 с.: илл.
2. Війна і міф. Невідома Друга світова / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. 2-ге вид. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 272 с.: іл.
3. Маневры канадских войск в Англии. Вечерняя Москва. 1942. 14 июля. № 163 // URL: <https://electro.nekrasovka.ru/books/6151249/pages/4> (дата обращения: 7.08.2020).
4. Мерников А. Г. История Второй мировой войны. Минск: Харвест, 2010. 368 с.: ил.
5. Мировая война. 1939—1945. М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ». СПб.: ООО «Издательство Полигон», 2000. 736 с., ил. (Военно-историческая библиотека).
6. Пятахин Д. Операция «Юбилей». Рейд на Дьепп, август 1942 - учения с дорогой ценой// Бронесайт. URL: <http://armor.kiev.ua/Battle/WWII/dieppe/> (дата звернення: 03.08.2020).
7. Суворов В. Кто начал Вторую мировую войну? М.: ООО «Издательство «Добрая книга», 2014. 608 с., 72 отд. л. ил.
8. Хьюз - Уилсон Дж. История катастрофических провалов военной разведки / пер. с англ. О. Мичковского. Екатеринбург: Гонзо, 2014. 496 с.
9. Atkin, R., 2015. Dieppe 1942: The Jubilee Disaster. 2nd ed. London: Thistle Publishing.
10. Background of Amphibious Operations // U. S. Army Centre Of Military History. Available at: <https://history.army.mil/documents/WWII/beaches/bchs-1.htm> [Accessed 3 August 2020].
11. Bailey, R., 2010. Forgotten Voices of D-Day: A Powerful New History of the Normandy Landings. 2nd ed. Reading: CPI Cox & Wyman.
12. Campbell, J. P., 1993. Dieppe Revisited: Documentary Investigation (Studies in Intelligence Series). 2nd ed. Milton Park; New York: Routledge.
13. Grimsley M. What If the Dieppe Raid Had Succeeded? // Historynet. Available at: <https://www.historynet.com/what-if-the-dieppe-raid-had-succeeded.htm> [Accessed 7 August 2020].
14. Neillands, R., 2005. The Dieppe Raid: The Story of the Disastrous 1942 Expedition. Bloomington: Indiana University Press.
15. Ogrodnik I. Breaking German codes real reason for 1942 Dieppe raid: historian // Global News. Available at: <https://globalnews.ca/news/274605/breaking-german-codes-real-reason-for-1942-dieppe-raid-historian/> [Accessed 5 August 2020].
16. Saunders T., 2012. Dieppe - Operation Jubilee // Warfare. Available at: <http://www.warfaremagazine.co.uk/articles/dieppe-operation-jubilee/61> [Accessed 4 August 2020].
17. Thompson J. The Dieppe Raid // BBC. Available at: http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwtwo/dieppe_raid_01.shtml [Accessed 4 August 2020].
18. Thompson, R., 2020. Disputed Decisions of World War II: Decision Science and Game Theory Perspectives. Jefferson: McFarland & Company, Inc., Publishers.

This article envisages prerequisites of the Operation «Jubilee». The author of the study tries to formulate key miscalculations of operational planning of the raid on Dieppe and to determine the purpose of this military operation.

Keywords: operation «Jubilee», Allies, Dieppe, landing, commandos, marines, Mountbatten.

*М. Мельник, студентка IV курсу
Науковий керівник: О. А. Юга, к. і. н., ст. викладач*

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ: АКТУАЛЬНІСТЬ, ЗАВДАННЯ ТА ЗМІСТ

У статті висвітлюється дидактичний зміст і потенціал організації ігрової діяльності на уроках історії в школі. Доводиться, що дидактична гра значно розширює творчі можливості вчителя й учнів, сприяє та ефективному проведенню уроків, а найголовніше – глибокому засвоєнню школярами програмного матеріалу.

Ключові слова: дидактичні ігри, вчителі, учні, уроки історії, компетентнісне навчання.

Постійні пошуки вчителями шляхів стимулювання учнівського інтересу до вивчення історії засвідчують: учні погано сприймає готову інформацію, узагальнюючі висновки, в якій би красивій формі вони не подавались. Одна з особливостей дитячої психології полягає в тому, що діти люблять думати, шукати варіанти відповідей, охоче беруть участь у розв'язанні проблемних ситуацій на уроках.

Одним із шляхів розв'язання цих завдань при вивченні історії є використання методів, які передбачають застосування ігор та ігрових елементів в навчально-виховному процесі. Дослідження, пов'язані з розробкою і впровадженням нових технологій, в основу яких покладено застосування ігор, свідчать про наявність у них значних можливостей щодо підвищення ефективності навчання.

У класичній педагогіці, яка прагнула вирішити позитивно це питання, можна знайти багато цікавих ідей і спроб їх практичного втілення: “риторична школа” М. Л. Квінтіліана (I-II ст.), “Дім радості” В. де Фельтре (XIV–XV ст.), школа “чеських братів”, яку очолював Я. А. Коменський та інші були спрямовані на захоплення учнів процесом пізнання, творчістю, на організацію навчання й виховання на засадах глибокої взаємної довіри та поваги між тими, хто навчає, і тими, хто навчається [1, с. 114].

Я. А. Коменський закликав усіх наставників прагнути, щоб “у школах було більше відпочинку, радощів і вагомому успіху” [11, с. 41]. Таким засобом, який може принести дітям радість та успіх, власне і є гра.

У педагогічній літературі гра тлумачиться як умовна, цікава для суб'єкта діяльність, спрямована на формування знань, умінь і навичок, що включає пізнання та реальне засвоєння тими, хто навчається, соціальної та предметної практики в процесі вирішення проблеми шляхом імітації, відтворення в ролях основних видів поведінки за певними, закладеними в умовах гри, правилами і моделі діяльності в умовних ситуаціях. Ключовими ознаками гри як педагогічної категорії вважаються: цікавість; непередбачуваність; вільна розвивальна діяльність, яка відбувається за бажанням учнів заради задоволення від процесу діяльності; творчий, імпровізаційний, активний характер, емоційне піднесення, конкурентність, момент змагання, імітація та моделювання [15, с. 29; 16, с. 18; 17, с. 36].

Якісно новий погляд на гру як дидактичну категорію утвердився у вітчизняній методиці навчання із здобуттям Україною незалежності. Це було пов'язано з потребою встановлення методології, що ґрунтувалася на органічному поєднанні загальнодемократичних та гуманістичних засад із національними і державними [4, с. 3; 6, с. 12]. Це потребувало докорінної зміни всіх складових системи навчання, що призводило до його гуманізації, демократизації та диференціації. У цих умовах ігри розглядалися як засіб самовираження й самореалізації особистості учня в навчальному процесі.

Саме на початку 1990-х рр. ігри були інтегровані в освітній простір як органічна його складова, пов'язана з особистісно орієнтованим навчанням. Поступово гра отримала самостійний статус, почала диктувати свої вимоги до освітнього процесу: цілей, змісту, методів та засобів навчання, насамперед у стосунках і взаємодії “вчитель-учень”: “суб’єкт-об’єктні” відносини почали змінюватися “суб’єкт-суб’єктними” [3, с. 28].

Сьогодні ж дидактична гра – це гра, яка допомагає вчителю не тільки урізноманітнювати навчання, але й організовувати процес розумного розвитку дитини. Такі ігри є складовою частиною інших видів навчальної діяльності й одночасно потужним емоційним стимулом [5, с. 8; 19, с. 45]. Саме в іграх розпочинається невимушене спілкування дитини з колективом класу, взаєморозуміння між учителем і учнями. У процесі гри в дітей виробляється звичка зосереджуватися, працювати вдумливо, самостійно, розвивається увага, пам’ять, жадоба до знань. Задовольняючи свою природну потребу в діяльності, в процесі гри дитина “добудовує” в уяві все, що недоступне їй у навколишній діяльності, у захопленні не помічає, що вчиться – пізнає нове, запам’ятовує, орієнтується в різних ситуаціях, поглиблює раніше набутий досвід, порівнює досвід, розвиває фантазію [18, с. 53].

Потреба у використанні ігор, обрання завдань за рівнем складності під час їх організації та проведення в умовах компетентнісного навчання зумовлюється співвідношенням “доцільність/недоцільність” з погляду можливостей окремого школяра або класу в цілому. Аналогічно до цього визначається дидактична мета як очікуваний результат навчальної діяльності – конкретний рівень предметної компетентності [12, с. 31]. Спільна діяльність учителя й учнів має бути зорієнтована на позитивний результат – набуття певного рівня сформованості історичних компетентностей, що здійснюється під час пошуку інформації, її інтерпретації та розв’язання завдань, спрямованих на формування компетентностей [14, с. 3-4].

Водночас, слід пам’ятати, що дидактична гра на уроці – не самоціль, а засіб навчання і виховання. А тому найсуттєвішим для вчителя є використання їх на різних етапах вивчення різноманітного за характером навчального матеріалу та розробка методики проведення дидактичних ігор з урахуванням дидактичної мети уроку та рівня підготовленості учнів [62, с. 11]. Слід пам’ятати, що правильно сконструйована педагогічна гра дозволяє розвивати самостійність дитини, враховуючи вікові особливості [9, с. 29].

Навчання у грі створює для школярів більш сприятливі умови в порівнянні з традиційними моделями навчання. Адже саме у грі учні отримують можливість якнайкраще розкрити свій творчий та інтелектуальний потенціал,

відчути “політ фантазії”, свідомо обрати власну ігрову роль, самостійно знайти шляхи розв’язання проблеми, нести відповідальність за обране рішення, “вживатися” в образ людей, що жили сотні років тому, відчувати дух історичної епохи [, с. 41].

Таким чином, учні будь-якого віку відчувають потребу в самовираженні, а взаємодія під час гри підвищує емоційно-вольову напруженість, стимулює активність і почуття відповідальності. Феномен гри полягає в тому, що будучи по суті розвагою, вона переростає в навчання, творчість, у модель людських відносин [7, с. 36].

Гра – певним чином організоване заняття, яке потребує напруження емоційних і розумових сил. Вона організовує, розвиває учнів, розширює їх пізнавальні можливості, виховує самостійність, передбачає прийняття рішення – як діяти, що сказати, як виграти? Бажання відповісти на ці запитання стимулює розумову діяльність учасників гри [10, с. 17].

Важливою рисою ігор, яка перетворює їх на знаряддя виховання є те, що вони завжди відбуваються за визначеними правилами. Вводячи їх у гру й обмежуючи можливості поведінки учнів, ставлячи перед ними певну мету, напружуючи всі емоційні й інтелектуальні можливості, вчитель спрямовує їхню діяльність на досягнення цієї мети, через свідоме розв’язування певних завдань.

Кожна гра повинна сприяти вирішенню основної освітньої мети уроку. Практика показує, що гра на уроці – справа серйозна. Методично правильно організована гра вимагає від її учасників активної пізнавальної діяльності не лише на рівні відтворення, але й на рівні творчого пошуку, сприяє співпраці вчителя й учнів у процесі навчання.

Використання у педагогічній практиці вчителя історії ігрових моментів та цілих ігор – це лише один з можливих шляхів здобуття учнями ґрунтовних знань з предмета, реалізації своїх можливостей, отримання не тільки гарних оцінок, а й задоволення від уроку. Гра допомагає дітям повірити в себе, дарує натхнення і захоплення [19, с. 46].

Гра у навчальному процесі забезпечує емоційну обстановку відтворення знань, полегшує засвоєння нового матеріалу, створює сприятливий настрій, заохочує до навчальної роботи, знімає втому, перевантаження. За її допомогою на уроках моделюють життєві ситуації, що викликають інтерес до навчальних предметів. Разом із тим, використання ігор у навчальному процесі має протиріччя, на які зауважив педагог М. Кларін: навчання є завжди процесом цілеспрямованим, а гра за своєю природою має невизначений результат (інтригу). Тому завдання педагога при застосуванні ігор у навчанні полягає у підпорядкуванні їх визначеній дидактичній меті [2].

На основі поданого матеріалу можна виділити основні ознаки гри:

- гра має великі виховні можливості і у формуванні багатьох морально-вольових якостей учнів: наполегливості, волі, справедливості, співчуття, товариськості, жертвовності, готовності допомогти тощо;
- гра сприяє виникненню духовних і соціальних зв’язків;
- гра відбувається за своїми правилами і законами, тобто створює порядок, що має незаперечний характер;
- їй властиві етичний і естетичний характер, напруженість, рівновага,

непередбачуваність, зав'язка, розв'язка, вирішення.

Гра є вагомим засобом формування історичного світогляду учнів. Вона стимулює їхню пізнавальну активність, позитивні емоції, що створюють сприятливі передумови для засвоєння учнями навчального матеріалу через активізацію самостійної діяльності. Гра не залишає дітей байдужими, спонукає до участі у ній, а отже – автоматично, приводить до безпосередньої участі в навчальній діяльності [13, с. 14].

Однак слід зазначити, що якою б захопливою не була гра, який би інтерес не викликала вона у школярів, ігрова діяльність в жодному разі не повинна бути єдиною формою навчально-пізнавального та творчого процесу. Вона може дати позитивні результати лише у поєднанні з іншими формами, оскільки вона не може бути джерелом систематичних і точних знань, методами, прийомами виховання творчої особистості учня. Гра – не самоціль, а лише один із засобів у системі формування творчої, допитливої, озброєної знаннями особистості учня [10, с. 20].

Отже, гра – одна з найважливіших сфер у життєдіяльності учнів, адже разом з працею, навчанням, мистецтвом, спортом вона забезпечує необхідні емоційні умови для всебічного, гармонійного розвитку особистості. Для педагога гра стає інструментом виховання, що дає змогу повністю враховувати вікові особливості учнів, розвивати ініціативу, створювати атмосферу розкритості, самостійності, творчості та умови для саморозвитку. Вони можуть проводитись як на уроках, так і на семінарах, факультативах, у гуртках, їх можна запропонувати у вигляді домашніх завдань. Ігри надзвичайно різноманітні за змістом, метою та засобами проведення, організацією.

Дидактична гра значно розширює творчі обрії вчителя й учнів, сприяє глибинному засвоєнню школярами програмного матеріалу, ефективному проведенню уроків. Розвиваються творчі здібності дитини, формуються нові грані характеру особистості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алексеева Н. Н. Игры на уроках // Преподавание истории в школе. 1991. № 5. С. 114-115.
2. Бондаренко Н. П. Дидактичні ігри на уроках історії, як один із шляхів підвищення ефективності пізнавальної діяльності учнів. 2019. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0qVQGXusg3cJ:https://www.slideshare.net/selezengalina/ss-71536338+&cd=11&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>
3. Власов В. Методика проведення дидактичних ігор на уроках пропедевтичного курсу “Вступ до історії України: 5 клас” // Історія в школах України. 2002. № 2. С. 27-32.
4. Державна національна програма “Освіта. (Україна XXI століття)” // Освіта. 1993. № 44-46. С. 1-6.
5. Дмитраш С. Гра як функція культури // Історія України. 2000. № 9. С. 8-9.
6. Історія України. Всесвітня історія 5-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Ірпінь, 2005. 142 с.
7. Камбалова Я., Муценко М. Навчаємося у грі // Історія в школі. 2007. № 1. С. 36-38.
8. Камбалова Я. Навчаємося у грі (нетрадиційні види уроків узагальнювального повторення з історії Стародавнього світу) // Історія в школі. 2016. № 10. С. 41-44.
9. Кожем'яка О. Інтелектуальні ігри на уроках історії. Харків: Основа, 2005. 144 с.

10. Кожем'яка О. Навчатися і творити граючи: розвиток творчих здібностей учнів на уроках історії засобами гри // Історія України. 2004. № 19. С. 16-21.
11. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Москва: Радянська школа, 1955. 369 с.
12. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології на уроках історії. Харків: Видавнича група "Основа", 2005. 124 с.
13. Павленко Л. Досягнення давньоіндійської цивілізації (Урок-подорож. Всесвітня історія. 6 клас) // Історія України. 2003. № 46. С. 14-16.
14. Пометун О. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті // Історія в школах України. № 6. 2007. С. 3-12.
15. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
16. Сіркізіук В. В. Основи національного виховання. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. 304 с.
17. Фіцула М. М. Педагогіка. Київ: Видавничий центр "Академія", 2002. 528 с.
18. Христенко Л. М. Использование нетрадиционных форм работы // Преподавание истории в школе. 2001. № 6. С. 52-56.
19. Шкарупа Т. Ігровий компонент на уроках історії // Історія в школі. 2006. № 1. С. 45-46.

The article highlights the didactic content and potential of the organization of play activities in history lessons at school. It turns out that the didactic game significantly expands the creative potential of teachers and students, contributes to the effective conduct of lessons, and most importantly - a deeper assimilation of program material by students.

Key words: didactic games, teachers, students, history lessons, competence training.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 364.65-057.875:378(477.74-25)»192/193»

*А. Андоверова, студентка II курсу магістратури
Науковий керівник: О. Б. Комарніцький, д.і.н., доцент*

МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ МИСТЕЦЬКИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО у 20-ті – на початку 30-х рр. ХХ ст.

У статті показано матеріальне становище мистецьких закладів освіти Кам'янець-Подільського у 20-ті – на початку 30-х рр. ХХ ст. Зазначається, що одним із першорядних завдань закладів освіти було забезпечення їх навчальними приміщеннями і гуртожитками. Авторка повідомляє про формування матеріальної бази допоміжних закладів. Досить складно було забезпечити студентів житлом, харчуванням і стипендіями. Складним було становище професорсько-викладацького складу, які відчували матеріальну незахищеність.

Ключові слова: *технікум, школа, харчування, стипендія, приміщення.*

Для 20-30-х рр. ХХ ст. характерним було важке матеріальне становище закладів освіти, більшість яких змушені були самі себе забезпечувати всім необхідним. Державна підтримка була мізерною, оскільки основні сили та кошти спрямовувалися на становлення економічного потенціалу країни. У статті на основі, насамперед, архівних джерел та матеріалів тогочасної періодики покажемо матеріальне становище мистецьких закладів освіти Кам'янець-Подільського у 20-ті – на початку 30-х рр. ХХ ст.

Матеріально-фінансова база мистецьких закладів освіти була недостатньою. Музична професійна школа самого початку існувала за власні кошти, отримані від плати учнів за навчання [23, с. 90].

У квітні 1923 р. художньо-промисловий технікум було знято з державного бюджету і переведено на місцевий. У навчальному закладі, у зв'язку з цією реорганізацією, склалося загрозливе матеріальне становище (воно і до цього було доволі скрутним). Так тривало кілька місяців, але утримання технікуму на місцевому бюджеті виявилось непосильним. З місцевого бюджету на утримання закладу було виділено щоквартально 2065 крб. 70 коп., однак реально надходило лише 200 крб. Співробітники замість 5,25 крб. щомісячної зарплатні фактично отримували 0,8 крб. [5, арк. 6]. Тому у жовтні 1923 року технікум, як заклад вищої освіти, був знятий і з місцевого бюджету. З цього приводу В. Гагенмейстер писав у листі до Укрголовпрофосвіти: «Вже 5 місяців як співробітники залишились без платні, примушені шукати заробітку на стороні чи зовсім покинути технікум».

Власне таке становище призвело до того, що у грудні 1923 р. технікум вимушений був повернутися до свого попереднього статусу – художньо-промислової професійної школи [22, с. 167-168]. Відповідне рішення було ухвалено на засіданні президії Кам'янецького ОВК 29 листопада 1923 р. [7, арк. 11]. 29 лютого 1924 р. питання про включення школи на місцевий бюджет

розглянули на засіданні Укрголовпрофосвіти. Ухвалили: Подільському губпрофосу запропонувати включити школу на місцевий бюджет [7, арк. 23]. Перед цим Укрголовпрофосвіта отримала листа від Гагенмейстера, в якому той повідомляв, що школа, знята з місцевого бюджету на свої кошти не зможе існувати, оскільки плата за навчання не давала можливості утримувати школу, адже склад учнів був виключно пролетарським. Тому він клопотався про прийняття школи на губернський бюджет або дати розпорядження про закриття школи. В такому випадку Поділля буде «нанесено велику втрату, не маючи більше художньої школи даного типу. Для відома надсилається копія відношення, яке свідчить про преміювання експонатів школи на Московській сільськогосподарській виставці» [7, арк. 24]. 10 червня 1924 року Гагенмейстер звернувся з листом до Губпрофосвіти з доповідною запискою, у якому повідомляв, що школа знаходиться на утриманні місцевого бюджету, але отримала на зарплату і господарські потреби замість 2065 карбованців 70 копійок на квартал лише 200 карбованців і таким чином не могла виплачувати повністю навіть зарплату співробітникам. Замість 5 карбованців 25 копійок на одну тарифну одиницю викладачі отримували 80 копійок. І це при тому, що було скорочено викладачів всіх загальноосвітніх та художніх дисциплін та техперсоналу. Окрім того, курс школи згідно наказу інспектора окрпрофосвіти від 17 травня того ж року, складався з двох курсів замість трьох [5, арк. 6; 7, арк. 39-40]. Проблеми із фінансуванням заклад мав і в 1924-1925 н.р. [8, арк. 4]. Того року зарплата завідувача школи В. Гагенмейстера становила 51 крб, який працював як викладач і адміністратор на 1,66 ставки, заступника завідувача, викладача, інструктора О. Адамовича – відповідно 80 крб і 2,33, викладачів І. Стойкевича – 10 і 0,4, В. Шаврина – 50 і 1,75, А. Вронського – 14 і 0,5, В. Корецької – 52 і 1,33, К. Кржемінського – 31 і 1,8, А. Ярошевської – 7 і 0,26, Л. Карети – 15 і 0,53, В. Зборовця – 11 і 0,4, К. Луцишина – 6 і 0,26 [9, арк. 13].

Однак, попри матеріальні труднощі, зусиллями В. Гагенмейстера та всього колективу вдалося зберегти школу і забезпечити в ній продуктивний навчально-виховний процес. Заклад, як і раніше, продовжував готувати спеціалістів не тільки для Поділля, а й для всієї Правобережної України.

Бюджет школи у 1925-1926 н.р. був таким: прибутки становили – від держбюджету по кошторису НКО надійшло 210 крб, від міського бюджету – 13573 крб, від власного виробництва школи (продаж виробів майстерень) – 1070 крб, плата за навчання – 342 крб. Отримані кошти витрачалися на виплату зарплати адмінперсоналу – 1495 крб, викладачам – 5731 крб, техперсоналу – 1162 крб.; на навчальну частину – 902 крб, на опалення – 302 крб, освітлення – 102 крб, на прибирання шкільних приміщень – 40 крб, канцелярські витрати – 58 крб, на утримання інтернату – 3737 крб, на стипендію – 210 крб, на обладнання майстерень – 94 крб, на придбання меблів – 124 крб і т.д. Не витраченими залишилися 649 крб [10, арк. 8].

Проблематичним залишалось питання забезпечення закладів приміщеннями. Зокрема, з музичної школи скаржилися, що шість академічних груп розташовувалися в помешканнях, що знаходились у різних кінцях Кам'янця-Подільського. Складнощі розкладу у зв'язку з цим поєднувалися з переходами викладачів від одного навчального корпусу (класу) до іншого на

кілометрові відстані. Навіть сам Ганицький, який був прикріплений до свого навчального «острова» з навантаженням 21 годину на тиждень, не встигав з'ясувати побіжно адміністративні та організаційні питання через «дистанційну» розкиданість шкільних класів по місту і, очевидно, не зміг би з'ясувати й тоді, коли б мав, за його словами, власний автомобіль [19, с. 31]. Кам'янець-Подільський музичний технікум імені Миколи Лисенка, який розташувався на площі Карла Маркса, 2, на початку 30-х рр. ділив приміщення із семирічною школою №1. Через це були певні проблеми у проведенні занять. Двоповерхове приміщення розподілилось таким чином: технікум знаходиться на другому поверсі, а школа на першому, де розмістили не навчальні аудиторії, а кузню. Викладачі технікуму постійно скаржилися дирекції, а ті відповідно райвідділу народної освіти, міській раді та інших органів влади, що вони не можуть нормально організувати навчання через постійний стукіт, який стоїть на нижньому поверсі. Зробити викладачі технікуму нічого не могли, бо приміщення раніше належало саме трудовій школі, яка робила все для того аби вижити технікум зі своєї території [2, с. 311; 15, арк. 31]. Приміщення мало площу 878 м². Використовували 7 аудиторій площею 186 м² [14, арк. 13]. На 1932-1933 н.р. НКО мав надати кошти на обладнання декількох кімнат під гуртожиток і аудиторій. Але зволікав з цим, чим зривав підготовку до нового навчального року. Саме про це директор у червні 1932 р. повідомляв бюджетну комісію НКО [14, арк. 88].

З художньо-промислової школи повідомляли, що учні користувалися погано облаштованими помешканнями, які не мали вікон, дверей і т.д. [21]. У звіті школи за 1924-1925 н.р. йшлося про те, що школа містилася у кам'яному двоповерховому будинку, який не зовсім задовольняв вимоги школи щодо кількості кімнат, особливо у зв'язку з необхідним дообладнанням красильної майстерні для ткацького відділу, лабораторії та кімнат для розміщення зразків місцевої кустарної промисловості та книгозбірні-читальні [8, арк. 4]. Власне самі майстерні були тісними (1,95 саж³). Площа будинку становила 431,3 саж.³ на одного учня припадало 3,09 саж³. Будинок потребував капітального ремонту на суму 1752 крб. На 1924-1925 н.р. на ці потреби виділили 196 крб., з яких 171 крб. надали з окружного бюджету і 25 крб. – становили спецкошти школи [9, арк. 10]. Заклад мав ще один напівдіючий одноповерховий кам'яний будинок, який внаслідок пожежі опинився без даху і не був відбудований за відсутності коштів. У ньому містилися цінні гончарські пічки і він використовувався лише під час літнього триместру [8, арк. 4].

Художньо-промислова школа мала свій музей зразків народного мистецтва, а також бібліотеку з видань Варшави, Парижа, Лондона, Берліна, що ними користувалися викладачі та учні [24, с. 18]. У бібліотеці на початку 1927-1928 н.р. було 676 прим. книг, наприкінці року – 900. Число видачі книг становило 932 прим., читачів було 110 [11, арк. 2]. У музичному технікумі на 1 січня 1933 р. було 783 прим. фундаментальної літератури і 1550 нотної літератури, причому упродовж 1932 р. було придбано відповідно 230 і 300 прим. [14, арк. 105зв.]. На 1 січня 1934 р. загалом було 2817 прим. літератури, у т.ч. 828 підручників і навчальних посібників, 1438 нотної літератури, 283 – іншої літератури, 268 прим. журналів. За рік було придбано 358 прим., у т.ч. 32

прим. на іноземних мовах, внаслідок чого вперше у фондах з'явилися такі видання [17, арк. 7зв.].

Працювали майстерні. У звіті художньо-промислової школи за 1924-1925 н.р. зазначалося, що устаткування керамічно-точильної та ткацької майстерень було задовільним, але для першої необхідним було придбання глином'ялки, для ткацької – шахтової машини, літографської – машини для друку [8, арк. 4зв.]. Тоді ж не вистачало навчальної літератури (у графі про забезпечення зазначено «зовсім незабезпечено») [9, арк. 9]. Не достатньо заклад був забезпечений меблями. Виручав ІНО, який позичав обладнання [9, арк. 10].

Адміністрації закладів відшуковували додаткові джерела фінансування. Наприклад, Т. Ганицький планував створити духовий оркестр, очікуючи від нього фінансовий зиск. В одній з резолюції ВУТОРМу читаємо: «Забезпечити музичними інструментами, організувати духовий оркестр при товаристві ВУТОРМу для робочої молоді та слухачів вечірніх музичних курсів, які будуть відкриті при музпрофшколі. Організація оркестру дає економію, відкупить себе і буде обслуговувати різні установи». Отже, створення оркестру пов'язувалося з матеріальним становищем школи [19, с. 31]. 20 листопада 1929 р. було проведено концерт на користь учнів інтернату, для чого залучено кращі виконавські сили школи [12, арк. 47, 49].

При художньо-промисловому технікумі станом на 1 травня 1923 р. був продукційний колектив, який мав забезпечити продуктами викладацький колектив [6, арк. 3].

Складно було забезпечити учнів стипендіями, зокрема художньо-промислової професійної школи. Частина з них вступили по командировках, які надавали профспілки чи інші організації. Природно, що вони розраховували на стипендії. Тим більше у цьому їх запевняли організації, які відряджали. Однак стипендійного забезпечення вони не отримали через те, що школа сама знаходилася в важкому матеріальному стані. Тому, багато вступників, які прибули не тільки з Кам'янецького Округу, але і з інших місцевостей і не мали засобів для існування, musiли покинути школу. Ті хто, що залишився, жили у дуже скрутних умовах. Не одноразово вони зверталися за допомогою до комітету поліпшення побуту студентів, але жодної підтримки не одержало [21].

Це ж стосується і молоді музичного технікуму, у якому, зокрема, у 1932-1933 рр. гуртожитком і стипендію забезпечувався лише робітники, колгоспники та їх утриманці [1]. 17 жовтня 1932 р. директор закладу отримав заяву від студента В. Тошайки, який просив стипендіальну комісію надати йому стипендію, оскільки він «не мав змоги вчитися на своїх коштах тому, що додому далеко, а також не вистачає средств» [13, арк. 3]. Заяви подібного змісту 11 жовтня подав студент О. Кучер [13, арк. 4], а 24 жовтня – Б. Діметровий [13, арк. 5]. На 1 січня 1932 р. із 91 студента стипендію отримували 43 студенти. Середній розмір стипендії складав 32 крб [14, арк. 10зв.]. На 1 січня 1933 р. – відповідно 99, 27 і 29 [14, арк. 105]. Через незадовільний матеріальний стан був значний відсів студентів. За перше півріччя 1932 р. із 115 студентів відсіялося 55 студентів. Більшість покинули заклад саме через те, що не мали стипендії, інші – через незадовільну успішність [14, арк. 33-33зв.]. Згодом становище дещо поліпшилося. У першому семестрі 1933-1934 н.р.

стипендії отримували 79 студентів із 105. Середній розмір – 50 крб [17, арк. 7зв.], наприкінці другого семестру – відповідно 101 і 61. Підвищену стипендію отримували 13 студентів, нормальну – 32, нижче нормальну – 16 [17, арк. 30].

Низькі зарплати отримували викладачі. У 1920 р. викладачі художньо-промислової школи мали зарплату у 6 тис. крб [4, арк. 65]. У 1922-1923 н.р. їм виплачували: В. Гагенмейстеру – 38613 крб., Г. Журману – 28154 крб, А. Вронському – 26191 крб, О. Адамовичу – 21429 крб, Ц. Завадському і М. Корецькому – по 9653 крб [3, арк. 23]. Невисокою була зарплатня адміністрації і викладачів музичного технікуму: у 1932-1933 рр. 200 крб отримує директор, 150 крб – його помічник, по 120 крб – викладачі [16, арк. 2].

Складно вирішувалося питання забезпечення студентів гуртожитком. Художньо-промислова школа у 1925-1926 н.р. мала невеличкий гуртожиток площею 55,64 саж³, який мав 6 кімнат (3,09 саж³ на одного мешканця) [9, арк. 10]. Питання про розширення житлової площі неодноразово піднімалося, зокрема, у травні 1927 р. Окружний відділ народної освіти (окрнаросвіта) пообіцяв, що до осені гуртожиток буде «поширено, але слово його тепле». Школа просила, щоб для поширення гуртожитку дали кімнати в будинку, де жив Познахір, колишній священик, який наприкінці 20-х рр. працював вчителем школи. Будинок цей містився по вулиці К. Маркса, 3. Але справа «зам'ялась» окрнаросвітою, а «хлопці тим часом по трьох на одному ліжку спали». До освітнього відділу зверталися із відповідними проханнями і в 1928, і в 1929 рр. До осені 1929 р. це питання не було вирішене: «...на весні знову бігали від установи в установу, добивались хоч одну-дві кімнати ще де-небудь узяти, пообіцяли, але приїхали восени вчитись, а справа про поширення гуртожитку далі обіцянок ні на крок не просунулась. Знову стали бігати до Окрнаросвіти, від Наросвіта до РСІ, від РСІ до Міської Ради, найшлися такі, що вже постановили в будинку по вулиці К. Маркса виселити одного інваліда, що там живе, а Познахіра чомусь не зачепили. Але інваліда не було куди переселити й піп сидить собі на старому місці, а учні – знову один на другому. Про наш гуртожиток ніхто не дбає, цього року з кошторису викинули видатки, навіть на дрова для кухні. Добре, що хоч зима затягнулась, але як вдарять холода, не знаю що ми робитимемо. Три роки розв'язували справу про поширення нашого гуртожитку – довгенький термін. Кому слід треба, нарешті, подбати не тільки про поширення гуртожитку при Кам'янецькій худпрофшколі, але й взагалі поліпшити побутовий стан учнів» [20].

У музичному технікумі на 1 січня 1932 р. у гуртожитку проживали 45 студентів, потребували житлової площі ще 40 студентів. Студенти проживали у 4 кімнатах на 122 м² [14, арк. 13зв.]. На 1 січня 1934 р. у гуртожитку було вже 11 кімнат загальною площею 221 м² [17, арк. 8].

У деяких кімнатах гуртожитків спостерігався незадовільний санітарний стан. 2 січня 1933 р. проводився огляд кімнат в гуртожитку музичного технікуму. Було виявлено, що у гуртожитку проживали 35 осіб. В жодній з кімнат не було вішалок для одягу, жодної табуретки, простирадла та ковдри. Під матрацами студенти тримали брудну білизну, газети, книжки. У кімнаті №3 було лише 2/3 підлоги. В жодній із кімнат не було квартирок. З'ясували, що мешканці не систематично відвідувати лазню. При гуртожитку не було

ізолятора, а тому частими були спалахи тифу [16, арк. 24]. Цікаво, що за рік до цього 11 січня 1932 р. було зроблено аналогічні зауваження [15, арк. 24]. Таким чином на них не відреагували.

Складно було забезпечити заклади опаленням. Знаний дослідник українського мистецтва В. Січинський у своїх працях, відмічаючи діяльність Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи, писав, що «ця школа утримувалася на кошти органів місцевого самоврядування, але їх не вистачало і викладачі проводили свої заняття «переважно безкоштовно – в холоді і голоді» [18, с. 274]. Подібне мало місце і в художньо-промисловій школі. Голова учнівського комітету закладу М. Олійник з цього приводу зазначав, намагаючись привернути увагу владних органів: «Зараз напередодні зими наші учні опинилися в кепському становищі. Всі напіводягнені і не взуті, всі голодують. Палива, як в інтернаті, так і в школі немає. Від холоду та голоду багато хворіє. Щоб вийти з такої скрути, учні ходять шукати заробітків; тим тільки й підтримують своє існування. Нарешті таке злидене життя дуже погано відбивається на навчанню учнів, гальмує подальший їх розвиток» [21].

Таким чином, одним із першорядних завдань закладів освіти було забезпечення їх навчальними приміщеннями і гуртожитками, оскільки наявні фінансові вливання були не достатніми. Упродовж десятиліття існувала потреба у розширенні навчальних площ. Поступово формувалася матеріальна база допоміжних закладів. Зокрема, зростало обладнання кабінетів, бібліотечні фонди, створювалися майстерні. Досить складно було забезпечити студентів житлом. Складним було становище професорсько-викладацького складу, які відчували матеріальну незахищеність. Незабезпеченість стала причиною їх великої плинності. Досить гостро стояло питання з харчуванням студентів і їх стипендійним забезпеченням.

Список використаних джерел та літератури:

1. Будзей О. Двічі народжене // Подолянин. Кам'янець-Подільський, 2005. 20 травня.
2. Гринько А. І. Діяльність закладів середньо-спеціальної, професійно-технічної та партійної освіти Хмельниччини під час голодомору 1932-1933 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2007. Т. 10. С. 307-321.
3. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1492. Оп. 1. Спр. 3.
4. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1492. Оп. 1. Спр. 6.
5. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1492. Оп. 1. Спр. 7.
6. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1492. Оп. 1. Спр. 16.
7. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1492. Оп. 1. Спр. 19.
8. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1492. Оп. 1. Спр. 31.
9. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1492. Оп. 1. Спр. 40.
10. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1492. Оп. 1. Спр. 57.
11. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1492. Оп. 1. Спр. 70.
12. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 2951. Оп. 1. Спр. 8.
13. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 2951. Оп. 1. Спр. 29.
14. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 2951. Оп. 1. Спр. 36.
15. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 2951. Оп. 1. Спр. 40.
16. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 2951. Оп. 1. Спр. 54.
17. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 2951. Оп. 1. Спр. 80.

18. Іваневич В. С. До історії розвитку мистецько-промислових шкіл Поділля на початку ХХ століття // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 7. С. 270-277.
19. Іванов В. Ф. Тадеуш Ганицький (1844-1937): монограф. Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. 124 с.
20. Коли нарешті буде поширено інтернат Кам'янецької худпрофшколи? // Комсомолець Прикордоння. Кам'янець-Подільський, 1929. 7 грудня.
21. Олійник М. Матеріальний стан Худ.-Пром. Профшколи // Червоний кордон. Кам'янець-Подільський, 1924. 7 грудня.
22. Суровий А. Ф. Технікуми Поділля в 1920-х роках // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т. 14. С. 147-171.
23. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції. Львів: Українські технології, 2005. 528 с.
24. Шпильова В. В. Гагенмейстер – художник і діяч // Подільське братство. 1992. №2. С. 18-23.

The article shows the financial situation of art educational institutions in Kamianets-Podilskiy in the 1920s and early 1930s. It is noted that one of the primary tasks of educational institutions was to provide them with educational facilities and dormitories. The author reports on the formation of the material base of auxiliary institutions. It was quite difficult to provide students with housing, food and scholarships. The situation of the teaching staff, who felt material insecurity, was difficult.

Key words: technical school, school, food, scholarship, premises.

УДК 930.2:070(477.43)»192/193»

*Т. Галицька, студентка ІІ курсу магістратури
Науковий керівник: О. Б. Комарніцький, д.і.н., доцент*

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ПОДІЛЛЯ У 20-ті рр. ХХ ст.: НА МАТЕРІАЛАХ МОЛОДІЖНОЇ ПРЕСИ

У статті на основі опублікованих джерел та наукової літератури розкрито як студентство брало участь у роботі громадських організацій, що собою представляли добровільні товариства, як збирались кошти на потреби держави, чому влада була зацікавлена у спортивній підготовці молоді.

Ключові слова: громадські організації, товариства, культурна революція, література, військові гуртки, спорт, періодичні видання, молодь, ідеологічна робота, індустріалізація, заводи, фабрики.

Важливою складовою буття молоді виступала громадська діяльність, яка була надзвичайно багатогранною і поділялася на внутрішню і ту, що виконувалася за межами певних населених пунктів. Що стосується внутрішньої громадської діяльності, то вона полягала в організації роботи клубів та органів самоврядування, різноманітних гуртків, осередків добровільних організацій, преси тощо. За межами своїх населених пунктів молодь проводила заняття з неписьменними, організовувала хати-читальні, клуби, проводила бесіди і лекції, виконувала адміністративні доручення, проводила різні господарські

громадсько-політичні кампанії, шефську роботу і т.д. [1]. Громадська діяльність була підпорядкована ідеологічним настановам партії, які значною мірою заважали молоді критично оцінити реальний стан речей.

Висвітлення цієї теми відображено у працях Лаврута О. [25], Федорука С. [52], Бринського А. [6], Поліщука І. [38], Свитовича С. [47], Париліса Л. [31], Табакмана Б. [48], Гусарова В. [1], Калюжного І. [22], Зисмана С. [19] тощо.

У тогочасному радянському суспільстві побутувала думка, що громадська діяльність мала бути на одному рівні із іншими видами діяльності. У 1920-1930-ті рр. більшовики творили і всіляко підтримували (організаційно і фінансово) лояльні і підконтрольні їй громадські організації, які б могли створити реальну й відчутну конкуренцію надзвичайно популярним на той час серед населення України національним культурно-освітнім організаціям. Тоді широкого розвитку набула практика створення масових добровільних товариств культурно-освітнього напрямку, що ставили своєю метою сприяння партії і державі у реалізації завдань культурної революції [27].

Добровільні товариства визначалися як «масова школа громадського й культурно-політичного виховання трудящих, [яка] всебічно сприяє виявленню та організації громадської ініціативи в різних галузях [радянського] будівництва» [23, с. 34].

Важливою формою військово-патріотичної роботи серед молоді є їхня участь у роботі військових гуртків. Один з таких гуртків працював у с. Цикинівка Ямпільського району працював, яким керував інструктор. Його командувала прикордонна застава, з якою у сільській молоді був гарний зв'язок. Гуртківці працювали один раз на тиждень. Вони проходили стройову підготовку, вивчали гвинтівку, вчилися влучно стріляти [13].

Військову справу опановували студенти та учні подільських закладів освіти. Так, кореспондент Дорохольський розповів про вивчення відповідних навчальних дисциплін студентами Кам'янець-Подільського ІНО. Влітку вони проходили табірні збори. Внаслідок «настирливої учоби» юнаки набиралися знань для майбутніх боїв і перемог» [14].

Мали місце інші форми військовизації. Наприклад, з Могилів-Подільського повідомляли про організацію «Будинок оборони», що, на думку дописувача, сприяло пожвавленню військової роботи [31].

Водночас, фіксуємо приклади слабкої роботи. Так, мало уваги приділяли військовизації у Ярмолинецькому районі [48]. Недостатньою була робота у с. Смотрич, насамперед через те, що з травня 1928 р. працював військово-спортивний гурток. Але, оскільки керівники гуртка Скарбовий і Гоголь не з'являлися на заняття гуртка [46].

Проводилася робота з допризовниками. Наприклад, Чемеровецький осередок ЛКСМУ організував роботу серед молоді 1907 року народження. Було проведено декілька зборів допризовників, відбувалися бесіди-вечори, готувалися до товариських проводів «покликанців». В осередку с. Сокиринці організували і працювали групи з вивчення військової справи. Велася широка роз'яснювальна робота про пільги червоноармійцям.

У тогочасному тоталітарному суспільстві як важлива складова військової підготовки розглядалася фізична культура і спорт. Відбувалася відверта

мілітаризація фізкультурно-спортивної сфери, у яку влада вкладала власні смисли і вона сприймалася вже не як засіб виховання здорового пролетаріату (попри такі гасла), а як мобілізаційний ресурс, спосіб підвищення військової підготовки населення [49, с. 167].

Поточна робота проводилася у гуртках. Наприклад, у с. Нове Село Ярмолинецького району створено фізкультурний гурток [5], а в с. Пархомівці Меджибіжського району розпочав свою роботу спортивний гурток [51].

Проводилися теоретичні заняття з питань організації фізкультурної роботи. Так, у с. Китайгород відбувся триденний семінар фізкультурного активу села, у ході якого було підготовлено 11 осіб для проведення відповідно роботи у селах [39].

На сторінках газет вміщено окремі дані про поточну фізкультурну і спортивну роботу. Зокрема, з Кам'янець-Подільського ІНО повідомляли, що починаючи з весни 1928 р., вранці у виші проводилася фіззарядка [52].

На місцях робилися спроби покращити спортивну інфраструктуру. У липні у Проскурові відкрили новий стадіон «імені 10-річчя КСМ». У м. Затонськ (нині – Вінківці) райсільбуд почав будувати спортмайданчик. Профспілки пішли назустріч, виділили кошти і деяке приладдя. Але невдовзі роботи призупинилися і встановлене обладнання розпочали розкрадати [40].

У містах і селах України діяла широка мережа місцевих осередків Міжнародної організації допомоги робітникам (борцям революції) (МОДР). Організацію було створено 30 листопада 1922 р. рішенням IV Конгресу Комінтерну [12, с. 98]. В одному з номерів газети «Студент Прикордоння» визначалося, що завданням організації було «допомогти політичним в'язням, які заточені в тюрми капіталістичних країн і чекають від нас допомоги» [22].

Один із осередків працював у Кам'янець-Подільському ІНО. У березні 1928 р. він налічував 116 членів. Модривцям вдалося налагодити листування із політв'язнями польської в'язниці у м. Вронки, створити осередок МОДРу в с. Гуменці, організувати при клубі гурток, провести розіграш лотереї, розповсюдити відповідну літературу [30]. Осередки МОДР організували також у с. Рипно Юринецького [15] і Пудлівці Довжоцького району (у червні 1928 р. у складі осередку працювали 40 членів) [21].

У деяких осередках робота була слабкою. Зокрема, з с. Дзеленці, що на Проскурівщина, скаржилися, що «праця занепала. Нема кому керувати роботою. Сам голова осередку тов. Лавренюк не знає з якого кінця розпочати роботу. Вже три місяці клопоче, а ніяк не годен дістати ані членських квитків, ані марок. Зрїсту кількості членів нема» [41]. У с. Рипно Юринецького району у квітні 1928 р. створено осередок, але з квітня до липня було проведено лише два засідання [50].

Працювали осередки товариства Українського Червоного Хреста (УЧХ), при яких функціонували гуртки першої медичної допомоги. Так, у с. Малиничі створили осередок УЧХ у складі 8 комсомольців [54]. У с. Соколець започаткували гурток першої допомоги, до якого записалися 55 осіб, з яких половина – дівчата [11].

У Кам'янець-Подільському хімічному технікумі діяв потужний осередок товариства «Техніка масам», який значну роботу проводив поза межами

навчального закладу. На червень 1929 р. у місті вдалося створити понад 10 осередків, а при них технічні гуртки. У липні планували скликати окружний з'їзд товариства [2; 42]. До кінця року було організовано 16 гуртків на підприємствах міста і два гуртки на Маківській цукроварні та Довжоцькій гуральні. Роботу проводили за такими напрямками: організація циклу лекцій з технічних питань, пов'язаних з роботою даного підприємства, поширення масової технічної літератури, сприяння та технічна допомога робітничому винахідництву [29].

Участь молодіжних організацій у процесі пролетаризації, побут та настрої молоді, її участь в ідеологічній роботі серед населення міст і сіл краю, яскраво відображені у періодичній пресі. XII з'їзд РКП(б) (1923 р.) зобов'язав партійні організації звернути особливу увагу на періодичні видання, що обслуговували студентську молодь. На чолі студентських газет і журналів мали стояти «старі випробувані партійні літератори» [4, с. 126].

Питання роботи преси обговорили 21 травня 1923 р. на нараді при організаційно-інструкторському відділі ЦК КП(б)У. У зібранні брали участь також представники НКО, вишів, частина делегатів всеукраїнської конференції профспілок [25, с. 46]. Як важливий ідеологічний чинник студентську пресу показано у постанові ЦК РКП(б) «Про роботу вищої школи» від 12 січня 1925р.

Випускати студентські газети було вельми складно. Так, з Проскурівського педтехнікуму повідомляли, що стінгазета перед виходом проходила 12 цензорів. Коли «вже пройде останню, то редколегія бачить, що й видавати нема чого, нема матеріалу» [28]. Свій журнал випускав хіміко-технологічний гурток Кам'янець-Подільського хімічного технікуму [2].

Молодь зобов'язували передплачувати періодичну пресу. Частина видань, зокрема студентських, перебували у важкому фінансовому становищі. Тому вони зверталися по допомогу до молоді.

Молодь брала участь у закупівлі облігацій селянської позики. Основна відповідальність за розповсюдження позики поклали на комсомольців. Так, 11-12 лютого 1928 р. районний актив ЛКСМУ Дунаєвецького району було відряджено у села для допомоги із розповсюдження сільськогосподарської позики. 14 лютого зібрали 250 крб у Дунаївцях, 27 крб – у Чанькові, 42 крб – у Горчичні, 15 крб – у Рудій [33]. 15 лютого члени Довжоцького бюро райкому ЛКСМУ підписалися на 50 крб, осередок ЛКСМУ Зіньківців – на 10 крб, Довжка – 10 крб, Довжоцької гуральні – на 80 крб, Мікші Китайгородської – 10 крб, с. Завалля – 10 крб, Мікші Боришковецької – 5 крб, Голоскова – 10 крб. [43]. Комсомольці с. Соколівка Ярмолинецького району зібрали 60 крб. Учні сільськогоспшколи с. Ріпне Оринецького району зі свого пайка харчування на позику виділили 10 крб [9].

У ряді публікацій повідомлялося, що селянська позика не знайшла активної підтримки зі сторони українських селян. Нам вдалося віднайти систематизовані дані про надходження позики в окремо взятих регіонах. У Лянцкорунському районі Кам'янець-Подільського округу на березень 1928 р. план розповсюдження позики виконали лише на 28,5%, Солобковецькому – 29,9%, Чемеровецькому – 32,2% [10].

Загалом, округи колишньої Подільської губернії суттєво відставали у передплаті селянської позики. Так, Могилівський округ на березень 1928 р. виконав завдання лише на 19,9% і посідав 39 місце серед усіх округів УСРР, Проскурівський – відповідно 35,2% і 27, Кам'янець-Подільський – 32,5% і 29 [24]. У квітні Могилівський округ входив до числа 6 округів республіки, у яких справи були найгіршими. На той час показник виконання плану становив 33,5% [43]. У наступні тижні робота суттєво не покращилася (35%) і округ посідав останнє місце. Проскурівський округ був на 31 місці (показник виконання – 58,7%), Кам'янець-Подільський – на 14 місці [32].

Збирали кошти на користь Червоній армії. Зокрема, силами Деробчинської, Соснівської та Моївської фабрично-заводських училищ Могилів-Подільського району зібрано 168 крб на будівництво літака «Фабзаучник України». Молодь залучали також до інших кампаній мобілізації коштів. Осередок комсомолу «Харчесмак» Могилів-Подільського організував своїми силами платну виставу на користь потерпілим від землетрусу у Криму. Зібрали 19 крб [34].

Щоправда, мали місце випадки, коли кошти витрачалися не за призначенням. Так, студенти Кам'янець-Подільського хімічного інституту надали 122 крб на користь німецьким страйкарям. Голова осередку МОПРу Шойхет 63 крб передав у банк, а інші кошти віддав скарбнику Пільдервасеру. Однак ці гроші, а також частин дозбираних грошей (загалом 100 крб) зникли безслідно [16].

Комсомольців уповноважували проводити роботу із піонерськими загонами. Наприклад, Дзеленецький осередок ЛКСМУ створив загін, до складу якого увійшли 45 юних піонерів, яких розподілили на 4 ланки під керівництвом піонервожатих-комсомольців.

Правлячий режим вимагав від трудящих докласти всіх зусиль для дострокового виконання нереальних сталінських директив. Регулярно проводилися суботники, «недільники», які переважно проходили організовано. Так, комсомольська організація Могилів-Подільського провела 8 листопада 1929 р. суботник по розвантаженню станції [35]. На початку листопада 1929 р. організували суботник на залізничній станції Кам'янця-Подільського, у ході якого розвантажували прибуваючі вагони з хлібом і навантажували ті вагони, якими відправляли хліб до «пролетарських центрів» [17]. Комсомольці с. Рідкодуби Проскурівського району організували суботник по навантаженню картоплі. Всім осередком вони пішли на ст. Чорний Острів і навантажили два вагони [26].

Бедринівський осередок ЛКСМУ Городоцького району влаштував суботник очищення посівматеріалу [3]. Осередок комсомолу с. Осташки Чорнострівського району організував недільник, у ході якого було засіяно бідняцькі поля. Комсомольці с. Ставинці і Рідкодуби засіяли вдовам і біднякам поля [36]. Бандишівський осередок Могилівського району провів суботник, під час якого ремонтували приміщення школи. 7 комсомольців та 4 позаспілкові юнаки упродовж 11 годин ламали перестінки, вивозили каміння та мусор [45]. Федорівський осередок ЛКСМУ Мурафського району влаштував суботник на користь колективізації. Суботник був влаштований у с. Панківці на буряках

радгоспу та залізниці. Зібрані кошти мали піти на сільгосплітературу у сільбуді [7].

Мали місце випадки слабкої організації суботників. 16 березня 1928 р., на другий день Пасхи, мала проходити посадка дерева у Кам'янці. У призначений час зібралася вся комсомольська міська організація й молодь на відповідних пунктах, але саджанців так і не привезли, після чого розійшлися. Не з'явилися керівники робіт, організатор «Дня лісу» Кожухар [53]. З с. Вовківці Волочиського району повідомляли, що під час збирання хліба було організовано недільник, на який прибула позаспількова молодь, а комсомольці пиячили, святкуючи неділю [44].

Частина комсомольців виїхали на Донбас, де надавали посильну допомогу шахтарям. У червні 1928 р. Кам'янецький окружком ЛКСМУ відправив на Донбас 11 комсомольців-євреїв, що викликало невдоволення українців (зокрема, юнкора Піоненка з с. Яромирка Купинського району), які також хотіли їхати, навіть за власні кошти. Окружком відповів, що це політика Центру, які дали рознарядку відправити 20 євреїв [8; 18].

Таким чином, більшовики творили і всіляко підтримували (організаційно і фінансово) лояльні і підконтрольні їй громадські організації. Широкого розвитку набула практика створення масових добровільних товариств культурно-освітнього напрямку, що ставили за мету сприяння партії і державі у реалізації завдань культурної революції. Серед них – товариство «Тсоавіахім», яке знайомило молодь з історією розвитку авіації і повітроплавання, з різновидами систем аеропланів, у загальному ознайомлювало з елементарною хімією, історією застосування газів, з роллю хімії у майбутній війні тощо. Молодь відвідувала заняття зі стрілецької справи, проводилися тактично-стройові заняття. Діяли осередки Міжнародної організації допомоги робітникам. Молоді люди збирали кошти для допомоги трудящим, що переслідувалися за кордоном; організовували інтернаціональні вечори, розповсюджували модрівську літературу. Працювали також осередки товариств «Українського Червоного Хреста», «Техніка масам», «Укртуре». Значна увага приділялася «військовизації», одним із напрямів якої було створення військових (оборонних, стрілецьких) гуртків. У тогочасному тоталітарному суспільстві як важлива складова військової підготовки розглядалася фізична культура і спорт.

Деякі навчальні заклади мали свої періодичні видання, практичну роботу у яких проводили студенти. У них йшлося про господарське життя країни, відзначення державних свят, міжнародне становище, участь молодіжних організацій у пролетаризації інститутів та технікумів, громадсько-політичну та навчальну роботу вишів, побут та настрої студентів, їхню участь в ідеологічній роботі серед населення тощо. Сільську і міську молодь зобов'язували передплачувати періодичну пресу, а також щоденно читати газети.

Молоді люди брали участь у кампаніях мобілізації коштів на різні господарські потреби держави. Зокрема, їх залучали до підписки на позики індустріалізації, закупівлі облігацій селянської позики, зборів коштів на потреби оборони. Періодично відбувалися суботники, «воскресники», дні індустріалізації, виручені кошти від проведення яких йшли на будівництво

нових фабрик і заводів. Крім того, молодь відряджали у шахти Донбасу добувати вугілля.

Список використаних джерел та літератури:

1. А як у вас?// Комсомолец Прикордоння. Кам'янець-Подільський, 1928. 9 червня. №16. С. 2.
2. Антиненко І. П. Стан громадської роботи на 25 річчя Технікуму // Студент Прикордоння. Кам'янець-Подільський, 1929. 11 червня. Ч. 7. С. 1.
3. Б. О. Суботниками творимо громадські справи // Комсомолец Прикордоння. 1929. 6 квітня. №11 (52). С. 1.
4. Бистров М. А. Керівна роль КП(б)У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму (1917-1937 рр.). Харків: Вища шк., 1974. 144 с.
5. Борбуцький Я. Підготуємо здорову зміну // Комсомолец Прикордоння. 1928. 3 липня. №20. С. 1.
6. Бринський А. Наша воєнізація // Комсомолец Прикордоння. 1928. 19 квітня. №11. С. 2.
7. Бурдман. На користь колективізації // Комсомолец Прикордоння. 1929. 26 листопада. №35 (76). С. 1.
8. Відповідь Кам'янецького Округкому ЛКСМУ // Комсомолец Прикордоння. 1928. 10 липня. №21. С. 1.
9. Відраховали з харчів // Комсомолец Прикордоння. 1928. 18 лютого. №2. С. 3
10. Ганебно відстають // Комсомолец Прикордоння. 1928. 27 березня. №7. С. 2.
11. Гук. Гурток повинен працювати добре // Комсомолец Прикордоння. 1929. 13 квітня. №12 (53). С. 2.
12. Гусаров В. К. Політичні кампанії на захист жертв імперіалістичної реакції (1922-1928 рр.)//Укр. іст. журн. Київ, 1981. №10. С. 98–103.
13. Донченко. Як ми воєнізуємося // Комсомолец Прикордоння. 1928. 10 липня. №21. С. 2.
14. Дорохольський. У табор // Комсомолец Прикордоння. 1929. 13 липня. №21 (62). С. 3.
15. Журавель. Організували осередок МОПРу // Комсомолец Прикордоння. 1928. 9 червня. №16. С. 3.
16. Жук. Студент розтратник // Студент Прикордоння. 1930. 6 січня. Ч. 4 (11). С. 6.
17. Жодної хвилини простою вагонів // Комсомолец Прикордоння. 1929. 2 листопада. №33 (74). С.46
18. Запитання юнкора Піоненка // Комсомолец Прикордоння. 1928. 10 липня. №21. С. 1.
19. Зисман С. Наша практична робота // Комсомолец Прикордоння. 1928. 19 квітня. №11. С. 1.
20. Зміцнити з'ясувальну кампанію про значення позики // Комсомолец Прикордоння. 1928. 10 квітня. №10. С. 4.
21. Й-го. Збільшуємо лави МОПРу // Комсомолец Прикордоння. 1928. 9 червня. №16. С. 3.
22. Калюжний І. Збудуємо пам'ятник Леніну // Студент Прикордоння. 1929. 1 травня. Ч. 4. С. 1.
23. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду. 1917-1959 рр.: зб. док./[редкол.: О. І. Євсєєв (ред.), Л. В. Гусєва, О. В. Килимник та ін.]. Київ: Держ. вид-во політ. л-ри УРСР, 1960. Т.1. 1917 – червень 1941 рр. 884 с.
24. К. Дайте вчителів та приладдя // Комсомолец Прикордоння. 1929. 7 березня. №8 (49). С. 2.
25. Лаврут О. О. Громадська діяльність студентства УСРР в 20-х рр. ХХ ст. // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр./[редкол.: В. М. Вашкевич (гол. ред.), І. Андрусішин, І. Н. Войцехівська та ін.]. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 26. С. 71–80.
26. Левін Д. Суботниками допоможемо проведенню політично-господарських кампаній // Комсомолец Прикордоння. 1929. 2 листопада. №33 (74). С. 1.

27. Молоткіна В. К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій в умовах НЕПу (1921-1929 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01/Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. 20 с.
28. На мушку // Комсомолец Прикордоння. 1928. 9 червня. №16. С. 4.
29. Овсієвич І. Перший досвід // Студент Прикордоння. 1929. 29 листопада. Ч. 2 (9). С. 2.
30. Олесь Віта. Тримаємо зв'язок з в'язнями підшефної тюрми // Комсомолец Прикордоння. 1928. 17 березня. №5. С. 1.
31. Париліс Л. Наша військовизація // Комсомолец Прикордоння. 1928. 14 червня. №17. С.1.
32. Пожвавити роботу по реалізації позики // Комсомолец Прикордоння. 1928. 19 квітня. №11. С. 4.
33. Позика у Дунаївецькому районі // Комсомолец Прикордоння. 1928. 18 лютого. №2. С. 1.
34. П. На допомогу Китайському Комсомолу // Комсомолец Прикордоння. 1928. 14 червня. №17. С. 2.
35. По комсомольських осередках // Комсомолец Прикордоння. 1929. 26 листопада. №35 (76). С. 2.
36. По рядочку з осередку // Комсомолец Прикордоння. 1928. 26 травня. №14. С. 2
37. По рядочку з осередку // Комсомолец Прикордоння. 1928. 26 травня. №14. С. 2.
38. Поліщук. Самі воєнізуємося і других розбудемо // Комсомолец Прикордоння. 1929. 20 червня. №19 (60). С. 2.
39. П. Зрозуміли важливість фізкультуроботи // Комсомолец Прикордоння. 1928. 1 травня. №12. С. 2.
40. Пронизливий, Куль. Хто потурбується! // Комсомолец Прикордоння. 1928. 26 червня. №19. С. 1.
41. Прозорий. Райкоме, чи всі осередки так? // Комсомолец Прикордоння. 1928. 9 червня. №16. С. 3.
42. Райзфальд А. Більш уваги ліквідації технічної неписьменності // Студент Прикордоння. 1929. 11 червня. Ч. 7. С. 2.
43. Реалізуємо позикку // Комсомолец Прикордоння. 1928. 18 лютого. №2. С. 1.
44. Радсело. Секретар осередку – п'є, не тільки не керує, а зриває роботу // Комсомолец Прикордоння. 1929. 2 листопада. №33 (74). С. 2.
45. Ремонтуємо будинок школи // Комсомолец Прикордоння. 1928. 26 червня. №19. С. 2.
46. Скарбовий і Гоголь – дезертири // Комсомолец Прикордоння. 1928. 26 червня. №19. С. 1.
47. Свистович С. Система радянських громадських об'єднань Української СРР у 20-30-ті роки ХХ століття//Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: зб. наук. пр./[редкол.: С. В. Кульчицький (гол. ред.), В. М. Даниленко, Я. В. Верменич та ін.]. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2007. Вип. 16 (2). С. 16–26.
48. Табакман Б. Тут військовизація шкутильгає на всі чотири // Комсомолец Прикордоння. 1928. 14 червня. №17. С. 1.
49. Тимошенко Ю. О. Історичні умови та специфіка розвитку спорту й фізичного виховання в радянській Україні в 20-40-ві роки ХХ ст./відп. ред. О. І. Гуржій. Київ: ТОВ «НВП»Інтерсервіс», 2014. 446 с.
50. Туз А. Хлопці, ви ж комсомольці // Комсомолец Прикордоння. 1928. 31 липня. №24. С. 2.
51. Хоптинець. Воєнізуємося // Комсомолец Прикордоння. 1928. 3 липня. №20. С. 1.
52. Федорук С. Зміцнюємо здоровля // Комсомолец Прикордоння. 1928. 26 червня. №19. С. 2.
53. Чому зірвано «День лісу»? // Комсомолец Прикордоння. 1928. 19 квітня. №11. С. 1.
54. Щиродум. На анкетах зупинився // Комсомолец Прикордоння. 1928. 18 вересня. №31. С. 2.

The article, based on published sources and scientific literature, reveals how students participated in the work of public organizations, which were voluntary societies, how funds were raised for the needs of the state, why the government was interested in training young people.

Key words: *public organizations, societies, cultural revolution, literature, military circles, sports, periodicals, youth, ideological work, industrialization, factories, mills.*

*Е. Горват, студент IV курсу
Науковий керівник: С. В. Олійник, к.і.н., доцент*

ОБОРОНІ ЗАХОДИ РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ ФРАНЦУЗЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 1812 РОКУ

У статті характеризується підготовка та оборонні заходи українських стратегічно важливих об'єктів напередодні російсько-французької війни 1812 року.

Ключові слова: М.Кутузов, Барклай Де Толі, Києво-Печерська фортеця, Шостенський пороховий завод, Київський завод "Арсенал".

Франко-російська війна 1812 р. відіграла велику роль в історії Європи та України. Наслідки, якої докорінно змінили кордони європейських держав. Російська імперія виборола першість у тогочасній політиці, ставши ключовим гравцем. Визначну роль у перемозі відіграла Україна.

Зазначена тематика знайшла висвітлення у працях істориків В.Стрельський, Г. Гербильський, Б. Абаліхін, П. Жилин, Н. Макаров, О. Машкін, В. Милько.

Мета роботи полягає у тому, щоб дослідити реалізацію оборонних заходів на теренах України здійснюваними Російською імперією на порозі франко-російської війни 1812 року.

“Всі говорили про близьку війну і, скільки пам'ятаю, досить легковажно. Любов до батьківщини здавалася педантством. Тодішні розумники звеличували Наполеона з фантастичним підлесливістю і жартували над нашими невдачами. Раптом звістка про навалу і відозву государя вразили нас. Москва схвилювалася. З'явилися протонародні листки графа Ростопчина; народ озлобився; світські балагури принишкли; дами злякалися. Гонителі французької мови і Кузнецького мосту взяли в суспільствах рішучий верх, і вітальні наповнилися патріотами. Хто висипав з табакерки французький тютюн і став нюхати російська; хто спалив десяток французьких брошурок ... Всі закаялися говорити по-французьки; всі закричали про Пожарського і Мініна і стали проповідувати народну війну” [7, с. 90].

Російська розвідка доносила про можливість нападу французів на Російську імперію. У 1810 р. Барклай Де Толі будучи на посаді військового міністра надав план перших оборонних заходів щодо західного кордону імперії. Тому Олександр I дав наказ укріпити усі міста, щоб вони стали неприступними фортецями. Місто Київ хотіли зробити великим військово-економічним центром, а в Житомирі і білоруському Мозирі – військові табори. У інших українських губерніях пропонувалось для захисту західних рубежів імперії розмістити 7 із 15 військових дивізій [6, с. 90].

Напередодні початку війни у травні 1812 р. було укладено Бухарестський мир з Туреччиною, умови якого передбачили остаточне входження району Бессарабії до Російської імперії. Таким чином Олександр I приєднав частину українських земель до імперії, та забезпечив надійний захист з Близького сходу

і Чорного моря. На початку 1811 р. на Волині, коло Луцька, була розташована третя резервна армія, під командуванням генерала Тормасова. Вона складалася з одного кінного та трьох піхотних корпусів, нараховувала близько до 43 тис. осіб та мала на своєму користуванні 168 гармат [12, с. 21]. У липні 1812 р. французькі війська наблизились до кордону Чернігівщини, тому за ініціативи українського населення було зведено оборону лінію, яка ввійшла під назвою кордонний ланцюг. Охорону проводили 60 тис. ополчення та 46 гармат. Кордонний ланцюг був продовженням блокадної системи створеної Михайлом Кутузовим [2, с. 471-472].

Доволі продуктивно проводились будівництво оборонних укріплень на Наддніпрянщині, Волині та між стратегічними містами Старокопчанів і Любомль. Неймовірними темпами зростало забезпечення продовольством для армії. Були сформовані за наказом М. Кутузова спеціальні укріплені бази, де знаходилось 44 млн патронів, 50,3 тис. пудів пороху, 296 580 снарядів. Також на базах зберігався фураж приблизно на пів року: 774 080 четвертей вівса, 625 885 четвертей борошна, 58 446 четвертей круп. Основою імперської армії стала дивізія, яка мала одну егерську та дві піхотні бригади по два полки. Піхотні полки налічували три батальйони, кожен батальйон мав чотири роти. В кожній дивізії налічувалася одна артилерійська бригада, кавалерія ділилась на легкі та важко озброєні підрозділи [3, с. 97-98].

Під указ Олександра I попала Києво-Печерська фортеця, яка була у не найкращому стані. Була складена спеціальна група військових інженерів для виявлення слабких місць укріплень та покращення її захисних функцій. На початку століття фортеця мала 7 міцних бастіонів. У 1810 р. почалася реставрація бастіонів, закріплення артилерійських укріплень, будівництво земле укріплювальних робіт [8, с. 32-33].

У 1811 р. тут уже повним ходом проводяться військові навчання гарнізону, продовжуються укріплені земляні роботи для зміцнення Звіринського та Печерського укріплень. Також було заготовлено різноманітні припаси для миттєвого захисту проломів у мурі укріплення. Важливим є те, що у короткий термін, для будівництва укріпленого валу з боку Дніпра, було залучено близько 100 тис. людей. Протягом двох посиленних років будівничої праці на будівництві укріплення фортеці були ряд проблемних ситуацій – затягування з вирішенням проблеми мусорного пагорбу, який міг стати захисною позицією французів, різноманітні затягування проведенню земляних робіт та недовомовленість з духовенством для побудови оборонних валів. Враховуючи дані фактори фортеця легко підкорилась іноземному загарбнику [8, с. 33-34].

В Київській губернії станом на квітень 1812 р. був виданий наказ магістрату ремісничих цехів про доставку робочих від цехів, до місця виконання роботи. Оскільки ситуація потребувала якомога пришвидшених дій будівництва оборонних споруд, то було вирішено кожному робітнику платити за працю, як солдату 10 копійок в день. Для даної роботи було необхідно 5 500 осіб, всіх робітників намагалися забезпечити одягом, харчами, посудом. Супроводжувався жорстокий контроль над віком робітників, дивилась, щоб працівник не був малолітнім або старим, слідкували за здоровим самопочуттям кожного [11, с. 63-64].

Також проводився збір великої рогатої худоби та коней для потреби армії на кожну губернію. Із рескрипта Олександра I відомо, що з Чернігівської та Полтавської губернії вимагалися по 2 500 волів для важких вантажів, та по 3 000 для перевозки військового продовольства. Також по інструкціях воли повинні мати надійно міцного воза та вішки. Повідомленням за 7 червня з Київської губернії наказано якомога швидше зібрати 7 тис. волів, з яких 2 тис. для підняття військових вантажів, інші 5 тис. для перевезення продовольства. Збереглися доклади губернатора Пахтіна про успішне завершення збору по губерніям артилерійських коней. Четвертого липня всі артилерійські коні з Слобідської-Української губернії, кількістю 800 голів прийняті та ведені у повній кількості для потреб армії. За статистикою відомо, що Слобідсько-Українська губернія виставила 1050 кавалерійських коней, для Волині і Поділля був даний наказ зібрати 20 812 коней взамін половинного числа рекрутів. За документами відомо, що з Волині прибуло в армію близько 10 тис. коней [11, с. 64-67].

Досить багато уваги приділялося укріпленню фортеці в Прип'яті, оскільки вона знаходиться на стратегічній позиції та була важливим пунктом на шляху до Києва. Фортеця знаходилась на високому пагорбі, та мала велику дальність контролю місцевості. Для початкової оборони туди було введено Костромське ополчення [5, с. 34].

Важливим аспектом у війні стала українська промисловість військові заводи були розширенні та переобладнані. Так Луганський літейний завод постачав боєприпаси та зброю для південих укріплень та армії. Даними за 1805 по 1812 р. Луганський завод виробив для сухопутних військ 103 774 пудів зброї і 321 410 пудів боєприпасів, для морських 35 858 пудів зброї та 110 905 пудів припасів. Таким чином перед війною Луганський завод випускав в середньому 240 мортир і 61 тис. пудів боєприпасів [4, с.188].

Великих змін зазнав Шостенський пороховий завод, який з початку XIX століття покращував своє обладнання. Кількість працівників станом за 1802 р. збільшились з 253 до 520 в 1804 р. Відомо, що в кінці XVIII ст. завод випускав 2 тис. пудів пороху, то вже на початку XIX ст. почав випускати 20 тис. пудів в рік. Станом на 1811 р. Шостенський завод видав 24 734 пудів пороху, що складало 1/3 від всього видобутку імперії. Щоб забезпечити високу роботу порохових заводів було видано наказ від 25 квітня 1811 р., що зобов'язувало власників селітроварень Полтавської, Київської, Чернігівської, Курської та Воронезької губерній надавати 67 тис. пудів селітри для військових потреб щорічно до 1815 р. [1, с.244].

Випуском і ремонтом зброї на території України займався Київський Арсенал, в якому станом на 1 січня 1812 р. числилась зброя різних видів загальною кількістю 51 302. За рік "Арсенал" міг видати до 35 тис. штук відремонтованої вогнепальної зброї. На початок війни з заводу було вивезено близько 60 тис. пудів зброї. В серпні 1812 р. до Москви було відправлено 3112 гвинтівок. Всього за війну завод представив 134 гармати, 33 217 гвинтівок, 1952 карабіна, 2710 пар пістолетів, 4934 саблі, 8508 тесаків, 170 ящиків для снарядів [9, с.43].

Мануфактура України надавала армії та флоту по 300 тис. аршинів сукна. Майже все сукно йшло на потреби армії. Слід відмітити Ніжинське полотняне підприємство, яка надавало одяг і перев'язочні матеріали військовим госпіталям в Житомирі, Луцьку, Києві, Чернігові та Кам'янцю-Подільському. Також великим ходом на території українських губерній повним ходом йшов збір коштів на військові потреби для перемоги над ворогом. Відомо, що жителі Одеси пожертвували 280 546 руб., жителі Кременчуга 7500 руб., державні селяни Тираспольського повіту Херсонської губернії зібрали 7910 руб., 137 четв. муки, 584 четв. вівса і 127 волів, священники Острога, Новоград-Волинська і Овруча 667 руб. Також відомі випадки, коли ранені солдати жертвували всіма своїми коштами заради перемоги. Всього за статистикою Україною було пожертвовано близько 9 млн. рублів [4, с. 202-203].

Особливу спритність у цій справі виявив полтавський губерніяльний маршалок Д. Трощинський. Протягом 2 місяців було зібрано 6500 коней, 80 тис. чт. борошна і вівса, представлено 500 фур з їздовими. Коли генерал губернатор Лобанов-Ростовський став вимагати більше ресурсів, Трощинський запротестував. Лобанов у свою чергу наказав купцям і містам само обкластися і побажав зібраними сумами розпоряджатися на власний розсуд. Трощинський виступив, заявивши, що той не має права цього робити, оскільки дані суми повинні йти на ополчення [10, с. 78-79].

Отже, роблячи висновок можна сказати, що російська влада провела успішну роботу по обороні Українських губерній. Була проведена реставрація фортифікаційних споруд, зведення додаткових валів, укріплена система земляних насипів. Значну роль по обороні Київської губернії відіграв М. Кутузов, який будучи з 1806 київським губернатором провів ряд заходів. Також слід відзначити мілітаризацію української промисловості, та великий скачок продукції у виробництві пороху, зброї та інших необхідних речей. Велику роль відіграло створення на українських територіях баз сировинного запасу, які відіграють пізніше велику роль у війні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Абалихин Б. С. Военно-экономический потенциал юго-западного края накануне отечественной войны 1812 г. // Поволжский край : науч. сб. Саратов, 1983. С. 243-260
2. Абалихин Б. С. Кордонная цепь // Советская энциклопедия истории Украины. Киев, 1970. Т. 2. С. 471-472.
3. Абалихин Б. С. Отечественна война 1812 на Юго-Западе России. учеб. пособ.: Волгоград 1987.
4. Абалихин Б. С. Роль Украины в обеспечении армии в отечественной войне 1812 года // Вопросы военной истории: XVIII и первая половина XIX в. Москва, 1969. С. 187-204.
5. Вельмин С. П. Экскурсия по Днепру и Припяти для осмотра памятников старины в местечке Чернобыль // Военно-исторический вестник. 1913. Кн. 4. С.89-96.
6. Жилин П. А. Отечественная война 1812 года. Москва: Наука, 1988. 516 с.
7. Макаров Н. В. Народы России в Отечественной войне 1812 года. Заграничные походы русской армии. Москва, 2002.
8. Милько В. І. Києво-Печерська фортеця в 1810-1812 рр. : оборонні заходи та укріплення // Вітчизняна війна 1812 р. і Україна: Погляд кризь віки С. 32-34
9. Машкін О., Тимошенко С. Київ та кияни у вітчизняній війні 1812 року // Краєзнавство. 2012. №4. С. 42-49

10. Слабченко М. Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. Т.1. Одеса, 1925. С. 328.
11. Український народ у Вітчизняній війні 1812 року / уряд. В. Стрельський, Г.Гербільський. Київ: Укрполтвидав, 1948. 145 с.
12. Цитаделя: Львівський мілітарний альманах / за ред. О. Фешовця, О. Дедика та ін. Львів: Астролябія, 2012. Ч. 1 (7). 124 с.

The article describes the preparation and defense of measures of Ukrainian strategically important objects on the eve of the Russo-French War of 1812.

Keywords: *M. Kutuzov, Barclay De Toli, Kyiv-Pechersk Fortress, Shosten Powder Plant, Kyiv Arsenal Plant.*

УДК 94(477.43)«1861»

*Н. Грїбович, студент II курсу магістратури
Науковий керівник: А. Б. Задорожнюк, к.і.н., доцент*

СПЕЦИФІКА ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМИ 1861 р. НА ПОДІЛЛІ

У статті розглядається проблема специфіки реалізації реформи 1861 р. на теренах подільського регіону. Висвітлюються питання наявності у селянства свого розуміння аграрних перетворень та готовності обстоювати свої переконання. У селянській спільноті краю побутувала стійка переконаність щодо можливості проголошення нової реформи, за якою народ має отримати поміщицьку землю безкоштовно, в крайньому разі за ціною, яку б вони вважали справедливою.

Ключові слова: *Поділля, селянська реформа, специфіка, селянство, дворянство, урядова політика.*

Поділля, поряд з іншими губерніями Правобережної України, займало особливе становище в Російській імперії. Загальнодержавні процеси, що тут відбувалися, як правило, мали певну регіональну специфіку, в основі якої – особливості національного складу населення краю та складні соціально-історичні нашарування, що тяглися з попередніх століть. Саме наявність чисельного та заможного прошарку польських дворян-землевласників та російсько-польський і польсько-український антагонізми цим породжені, накладали відбиток на більшість урядових заходів, що здійснювалися Росією на цих землях [1, с. 52].

Проведення на Поділлі реформи 1861 р., що принесла помітні зміни в життя краю мало виразні регіональні особливості, адже кріпосні селяни становили тут 59,54% від усього населення [10, с. 128]. Перший крок на цьому шляху було здійснено 4 грудня 1857 р., коли подільський губернатор отримав від генерал-губернатора лист, що містив рескрипт Олександра II та циркуляр міністра внутрішніх справ щодо звільнення селян від кріпосної залежності. В листі, призначеному для губернатора зазначалося, що уряд бажав би мати в цьому підтримку місцевого дворянства у формі звернення від їхнього імені до царя.

В ставленні до реформи подільські дворяни були налаштовані надзвичайно консервативно. Проголошення реформи спричинило негайні зміни в настроях селян. В окремих випадках, особливо в перші місяці після 19 лютого 1861 р., землевласники та їхні управителі намагалися діяти як і в дореформені часи.

Ліквідація кріпосного права дозволила селянству, основній верстві, яка була носієм української етнічної традиції, розпоряджатись своєю особою й працею, з часом включається у вільне, хоча й обмежене російським царизмом, економічне та громадське життя [5, с. 63]. Ця подія кардинально вплинула на соціально-психологічну динаміку українського селянства. Селянин отримував можливість для себе робити власний вибір: як жити, господарювати, кого обирати для управління громадою. В цих умовах й проросли ті зерна свободи, соціального й національного протесту, що були на певний час завмерли під нещадним тиском неволі“ [8, с. 167].

Під впливом отриманої волі лише в квітні-травні 1861 р. селянські заворушення на Поділлі охопили 11 повітів, 159 сіл, в яких проживало до 80 тисяч населення. Лише на Брацлавщині незадоволення виявилось в 25 селах, де мешкало 13 тисяч душ. З червня по грудень того ж року військам довелось брати участь в придушенні 47 виступів [4, с. 132-133].

Показовими щодо справжнього ставлення дворян Подільської губернії до скасування кріпосної залежності та й до російської влади стали події 19 вересня 1862 р. Під час дворянських виборів в Кам'янець-Подільському в залу, де засідали повітові предводители дворянства з'явилися найвідоміші та найвпливовіші польські поміщики краю. 255 польських дворян зі всієї губернії, попередньо домовившись, організовано прийшли з метою підписати звернення („адрес“) до Олександра II з вимогою приєднати Поділля до Польщі. Дворянські збори були негайно закриті, а винуватців віддано під суд. У результаті розгляду справи губернського предводителя дворянства Садовського було засуджено до 2 років ув'язнення, а повітових – до 1 року і 2 місяців кожного. Було покарано й інших підписантів [2, с. 87].

Такий розвиток подій значно послабив позиції польського дворянства на Поділлі і мав одним із своїх побічних результатів і прискорення впровадження в краї селянської реформи.

На ситуацію на Поділлі помітно вплинули події польського повстання 1863 – 1864 рр. Щоб заручитися підтримкою селян, повстанці обіцяли їм вічне право власності на землю, а безземельним – надати по 1,5 д. землі. У губернії було запроваджено надзвичайний стан, а в травні 1863 р. влада приступила до утворення озброєної піками варти („караулів“) з селян для охорони сіл і для боротьби з повстанцями. Сільська варта мала ті ж права, що й військові караули чи вартові. Селяни ретельно виконували свої обов'язки. Через свої „пости“ вони пропускали лише тих проїжджих, хто мав письмові документи, неодмінно з печаткою [7, с. 311].

Влада розуміла роль, яку відіграло селянство в придушенні польського повстання. Але її турбувало, що це спричинило напружені взаємовідносини селян і поміщиків, що спричинило видання 30 липня 1863 р. закону про прискорення впровадження селянської реформи на Правобережній Україні.

Цим урядовим рішенням передбачалося надання селянам певних пільг у порівнянні з попереднім законодавством.

Реформа 19 лютого 1861 р. для селянської спільноти Поділля була подією, на яку з нетерпінням сподівалось уже кілька поколінь. На Поділлі, як і по всій Російській імперії, відмовлялися вірити в істинність пропонованої владою реформи, стверджували, що цар дав „справжню волю“, а її від народу приховують [3, с. 163], а замість цього підсовується „панська хитрість та махлярство“ [9, с. 129]. Положення 19 лютого селяни не розуміли скрізь, або сприймали по-своєму. У розумінні народних мас скасування кріпацтва означало безкоштовне отримання землі, небажання очікувати та негайна відмова від панщини. Селяни прагнули отримати „землю і волю“ відразу. Не сприймали вони й самої думки про необхідність платити за землю. Навіть за часів кріпацтва селяни були впевнені, що земля належить їм [6, с. 36].

Всезагальне нерозуміння та несприйняття офіційних умов впровадження реформи стало сприятливим ґрунтом для поширення в селянському середовищі найнеймовірніших чуток.

Отже, беззаперечним є те, що реформа 1861 р. стала закономірним наслідком всього попереднього розвитку країни. Порівнюючи наміри уряду і землевласників у цьому питанні, легко переконуємось: для селян державний проект реформи, при всій його недосконалоості та продворянській спрямованості, був значно вигідніший, ніж те, як хотіли провести „звільнення селян“ самі поміщики. Також очевидно, що ті порівняно кращі для селян умови реалізації реформи на Поділлі мають головне пояснення в намірі дещо обмежити вплив на Правобережжі опозиційно налаштованого до влади польського дворянства. В його антиросійській та антиурядовій направленості сумнівів не було уже після виступу 19 вересня 1862 р. Ще переконливішим підтвердженням цього стали події польського повстання 1863 року. При проведенні реформи зіштовхнулись інтереси російського уряду, місцевого, переважно польського, дворянства, яке йшло на поступки лише під тиском влади, та чисельної, але безправної й експлуатованої селянської спільноти. Серед них існувала стійка переконаність щодо можливості проголошення нової реформи, за якою народ має отримати поміщицьку землю безкоштовно, в крайньому випадку за ціною, яку б вони вважали справедливою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бовуа Д. Битва за землю в Україні. 1863-1914: Поляки в соціо-етнічних конфліктах. Київ: АТ „Книга“, 1998. 334 с.
2. Задорожнюк А. Б., Реєнт О. П. Промислове виробництво в містах і містечках Подільської губернії кінця XVIII – початку XX ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. 270 с.
3. Зайончковский П.А. Отмена крепостного права в России. Москва: Учпедгиз, 1968. 368 с.
4. Зайончковський П. А. Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 г. Москва: СОЦЭКГИЗ, 1958. 470 с.
5. Зінченко А. Л. Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського. Київ: Вид-во „Дніпро“, 1997. 423 с.
6. Зінченко А. Л. Реформа 1861 р. в Україні як дискусійне поле історичної науки // Київська старовина. 2006. №2. С. 33-46.

7. Олійник І. В. Поміщики і селяни в аграрних відносинах на Поділлі (1861 – 1914 рр.) // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол. Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т.1. С. 311-320.
8. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история. Москва: Наука, 1979. –232 с.
9. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Черкаси: Вертикаль, ПП Кандич С.Г., 2007. 640 с.
10. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. 340 с.

The article considers the problem of the specifics of the implementation of the reform of 1861 in the Podolsk region. The issues of the peasants' understanding of agrarian transformations and their readiness to defend their beliefs are covered. There was a strong belief in the peasant community of the region about the possibility of proclaiming a new reform, according to which the people should receive landlord's land free of charge, at least at a price they would consider fair.

Key words: *Podillya, peasant reform, specifics, peasantry, nobility, government policy.*

УДК 94:572.1/4(=161.2)]«15/17»

В. Кравчук, студент ІІ курсу природничого факультету
Науковий керівник: **А. А. Заводовський**, к.і.н., доцент

ТРАНСФОРМАЦІЯ САРМАТСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (КОЗАЦЬКИЙ САРМАТИЗМ ЯК ДОНАЦІОНАЛЬНА ІДЕОЛОГІЯ)

У статті розглянуті і порушені такі питання як, історія зародження сарматизму, початки становлення сарматизму в українській донаціональній самосвідомості. Козацтво як “провідний чинник зародження сарматизму”, видатні діячі, що залишили слід сарматизму в українській історії. Його вплив на розвиток української культури та паралель між польським та українським сарматизмом. Українські постаті, що були представниками ідейних парадигм сарматизму.

Ключові слова: *козак, шляхтич, сарматизм, сарматизм у культурі, гетьман, Річ Посполита, Запоріжжя.*

На українських землях існувало декілька ідеологічних парадигм які зумовлювали основні: релігійні, моральні, етнічні, патріотичні настанови. Що у свою чергу давало можливість трактування основних національних уявлень, які в свою чергу наразі дають уявлення про донаціональні ідеї на українських теренах. Однією з таких донаціональних ідеологій є сарматська ідеологія, яка дала початки та фундамент становлення тогочасного українського суспільства.

Метою дослідження даної статті є виявлення проявів сармацької ідеології у козацьких прошарках суспільства та її трансформації на українських землях.

Актуальність теми не викликає сумнівів (очевидна) оскільки з збільшенням рівня національного усвідомлення свого походження українцями, збільшилася їхня цікавість до джерел формування зародків української культури та ідеології. Що спонукає до розгляду витоків утворення

донаціональних ідеологій. Розгляд яких дозволяє отримати основоположну інформацію про ідеології, що передували та дали основи для формування української ідеології.

Перед початком розгляду теми доречним буде поглянути на зображення сарматської ідеї, та корені її виникнення.

Доволі добре характеризують період виникнення сарматської ідеології слова історика Заводовського А. А.: «Історія становлення сарматської ідеї починається поза українськими землями в епоху Відродження, коли польська шляхта, слідуючи європейській моді на античність, почала виводити своє коріння від войовничих племен – сарматів, оспіваних Геродотом, Марцелліном, Птоломеєм, Страбоном, Тацитом. Ідея «Великої Сарматії» мала запанувати від Балтійського до Чорного моря і, витворивши новий тип суспільно-політичної свідомості, об'єднала литовську, польську та руську еліти» [7].

Загальну характеристику цієї ідеології також відображено у словах Гомелюка І. [3].

Вдаючись в подробиці визначення сарматизму можна сказати, що сам по собі сарматизм XVI-XIX століття, характеризує представників своєї ідеології як осіб приналежних до вищих класів суспільства, що мають глибокий етногенез від сарматів які проживали в Сарматії.

В свою чергу, що стосується концепції трактування поняття Сарматія, то існує декілька версій його тлумачення. Одна з яких згадується в польській хроніко-літописній літературі. У цьому контексті Сарматія постає як європейський регіон, здебільшого населений словянськими народами, що мають спільні корені і говорять на схожих мовах. Це базується на інформації з античних джерел. «Отож ти, король Сарматії з діда-прадіда...» – йдеться у звертанні Оріховського-Роксолана до польського короля Сигізмунда-Августа [12].

Що стосується інших версій, то думка якої притримувались М.Меховський, О.Гваньїні і інші свідчить, що Європейська сарматія і є польські землі які населяли сармати предки словян [9, с. 46].

Прикладом свідчення постають слова О.Гваньїні у його книзі «Хроніка європейської Сарматії», «У цих руських краях є й інших князів та панів чимало...Всі вони люди мужні, рицарські, великого серця; слава і знаменитість їх рицарських справ нехай летить аж під хмари. Я їх усіх уміщую у цьому вірші:

Доброго батька добрі бувають сини
«Вони гідні вічної слави і вічної пам'яті
У цьому їм охоче виявляють вдячність
Сарматській музи» [4, с. 410]

Його хроніка знайшла своє зображення у творчості таких українських письменників як: Лазар Баранович, Іонікій Галятовський, Стефан Яворський, Іван Орловський та інші [5].

Також варто зважити на сам дискурс сарматизму запропонований Яном Длугошем (трактат «Аннали» 1458 р.) [15], та Матвієм Меховитом («Трактат про дві Сарматії» 1517 р.) що обумовлюються легендою про походження вищих класів суспільства з античних джерел.

Саме ці тлумачення зумовлюють подальший напрямок розвитку культурних та ідеологічних засад, що вибудовуються на фундаменті сарматської ідеї. Домінуюче положення сарматизм займав здебільшого у шляхетському середовищі: Польщі, Литви, Русі, Семигорода, Війська Запорізького.

Що стосується самого трактування сарматизму як донаціональної ідеології на українських землях, то вона знайшла своє відзеркалення у козаках та шляхті. Тривалий час ця ідеологія набувала різноманітних змін від різних історико-культурних епох, проте мала тенденцію до співпадіння з новими національними просторами.

Чудовим прикладом для зображення цього явища є вплив польського сарматського міфа, на процес формування етнічної самосвідомості і донаціональної ідеології української шляхти та козацтва.

Це в свою чергу можна інтерпритувати як розвиток сарматської міфологеми на українській основі - «український сарматизм», що постає своєрідним культурним процесом [9, с. 129].

Стосовно функціональних особливостей ідеології сарматизму в Україні то вони були обумовлені наданням привілеєй українській еліті. Відштовхуючись від польського сарматизму у якому робився акцент на державному, то тут на династичному минулому про генеалогію від «русских князей первых варяжских» [11, с. 66].

В українській свідомості сармат постає воїном-рицаремб верховним солдатом і захисником Вітчизни, що знаходить відображення у бароковій поезії XVII ст. Це саме таке трактування відшукало своє втілення в подвигах козаків та козацької старшини.

Як стверджує М.В. Лескінен «сарматська ідеологія на ґрунті барокового культу «минушчини» спрямовувала українську еліту дошукатися своїх пракоренів, залучаючи давньоруські старожитності...» [9]. Це в свою чергу зображено у діях, та образах українських панівних станів.

Старшина гетьманської України здійснила чималий внесок у розвиток сарматських елементів культури. Це все зообразалось у зовнішніх характерних ознаках вбрання тогочасного козака. Комплексне об'єднання таких елементів образу як зачіски (чуприна), (шаровари), та кухні (куліш) зумовили створення особливого національного менталітету, у якому відображене поєднання образів рицаря-сармата і козака [5].

Доволі цікавим є трактування козацьких генеалогічних образів в Річпосполитській історіографії України Д. Вирського [1].

Образ сарматського воїна-рицаря ми можемо прослідковувати також у працях Касіяна Саковича. Один з найбільш вивчених його творів в українській літературі присвячений Гетьману Війська Запорозького Петру Конашевичу Сагайдачному [9].

Про запорізьких козаців К.Сакович пише:

О войску запорозком каждый может знати,
Якъ оно ойчизнѢ есть потребно, уважати.
Украина тымъ войскомъ вѣцале зоставаєт.
А где запорозцовъ нѣтъ, татаринъ впадаєт.
Свѣдками того суть (ох) мѣста подолскіи

И краи подгорскіи, аж тыж и белзскіе,
Где много поганин крѣве християнской розлял,
А живо позосталых тых въ неволю забрал.
Козак, нѣ маючи нѣ зброй, нѣ шишака,
Стигаєт татар, бы могл допасти лошака.
Чинить здровю своєму часто одваженя,
Бы толко неволник могл мѣть высвобоженя [14].

В цій картині деякі риси типового сармата зазнали змін проте це теж один з прикладів інтерпритації польського сарматського міфу на українську етноструктуру.

Просуваючись у простори становлення української держави ми можемо помітити чимало спроб у пошуку та становленні української ідентичності. Одним з таких шукачів був і Богдан Хмельницький. Майбутні наслідки дій якого зумовили розмежування православної і уніатської Русі. Надалі формування ідентичності відбувалося в новому просвіті історичних уявлень. Але відштовхуючись з наших трактувань все ж в основі залишався православний обряд «набоженство» [12]. Що надалі було консолідуючим фактором в усвідомленні національної єдності представників двох віросповідань [6].

Далі не можна не згадати «мазепинців», які доклали багато зусиль у розвиток українського сарматизму.

Одним з таких осіб був Іван Орновський (бл. 1651 – після 1705 р.) – поет. Своє трактування сарматизму він зобразив вписанням Слобожанщини у контекст сарматизму. («Багатий сад» (Київ, 1705).) Саме тут образ «оздобного кабінету» відображає сарматський дух. Також не можна забувати про ще один «сарматський» текст автора «Музу Роксоланську» (Чернігів, 1688), присвячений гетьману І. Мазепі.

Стосовно інших представників «мазепинців», то доречно згадати Пилипа Орлика (1672 – 1742), гетьмана Війська Запорозького у вигнанні. Його твором що містить згадки сарматизму є «Лев Сарматський» (Київ 1698).

З попереднього зрозумілим стає факт того, що більша частина козаків поділяла цінності сарматизму. І це одна з тих причин яка зумовила появу таких особливих стилів в мистецтві як «сарматський портрет» на українських землях, де в основі стоїть захисник християнства та вольностей, що відображено в таких його характерних рисах як вигляд, герб, чесноти та зброя. Також не варто забувати за подвиги, героїчні вчинки козацтва і його верхівки, що знайшло відображення у різних типах мистецтва українського барокко [13].

Саме завдяки наявності такого ідеалу та суворих умов Степу відбулось зближення козака та шляхтича, що об'єднують їх у концепцію козацького сарматизму, на підґрунті польського сарматського міфу.

У підсумку доречним буде сказати що попри велику кількість оцінок явища сарматизму в історії можна ствердити що сарматські міфологеми здійснили свій вплив на історичну спадчину як Польщі так і України [10].

Дана стаття не розкриває повного змісту теми, зважаючи на її обширність та малодослідженість. Проте під час дослідження вдалось відкрити основні риси сарматизму в українському козацтві та його трансформацію на території України.

Список використаних джерел і літератури:

1. Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2008. У 2-х ч. Ч.2 (Додатки). 466 с.
2. Величенко С. Володарі і козаки: замітки до проблеми історичної легітимності і тяглости в українській історіографії XVII-XVIII ст. // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей*. Київ, 1992. Т. I. С. 119-124.
3. Гоменюк І. Лекція Ідея і міф сарматизму. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hMO3f7FXRS4>
4. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / Олександр Гваньїні / [упор. та пер. з польської о. Ю. Мицик]. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. 1005 с.
5. Демчук Р. В. Український "сарматизм" як алгоритм організації спільноти // *Магістеріум. Культурологія*. 2011. Вип. 42. С. 33-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_kul_2011_42_9
6. Демчук Р. В. Міфологічний дискурс та конфесійна ідентичність в культурі Русі-України // *Магістеріум. Культурологія*. 2010. С. 4-9. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3878/Demchuk_Mifolohichniy_dyskurs.pdf?sequence=1&isAllowed=y
7. Заводовський А. А. Донаціональні ідеї на українських землях: протистояння нових ідейних парадигм у XVII–XVIII ст. // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: іст. науки*. 2016. Вип. 9. С. 126-139. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vkpnui_2016_9_15.pdf
8. Копистенский Захарія. Палінодія или Книга Обороны кафолической святой Апостолской Восточней Церкви // *Русская историческая библиотека*. Т. 4. Памятники полемической литературы в Западной Руси. СПб., 1878. Кн. 1. С. 1102.
9. Лескинен М. В. Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой / Отв. ред. Л. А. Софронова. Москва: Институт славяноведения РАН, 2002. 178 с.
10. Лескинен М. В. Польський традиціоналізм и «старопольская» культура об інтерпритації сарматських обычаев // *Между Москвой. Варшавой и Киевом : к 50-летию проф. М. В. Дмитриева: сб. ст.* Москва: Изд-во Ин-та славяноведения РАН, 2008. С. 194-216.
11. Мьльников А. С. Две этногенетические мифологемы западнославянского происхождения в украинской исторической мысли // *II Міжнародний конгрес україністів: доп. та повідом.* Львів: Свічадо, 1994. Ч. 1. С. 66-67.
12. Оріховський-Роксолан С. Вступ до напучень Польському королеві Августу Ягеллону // *Українська література XIV–XVI ст.* / [головн. ред. І. О. Дзевєрін]. Київ: Наук. думка, 1988. С. 114.
13. Радишевський Р. Сарматсько-роксоланський дискурс української поезії XVII ст. // *Споконвіку було слово... Збірник на пошану професора Олександра Александрова з нагоди його 60-річчя*. Одеса: Астропринт, 2007. С. 310–327.
14. Флоря Б. Н. Русь и «русские» в историко-политической кон-цепции Яна Длугоша // *Славяне и их соседи. Этнопсихологические стереотипы в средние века*. Москва: АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики, 1990. С.16–26.

*О. Рудь, студентка IV курсу
Науковий керівник: А. А. Заводовський, к.і.н., доцент*

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МІХАЛА ЧАЙКОВСЬКОГО І ПРОЦЕСИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ

У статті характеризується громадська діяльність письменника, польського шляхтича Міхала Чайковського. Авторка зазначає, що будучи польським шляхтичем, проте увібравши в себе український дух, Чайковський своїми вчинками демонстрував, що рівність України поряд з Польщею, є для нього найголовнішою місією в житті котру він прагнув реалізувати. Йдеться про те, що літературна спадщина Чайковського, для тогочасного українського народу, мала значний просвітницько-національний вплив на суспільство в цілому і літературу зокрема.

Ключові слова: *Міхал Чайковський, козацтво, повстання, еміграція, погляди.*

Довге ХІХ сторіччя в українській історії ознаменувало себе як період національного самовизначення українського народу. Перетворення народу у націю, сприяло змінам суспільній свідомості людей, поширенню модерної культури, досвіду боротьби за свої політичні права. Керівною силою процесу українського націєтворення були її рушії, каталізатори, ті котрі вливали ідею «націєтворення» в маси – українські інтелектуали. Попри постійне насадження російських імперських ідей, які агресивно просувала в Подніпровській Україні тодішня російська влада, українська еліта не дала зруйнувати українську самобутність, її ідей та розгортання широкомасштабного процесу українського націєтворення. Невід'ємною складовою розвитку формування української нації була романтична українська школа в польській літературі. Даний напрямок був пов'язаний з локальним патріотизмом в котрому функціонували поляки-українофіли, які не лише здійснили прорив у літературному надбанні, але і відігравали значну роль у процесах подальшого історичного розвитку українського народу, активізації процесів формування української нації. Ідея автономності України з рівними правами у складі «старої», монархічної Речі Посполитої була основною провідною метою представників польських українофілів. Особливої уваги заслуговує найнеординарніша постать складу української школи в польській літературі – Міхал Чайковський.

Герой романів, талановитий письменник, польський шляхтич, проте козак за духом, повстанець, авантюрист, таємний агент, турецький підданий, козацький отаман і нарешті український патріот – таким історія закарбувала пам'ять величної постаті ХІХ століття Міхала Чайковського. Описане багатьма істориками, літераторами пригодницьке 82-річне життя, насичене різноманітними подіями, стало у певному сенсі таким собі ампула під час розгляду політичних, державницьких ідей Міхала Чайковського. Вбачаючи в ньому лише якогось романтика-авантюриста, низка польських дослідників просто таки знехтувала дослідженням діяльності та ідей Міхала Чайковського як політика та державника. Життя Чайковського – це неймовірний за масштабністю кругообіг подій, в якому важко знайти основну ідею, за котрою б

він слідував усе своє життя. Та попри це, ми можемо впевнено говорити про те, що постать Чайковського є невід'ємною складовою процесу українського націєтворення ХІХ сторіччя.

Вихований в душі козацтва, Міхал марив козацьким минулим. У відлуннях спогадів дитинства, згадував: «Мати моя, крім любові і прихильності... всіма силами намагалася зробити з мене козака і по духу, і по плоті. Гончих, коней, соколів – всього було в мене в надлишку. Першим моїм учителем був пан А.(Антонович), пристрасний українець – козак, і велику частину своїх уроків я брав, сидячи на коні» [9]. Періодом активного формування світогляду став час навчання Чайковського – просочений духом козацької романтики. Саме тут в Бердичівському ліцеї Джона Уолсея Чайковський здобуває освіту у найкращих представників української інтелігенції.

Чи могла ця романтична, натхненна ідеями свободи і боротьби з тиранією особистість не взяти участь у польському повстанні 1830 року? Безумовно, що ні. Але, як відомо, повстання зазнало поразки. І щоб не просто уникнути репресій з боку царської влади, але й продовжити боротьбу, юнак емігрує до Франції де розгортає широку політичну активність. Великим проривом національної самобутності, варто вважати події історичного конгресу в Парижі 1835 року, коли Міхал Чайковський ідентифікував себе, свою національність одним словом – «козак». Велику цінність становить те, що окрім нього на цьому конгресі були представники різних національностей – поляки, французи, турки, росіяни і «один Козак». Це безумовно був яскравий приклад, можна навіть сказати своєрідний епатаж, котрий безсумнівно справив вплив на процеси українського націєтворення. Загалом політичний світогляд Чайковського якнайкраще охарактеризував історик польської літератури Зигмунт Швейковський: «Чайковський завжди вважав себе поляком, але ідея незалежної Польщі без сумніву була для нього другорядною справою. У його свідомості вона нерозривно пов'язана з ідеєю вільної України, і без неї повністю втрачала для нього привабливість і сенс. Русь Чайковський уявляв собі під владою ідеалізованої Польщі. Влада, проте, обмежувалася польським королем, який був далеким повелителем для України. Провідною ідеєю Чайковського було воскресіння Запорозької Січі, старої козацької України, у тій самій формі й характері, що існували в добу польської незалежності. Він вірив, що стара Україна була втіленням найвищих життєвих ідеалів, тому її воскресіння вважав справою не локального, а радше європейського і навіть світового значення... За цією «святою», за цією «божественною» Україною Чайковський тужив усе своє життя» [6].

Роки еміграції відзначаються діяльністю Міхала Чайковського і як письменника. Він пише та видає ряд історичних повістей української тематики – «Козацькі повісті», «Вернигора», «Гетьман України», котрі стали значним культурницьким, національним явищем в українській культурі, і мали свій агітаційний вплив серед освічених кіл українського народу. Володимир Антонович згодом згадає, як із захопленням гортав сторінки козацьких повістей Міхала Чайковського та віддавав належне їхньому впливові, визнавши їх одним із чинників відходу від польськості до українськості. Формування власних ідей, власного бачення майбутньої України, змушували Чайковського не припиняти

подальших активних дій. Будучи членом українського еміграційного гуртка при об'єднанні польських емігрантів «Готель Лямбер», Чайковський отримує доручення Чарторийського та вирушає до Стамбулу як політичний агент – «Мені було приємніше їхати на Схід шукати козаків, ніж ганятися за поляками в Римі» [5].

Прибувши до Османської імперії Чайковський справив на султана неймовірне враження. Особисті прийоми султана, зустрічі з найвищими урядовцями Блискучої Порти – такого мало кому вдавалося досягнути навіть з досвідчених дипломатів. Але й Схід справив на Чайковського своє неймовірне враження, в результаті якого він переходить на службу до султана, приймає іслам, і отримує нове ім'я – Садик-Паша. Але й тут його усі думки та прагнення пов'язані з Україною. Політика Чайковського періоду перебування в Туреччині характеризується двома основними напрямками – формування козацького війська та підняття повстання в Україні. В цей час на українських теренах починає свою діяльність відоме Кирило-Мефодіївське братство, котре за основу взяло програмний твір, написаний Чайковським у дусі осмислення потреби та шляхів, витворення з величезної етнічної маси українського народу української нації – «Закон Божий, або Книга Буття українського народу». Як твір з'явився в руках кирило-мефодіївців, Костомаров зазначає: «В бытность на Волыни достал я на польском языке написанное сочинение с примесью малороссийского, приписываемое какому-то из польских эмигрантов из Украины, которое я тогда перевел...». Російська дипломатія почала бити на сполох – граф Орлов обіймаючи посаду міністра внутрішніх справ Росії у доповідній записці імператору писав, що ворохобні ідеї проникли в Україну через емісарів, «руководитель которых, Чайковский, находится в Константинополе» [9].

Проте основна мета до якої прагнув Чайковський протягом усього свого життя полягала у піднятті повстання в Україні. Сформувавши козацький полк, Чайковський планував розгортання воєнного конфлікту між Туреччиною і Росією. Надалі, скориставшись цим, відновити гетьманський уряд, де гетьманом мав би стати сам Чайковський. Цим планам, здавалося, сприяла і сама доля: назривала Кримська війна, яка мала би стати завершальним етапом в утвердженні національних планів Чайковського. Отримавши титул Мірміран-паші – козацького отамана, Чайковський формує полк, розробляє план наступу на українські землі. Козаки Чайковського діють у Волощині (теперішня Румунія), витісняють звідти російські гарнізони та займають Бухарест. Але повномасштабного наступу на Південь та Подніпров'я України так і не сталося. В подальшому ж після закінчення війни полк Чайковського був частково розформований. Це був кінець – планам, сподіванням, мріям.

Як бачимо, військово-політичні плани та прагнення Міхала Чайковського зазнали невдачі. Чи мали вони багато шансів стати реальністю – тема іншого дослідження. Але для нас є важливим те, що саме поляк, Міхал Чайковський, став одним з надзвичайно потужних каталізаторів українського національного руху в середині XIX сторіччя. Саме з ним (а вірніше, в тому числі і з ним) ми можемо сміливо пов'язати ті потужні зміни, якими почала характеризуватися доба становлення нової національної свідомості українців – свідомості

націотворення. Завдяки своїм суспільно-політичним поглядам М. Чайковський завжди відчував себе українцем-козаком і проніс це відчуття протягом усього життя, вважаючи, що без України не буде сильної Польщі. Будучи польським шляхтичем, проте увібравши в себе український дух, Чайковський своїми вчинками демонстрував, що рівність України поряд з Польщею, є для нього найголовнішою місією в житті котру він прагнув реалізувати. Безумовно, що український народ, з його культурою, історією, минулим та майбутнім був пріоритетним у широкій культурницькій, політичній, державницькій діяльності Чайковського. Літературна спадщина Чайковського, для тогочасного українського народу, мала значний просвітницько-національний вплив на суспільство в цілому і літературу зокрема. Політична і державницька діяльність Чайковського змушували українців боротися. Навіть будучи в еміграції Чайковському вдається підняти ряд антиросійських заворушень на українських землях. Проте мрію свого життя він так і не зміг перетворити на реальність. Усім своїм життям, своїми мріями та прагненнями він наблизив українців, хай і лише на кілька кроків, але дуже важливих в тих умовах кроків, до кінцевої мети кожного народу – до формування нації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білий Д. Українці Кубані та діяльність польських повстанців на Північному Кавказі в XIX столітті. / Д. Д. Білий // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2010-2011. Вип. 3-4. С. 13-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrpol_2010-2011_3-4_4
2. Полторак В. Документи про Михала Чайковського в Державному архіві Одеської області // Чорноморська минувшина: зб. наук. пр. 2010. Вип. 5. С. 143-151.
3. Єршов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. Житомир: Полісся, 2008. 624 с.
4. Записки Михаила Чайковского (Садык-Паши) // Киевская старина. 1892. №8.
5. Корсак І. Отаман Чайка [Текст] : романи. Київ : Ярославів Вал, 2018. 504 с.
6. Липовецький С. Відродження козацтва у XIX столітті та інші пригоди Михала Чайковського. URL: <https://tyzhden.ua/History/231561>
7. Лисяк-Рудницький І. Історичне есе. Т. I.
8. Полторак В. Вірний-не-вірний: чотири життя Михайла Чайковського. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/2175-volodimir-poltorak-virnij-ne-virnij-chotiri-zhittya-mikhajla-chajkovskogo>
9. Радик О. Михайло Чайковський. Авантюрист, який мріяв відродити Січ. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/504b489ee71fb/>
10. Сухомлинов О. Турецькі інспірації польського романтика з Житомирщини: життя і творчість Михала Чайковського // Волинь-Житомирщина. 2009. № 19. С. 71-82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2009_19_7
11. Цьолик Н. Козацька минувшина і польсько-українське співіснування і творчості М.Чайковського // Волинь-Житомирщина: іст.-філолог. збірник з регіональних проблем. Житомир, 2007. №17. С. 81-91.

The article characterizes the public activity of the writer, Polish nobleman Michal Tchaikovsky. The author notes that being a Polish nobleman, but absorbing the Ukrainian spirit, Tchaikovsky demonstrated by his actions that the equality of Ukraine along with Poland is for him the most important mission in his life, which he sought to realize. The point is that Tchaikovsky's literary heritage, for the Ukrainian people of that time, had a significant educational and national influence on society in general and literature in particular.

Key words: Michal Tchaikovsky, Cossacks, uprising, emigration, views.

*А. Соха, студентка IV курсу
Науковий керівник: С. В. Олійник, к.і.н., доцент*

«ВЕСНА НАРОДІВ» 1848-1849 рр. У ГАЛИЧИНІ

У статті висвітлюються проблеми революційних подій 1848-1849 рр. в Галичині.

Ключові слова: Весна народів, національний рух, революційні процеси.

У 1848-1849 рр. в більшості європейських країн відбулися революційні потрясіння, які стали складовою частиною останньої великої революції класичного типу загальноєвропейського масштабу, котра завершила розпочатий у попередні століття процес переходу від середньовіччя до модерної доби в Європі. Завдяки революції майже повсюдно було покінчено з панщиною та різними формами середньовічної залежності селян, що зумовило вперше в історії широку участь народних мас в політичному житті і тим самим демократизацію політичного процесу. В європейських країнах розпочалось становлення громадянських суспільств.

Боротьба поневолених народів Центральної і Східної Європи за свободу і дала назву революції – «Весна народів». У березні 1848 р. спалахнула буржуазно-демократична революція в Австрійській імперії, яка дала поштовх національно-визвольному спрямуванню на теренах Галичини. Ця подія залишила вагомий слід в історії українського народу, а тому привартала й привертає до себе увагу істориків, політиків і загалом громадськість, що вказує на її актуальність.

Об'єктом нашої статті виступає багатонаціональна Австрійська імперія у контексті еволюції внутрішньополітичних процесів під час «Весни народів» 1848-1849 рр.

Предметом є особливості і закономірності розвитку революційних процесів 1848-1849 рр. в Галичині.

Мета полягає у простеженні розгортання національного руху в Галичині з початком революції та розгляді революційні процесів на теренах галицького краю.

На поч. 1848 р. у деяких європейських країнах почалися буржуазно-демократичні революції. їх невід'ємною складовою стали визвольні рухи багатьох національно поневолених народів Східної і Центральної Європи. Звідси походить назва революції – «Весна народів». Не залишалась осторонь і Австрійська імперія. 13 березня з'явилися перші вуличні барикади у Відні, а через два дні було проголошено першу австрійську конституцію.

Революційні події надали широкого розмаху національно-визвольному руху в Східній Галичині. Зважаючи на настрої народних мас, уряд монархії Габсбургів змушений був остаточно ліквідувати панщину. З цією метою 16 квітня 1848 р. цісар підписав спеціальний патент, за яким скасування панщини на галицьких землях сталося майже на 5 місяців раніше, ніж в інших частинах імперії. Основою реформи був викуп селянських земель державою, який селяни

мали відшкодувати протягом 40 років. Поміщиків звільняли від будь-яких обов'язків щодо своїх колишніх підданих. Та під час проведення реформи не було впорядковано права на володіння лісами і випасами. Це згодом викликало нескінченні судові процеси, спричинило руйнування селянських господарств. За поміщиками залишилися деякі феодальні привілеї, зокрема право пропінації, що на довгі роки було причиною різних непорозумінь і справедливого незадоволення селянських мас [4, с. 320].

Викупні платежі, втрата лісів і пасовищ, інші залишки кріпацтва лягли важким тягарем на плечі західноукраїнської бідноти, яка бунтувала, шукала справедливості в цісаря, а нерідко топила горе в горілці. Навесні та влітку 1849 р. масові виступи, під час яких селяни самочинно повертали захоплені поміщиками громадські землі, ліси і пасовища, охопили понад 100 сіл Східної Галичини.

Незважаючи на недоліки, скасування панщини було визначною подією. Український селянин нарешті ставав господарем на своїй землі, у ньому поступово пробуджувався потяг до громадського та національного життя [2, с.139].

Під впливом революційних подій у Західній Європі львівські українці 19 квітня 1848 р. від імені всіх українців Галичини подали петицію до цісаря з низкою демократичних вимог. Зокрема, про введення української мови у народних і вищих школах; видання державних законів українською мовою, яку урядовці повинні обов'язково знати; реальне зрівняння в правах духівництва всіх обрядів і надання доступу українцям до всіх державних посад. Вимоги були скромними й обмежувалися здебільшого сферою культури [3, с. 35].

У результаті дальшого розвитку революції в Галичині виникли національно-політичні організації. 2 травня 1848 р. представники демократичних кіл, українства, зокрема світської інтелігенції та греко-католицького духівництва на чолі з перемишльським єпископом Г. Яхимовичем, утворили у Львові Головну Руську Раду, що стала першою українською політичною організацією. Як постійно діючий орган, вона мала представляти українське населення Східної Галичини перед центральним урядом. Її друкованим органом стала «Зоря Галицька». Головна Руська Рада, виступаючи за проведення демократичних реформ та прагнучи забезпечити вільний національний розвиток українського населення краю, передусім домагалася поділу Галичини на дві окремі адміністративні одиниці – Східну, де переважали українці, й Західну, заселену в основному поляками [1, с. 69].

У програмній декларації Рада проголошувала, що галицькі українці належать до великого українського народу, закликала їх до національного відродження. Звертаючись до героїчної минувшини, Головна Руська Рада відновила герб галицько-волинських князів – золотий лев на блакитному тлі і прийняла синьо-жовтий прапор як національний стяг українського народу. За прикладом Головної Руської Ради в містах і селах краю виникло бл. 60 місцевих рад, до яких входили представники демократичних верств. Революційний рух поширився на провінцію.

Діяльність Головної Руської Ради натрапила ні неприхильне ставлення з боку польської Центральної ради народової, яка домагалася, щоб українці

виступали разом з поляками. На противагу Головній Руській Раді було створено «Руський собор», газеті «Зоря Галицька» протиставлено видання «Дневник Руський» [5, с. 403].

Представники українського населення Галичини взяли участь у Слов'янському конгресі у Празі. Головна Руська Рада послала туди своїх делегатів, які працювали в одній польсько-українській секції. Потім між ними виникли незгоди, передусім через вимогу українців про поділ Галичини. Однак наступ урядових військ на Прагу перервав роботу конгресу.

19 жовтня 1848 р. у Львові зібрався Собор руських учених – перший з'їзд діячів української науки і культури. Він схвалив єдину граматику української мови, висунув вимогу про впровадження в усіх школах української мови, а також підтримав вимогу поділу Галичини [9, с. 108].

Ще влітку 1848 р. Головна Руська Рада проголосила заснування культурно-освітньої організації під назвою «Галицько-руська матиця». Вона мала видавати підручники для шкіл і взагалі бути осередком письменства й просвіти рідною мовою. Наприкінці року в Львівському університеті відкрито кафедру української мови і літератури.

10 липня 1848 р. розпочав роботу перший австрійський парламент. Із 383 послів Галичину представляли 96, у т. ч. 39 від українців. Українські послы висунули вимогу про поділ Галичини, що була підкріплена 15 тис. підписів. Послы-селяни вимагали якнайменших викупних платежів за землю.

Яскравою сторінкою революційної доби була участь галицького робітництва, у листопадовому збройному повстанні 1848 р. у Львові. Воно назрівало протягом тривалого часу, та сили були нерівні. Повстання зазнало поразки [6, с. 245].

Революційні заворушення поширились і на Північну Буковину. Селян, які намагалися силою повернути те, що відібрали у них поміщики, очолив депутат австрійського рейхсрату Л. Кобилиця. Він закликав їх не коритися поміщикам, обирати на свій розсуд сільських старост, захоплювати ліси і пасовища. Заклик народного ватажка став приводом до повстання, що охопило гірські села Вижницької і Сторожинецької округ.

Ідеї «Весни народів» знайшли активний відгук серед населення Закарпаття. Спочатку закарпатські русини вітали угорську революцію, покладаючи надії, що вона допоможе їм здобути автономію свого краю у складі нової Угорщини. Проте після повалення династії Габсбургів керівники революції заперечили право неугорських народів на самовизначення. Це стало головною причиною того, що закарпатські русини не підтримали угорських повстанців і залишилися вірними Габсбургам [7, с. 145].

Свідченням певної політизації українського національного руху в Закарпатті стало пропагування ідеї об'єднання Закарпаття зі Східною Галичиною та Буковиною в окрему адміністративну автономну одиницю імперії. Першим відкрито висловився про необхідність здійснення цього священик Олександр Духнович (1803–1865). Головною справою свого життя Духнович уважав створення фундаментальної праці з історії закарпатських русинів, проте зміг опублікувати лише основні її положення в окремих статтях.

Причиною цього були перешкоди австрійських чиновників, оскільки у праці вченого порушувалися питання, що не відповідали інтересам імперії.

Свої погляди на історію закарпатських русинів Духнович висловив у статті «Становище русинів в Угорщині», опублікованій 1849 р. у «Зорі галицькій». Велика заслуга вченого полягала в тому, що він не лише насмілився показати пригноблене становище русинів, а й висловив своє бачення того, як його слід покращити.

Я Русин был, есмь и буду,
Я родился Русином,
Честный мой род не забуду,
Останусь его сыном».

Ці слова знайшли стежку до серця закарпатців і стали своєрідним національним гімном, якого знали в усьому краї, тим закликком, який об'єднував усіх, хто виступав проти мадяризації русинів. Багатогранна діяльність Духновича сприяла включенню закарпатських русинів у єдиний потік національного відродження слов'янських народів.

Вперше ідею возз'єднання русинських земель Духнович висунув у статті «Становище русинів в Угорщині». Правомірність цього акту Духнович покріплював тим, що русини обабіч Карпатських гір належать до одного народу. Вчений застерігав, що коли русини і далі залишатимуться роз'єднаними, то це може спричинити їхнє поглинення іншими народами.

Боротьбу за національно-культурні права свого народу вів також закарпатський вчений, громадсько-політичний і культурно-освітній діяч Адольф Добрянський (1817–1901). Відтак Добрянський, разом із Духновичем, установив зв'язки з Головною руською радою і розпочав боротьбу за об'єднання русинських земель у єдиному адміністративному утворенні.

Хоч ідею возз'єднання Закарпаття і Східної Галичини зреалізувати не пощастило, вона засвідчила новий рівень політичної свідомості західних українців. Висловлена вперше під час «весни народів», вона згодом знаходила дедалі більше прихильників на західноукраїнських землях.

У Північній Буковині у роки «весни народів» український національно-визвольний рух не мав достатньої власної бази для розвитку.. Відсутність власної національної еліти вадила зростанню національної свідомості українців Буковини [8,с.249].

Однак сили контрреволюції на західноукраїнських землях, як і в усій імперії Габсбургів, дедалі більше зміцнювали позиції і поступово перейшли в контрнаступ. Остаточно реакція запанувала після того, як австрійський уряд за допомогою російських військ приборкав революцію в Угорщині. Австрійську конституцію було скасовано. Уряд повернувся до давньої системи централізовано-бюрократичного управління. Влітку 1851 р. було розпущено Головну Руську Раду.

Отже, незважаючи на поразку, революція 1848-1849 рр. мала важливі позитивні результати для населення західноукраїнських земель. Вона ліквідувала серйозні перешкоди на шляху розвитку краю. Одним зі здобутків революції стала активізація національно-визвольної боротьби народних мас, піднесення рівня їхньої національної свідомості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Головна Руська Рада (1848-1851): протоколи засідань і книга кореспонденцій / За ред. О. Турія, упорядн. У. Кришталович та І. Сварник. Львів: Ін-т історії Церкви Українського Католицького Університету, 2002. 270 с.
2. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів: Світ, 1996. 447 с.
3. Проект «Україна». Австрійська Галичина / Авт.-упоряд. М. Р. Литвин; Гол. ред. О. А. Красовицький. Харків: Фоліо, 2016. 410 с.
4. Національне питання в Україні XX – початку XXI ст.: історичні нариси / [ред. рада: В.М. Литвин (голова), Г.В. Боряк, В.М. Даниленко та ін. ; відп. ред. В.А. Смолій ; авт. кол.: О.Г. Аркуша, В.Ф. Верстюк, С.В. Віднянський та ін.]. Київ: Ніка-Центр, 2012. 592 с.
5. Полонська-Василенко Н. Історія України. Київ: Либідь, 1993. Т. 2. Від середини ХУІІІ ст. до 1923 року. 606 с.
6. „Весна народів” у Галичині // Велика історія України: У 2 т. Київ, 1993. Т.1. С. 245-262.
7. Дворнік Ф. Слов’яни в європейській історії та цивілізації. Київ: Дух і Літера, 2000. 528 с.
8. Історія центрально-східної Європи / За ред. Л. Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2001. С. 242-256.
9. Стеблій Ф. Український національний рух Карпатському регіоні як компонент європейської «весни народів» // Проблеми регіональної політики: зб. наук. пр. Львів, 1995. С. 201-202.

*The articles cover the problems of the revolutionary divisions of 1848-1849 in Galicia.
Key words: Spring of peoples, national movement, revolutionary processes.*

УДК 94(477.83/.86+477.82):355.48(477+438+(47+57))«1920»

*Т. Турковський, студент ІІ курсу магістратури
Науковий керівник: О. М. Завальнюк, д.і.н., професор*

ПОДІЇ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ (ЛІТО 1920 Р.)

В статті проаналізовано перебіг бойових дій на кордоні Галичини і Волині влітку 1920 р.; показано, що зазначений напрямок міг перетворитись на стратегічно важливий у випадку розгортання наступу І-ї кінної армії на Львів, однак суперечливі рішення радянського командування дозволили кільком нечисленним польським частинам зупинити просування червоних. Успіхи нечисленних польських підрозділів, значну частину особового складу яких становили невшколені добровольці, зайняли помітне місце в польському міфі «відсічі 1920 року».

У 1920 р. землі Галичини, де всього роком раніше припинилась запекла українсько-польська війна, знову стали теренами бойових дій. При цьому новий конфлікт засвідчив кардинальні зміни у геополітичній ситуації, коли недавні супротивники – Військо Польське, Армія УНР та білогвардійські частини – спільно виступили проти Червоної Армії.

Мета статті – наведення джерельних незаперечних фактів стосовно подій польсько-українсько-радянської війни на галицько-волинському прикордонні влітку 1920 р.

Військові події на Галичині 1920 р. стали окремим предметом наукових досліджень лише в середині 90-х рр. ХХ ст., в той самий час, коли в Україні відбулося зародження наукових шкіл з дослідження військової історії у Києві та Львові. Найпершою цінною науковою розвідкою про події 1920 р. стала брошура львівських дослідників Б. Гудя та В. Голубка. Також окремі аспекти проблематики досліджували М. Литвин, К. Науменко, В. Солдатенко, М. Гетьманчук, П. Слюсаренко, С. Олійник, О. Завальнюк, М. Ковальчук.

Означені події також досить широко досліджуються в наукових колах Польщі. Зокрема, передовими науковцями в цій темі є З. Карпуз, А. Колячик, Н. Кучеба, А. Деруга, К. Левандовський, В. Резмер та ін.

Бойові дії на території Галичини розпочались у другій половині липня 1920 р., коли польське і українське військо було змушене відійти за Збруч, а за ним услід на територію Галичини вступили передові сили радянського Південно-Західного фронту, який включав 12-у, 14-у та 1-у кінну армію. Їм протистояв Південний фронт Війська Польського, що координував дії 6-ї польської армії та Армії УНР [3, с. 246].

23 липня командування Південно-Західного фронту поставило військам таке завдання: 12-я армія, виставивши заслін в напрямку Брест-Литовська, повинна була наступати в напрямку Холм-Красник-Аннопіль, 1-ша кінна армія – не пізніше 29 липня – зайняти Львів, а 14-я армія – наступати від р. Збруч в загальному напрямку Тернопіль-Перемишляни-Городок [2, с. 704–705]. Таким чином, дії Південно-Західного фронту повинні були відтепер спрямовуватися не на сприяння військам Західного фронту, який завдавав головного удару на варшавському напрямку, а на розгром військ 6-ї польської армії та Армії УНР на львівському напрямку та зайняття Галичини.

Наступ радянських військ у Галичині відбувався на двох напрямках – через території сучасної Тернопільської області, де їм протистояли частини Армії УНР, а також із Західної Волині з північного сходу в напрямку на Львів, де їх стримували польські частини.

Польське командування розгорнуло формування у Львові нових добровольчих частин. Всього до їх складу вступило близько 18 тисяч осіб, з яких було сформовано низку піхотних, кавалерійських і артилерійських полків [5, с. 24]. 14 липня військам було передано бронеавтомобілі «Lwowski» «Bukowski» (останній збудований з ініціативи начальника автомобільної служби Львівського гарнізону майора В. Оссорія-Буковського). Згодом бронеавтомобілі стали одним із символів оборони Львова від більшовиків) [4, с. 212–213]. Попри високий бойовий дух добровольців, серед них було чимало представників молоді, що не мали бойового досвіду, а сформовані із них частини вимагали бойового злагоджування. Тому реально більшовикам протистояли нечисленні боєздатні частини.

Яскравим і важливим епізодом літньої кампанії 1920 р. у Галичині стала так звана «битва під Задвір'ям» 16–17 серпня. В ході дводенних боїв підрозділи добровольчого загону капітана Р. Абрагама, підпорядкованого 54-му піхотному полку Війська Польського, змогли зупинити наступ 6-ї кавалерійської дивізії «червоних». При цьому загін Абрагама, особливо його піхотні підрозділи, зазнав важких втрат – загинули 318 бійців із 330-350, що орієнтовно були у

його складі напередодні бою [5, s. 77–78]. Оскільки просування частин 1-ї кінної армії на Львів зупинилось, бій під Задвір'ям отримав перебільшено-пафосне висвітлення у польській історіографії і навіть горде найменування «польських Фермопіл». Однак при характеристиці бою необхідно враховувати низку важливих моментів. По-перше, 6-а кавалерійська дивізія (як і вся 1-а кінна армія) упродовж квітня-травня кінним маршем була перекинута з Північного Кавказу на Південно-Західний фронт, після чого близько двох місяців безперервно брала участь у боях. Відповідно, боєздатність дивізії була низькою – в ході подальшої передислокації до Північного Причорномор'я вояки дивізії здійснили численні єврейські погроми, при цьому було вбито комісара дивізії, що намагався зупинити погромників. Про рівень дисципліни в ході боїв на Волині та в Галичині може слугувати щоденник І. Бабеля, який відзначив, що командир і начальник штабу 6-ї кавдивізії, Й. Апанасенко і Я. Шeko, підтримували і заохочували вбивства полонених польських і українських вояків [1, с. 316].

По-друге, на активність дій 1-ї кінної армії суттєво впливало протистояння між кількома групами у військово-політичному керівництві РСФРР, спричинене різним баченням розвитку кампанії 1920 року. 13 серпня наказом головнокомандуючого радянських збройних сил С. Каменєва була підпорядкована Західному фронту для участі у штурмі Варшави, однак командування Південно-Західного фронту затримало армію у своєму підпорядкуванні для продовження штурму Львова [2, с. 711].

Варто зазначити, що в радянській історіографії в якості однієї із причин поразки у Північній Галичині традиційно вказували на непридатність місцевості для дій кінноти. Зазначена теза виглядає більш ніж сумнівно, зважаючи на те, що у 1914 р. у цьому районі відбувся масштабний кавалерійський бій між 10-ю російською та 4-ю австро-угорською кавалерійською дивізіями. Доречно також зауважити, що польське командування не вважало галицько-волинське прикордоння непридатним для дій кавалерійських з'єднань, і в липні-серпні ввело у бій саме у зазначеному регіоні дві кінні дивізії.

Важливу роль у перебігу бойових дій відіграла матеріальна допомога, отримувана Польщею від західних союзників. Так, Південний фронт Війська Польського, при чисельності особового складу близько 40 тис. осіб, мав у своєму розпорядженні близько 1500 кулеметів і понад 500 гармат, а також авіацію, бронетехніку, значну кількість інженерного майна. Це дозволяло концентрувати на небезпечних ділянках потужну вогневу міць – так, під час згаданого бою під Задвір'ям польський піхотний батальйон капітана Зайончковського підтримували кулеметний батальйон, кінний дивізіон та артилерійська батарея.

Загалом, бойові дії на кордоні Волині й Галичини, попри відносно скромні масштаби операцій, відіграли важливу роль у кампанії 1920 р. Радянське командування, втягнувшись у наступальні бої на львівському напрямку, не змогло вчасно перекинути 1-у кінну армію на Західний фронт. Водночас армії Будьонного не вдалось оволодіти столицею Галичини і вийти на лінію комунікацій Львів-Перемишль-Краків. Таким чином, найпотужніше

мобільне з'єднання Червоної Армії було сковане боєм і не змогло реалізувати свій ударний потенціал.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бабель И. Конармия. Москва: Правда, 1990. 477 с.
2. Директивы Главного командования Красной армии (1917-1920): Сборник документов. Москва: Военное издательство, 1969. 883 с.
3. Мельтюхов М. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918-1939 гг. Москва: Вече, 2001. 408 с.
4. Magnuski J. Samochody pancerne wojska polskiego, 1918-1939. Warszawa: WIS, 1993. 346 s.
5. Pogonowski J. Woj o Lwow: z walk Armii Ochotniczej 1920 roku. Gdansk: Lotus, 1921. 148 s.

The article analyzes the course of hostilities on the border of Galicia and Volhynia in the summer of 1920; It was shown that this direction could become strategically important in the event of a 1st Cavalry Army's offensive on Lviv, but the contradictory decisions of the Soviet command allowed several small Polish units to stop the advance of the Reds. The success of a small number of Polish units, a large part of which was made up of uneducated volunteers, took a prominent place in the Polish myth of the «repulse of 1920».

УДК 377.8 (477) «19» – 057.87: 070

*В. Хохлатюк, студент II курсу магістратури
Науковий керівник: О. Б. Комарніцький, д.і.н., доцент*

УЧАСТЬ СТУДЕНТІВ ЗВО УСРР У РОБОТІ ПАРТІЙНИХ ТА КОМСОМОЛЬСЬКИХ ОСЕРЕДКІВ у 20-х рр. ХХ ст. (на матеріалах журналу «Студент революції»)

У статті характеризується робота студентів у компартійних і комсомольських організаціях закладів вищої освіти у 1920-ті рр. Автор зазначає, що цій категорії молоді влада приділяла найбільшу увагу, оскільки саме випускники інститутів і технікумів, приступаючи до роботи, мали забезпечити ідеологічне виховання населення у марксистсько-ленінському дусі, відданості комуністичній партії, привести їх у відповідність до вимог радянської системи.

Ключові слова: студент, журнал, осередок, інститут, технікум.

Після приходу до влади більшовики з перших днів почали реалізовувати політику, спрямовану на виховання нової людини – будівника комунізму, наділеного новим менталітетом і здатного завершити початий процес будівництва нового суспільства. Влада, усвідомивши складність змінити свідомість старшого покоління, яке вже мало сформовані усталені цінності й стереотипи, цілком свідомо зробила ставку на молодь, особливо на студентство, як на політичну силу.

У нашій статті, використавши матеріали журналу «Студент революції» покажемо роботу студентів у компартійних і комсомольських організаціях закладів вищої освіти (інститути і технікуми) у 1920-ті рр.

Після приходу до влади більшовики почали радянїзувати студентство, нав'язувати марксистсько-ленїнську ідеологїї. Наприклад, у 1923 р. у Харківському хїміко-фармацевтичному інституті першочерговим завданням студентського комітету було визначено: «підняти культурний і політичний рівень студентства, всесторонньо його розвивати, зробити його політично грамотним» [10]. В Одеському інституті технології зерна та борошна у 1930 р. на партійних зборах прийняли таку резолюцію: «Якнайскоріше, якнайліпше виконати директиви партії щодо підготовки кадрів, а також виховати з кожного комунїста, комсомольця та позапартійного пролетарського студента більшовика-Ленїнця, який хоч трошки по своїй відданості Пролетарської революції, по глибокому знанню Марксизму-Ленїзму, був схожий на кращого Ленїнця твердокамінного керівника партії тов. Сталїна» [2, с. 11].

У 20-ті рр. більшовикам не вдалося повною мірою реалїзувати свій задум про домінування у студентському середовищі комунїстів і комсомольців. У абсолютній більшості вишів до кінця десятилїття партійно-комсомольський прошарок був нижчим за 50%. У 1923-1924 н.р. в інститутах комунїсти і комсомольці становили 15%, у 1926-1927 н.р. – 37,2%; у технікумах – відповідно 10,1% і 39% [18]. У 1930 р партійно-комсомольський прошарок становив 58,5%. Партійний стаж більшості партїйців був невеликим, з яких 44,1% мали менше ніж 5-рїчний стаж, а ще 22,5% – стаж, що не перевищував 8 рокїв [6, с. 3].

У журналі ми знаходимо данї про діяльність низки партїйних осередків. Так, один з перших з них було створено у 1921 р. у Київському політехнічному інституті (КПІ). На 1922 р. партїйці згуртувалися у Харківському інституті народного господарства. На той час налічувалося 150 [11, с. 89]. Працював партїйний осередок у Катеринославському медінституті. У 1922 р. тут обрали бюро, яке розробило план своєї діяльності, який складався з трьох частин: внутрішньопартїйної роботи, роботи серед безпартїйного студентства, робота в студентських економічних організаціях [7, с. 93]. У 1922 р. створили комосередок у Київському електротехнікумі [3].

Деякі заклади мали досить потужні осередки. Наприклад, у Харківському технологічному інституті у 1923 р. налічувалося понад 300 партїйців [28, с. 93]. У Харківському медінституті у тому році було 146 дійсними КП(б)У і 32 кандидати [23, с. 90]. У Шостенському хїміко-механїчному технікумі парторганізація зросла з 76 у 1923 р. до 140 – на початку 1926 р. [26].

Більшість осередків КП(б)У і ЛКСМУ були малочисельними. Так, у 1923 р. у Харківському геодезичному і землевпорядному інституті партосередок налічував лише 6 осіб [17, с. 83], у Київському інституті народного господарства – бл. 50 членів [14], у Харківському ветеринарному інституті – 1923 р. – 6, у 1924 р. – 10 [16, с. 42], у Полтавському агрономїчно-кооперативному технікумі – у 1924 р. – 4 [13], у Красноградському сільськогосподарському технікумі – у 1926 р. – 15 осіб [20], у 1927 р. – 8 [21], у

Київському музично-драматичному інституті ім. М. В. Лисенка – у 1926 р. – 17 (7,2% від загальної кількості) [24].

Членів осередків КП(б)У зобов'язували брати участь у загальних зборах. Зокрема, у Полтавському агрономічно-кооперативному технікумі за перший триместр 1923-1924 н.р. було проведено 8 загальних зборів, на яких в середньому були присутні 80-90 осіб, частина з яких були безпартійними [13]. Партосередок Кам'янець-Подільського ІНО збирався у великій залі студклубу. На зборах були присутніми від 40 до 90 осіб позапартійного студентства. Доповідачі порушували питання роботи на селі, кооперації та промисловості СРСР, питання міжнародної політики [9].

У ряді випадків робота партосередків була малорезультативною. У 1930 р. з Одеського СГІ повідомляли про незадовільну роботу партосередку. Кореспондент Г. Шполя повідомляв, що на засіданнях ігнорували актуальні на той час питання про самокритику, хлібозаготівлю, посівну кампанію, піднесення урожайності, чистку партапарату, раціоналізацію, боротьбу з бюрократизмом; формально підходили до національного питання, «культурної революції». У дописі йшлося про «бурсацькі» прояви студентів-комсомольців Скрипника та «компанії», які знущалися над собакою («підсмалювали» її), а потім скинули з 4-го поверху. Зверталася увага на те, що партосередок не засудив 5 випадків самогубства студентів як «антипролетарські і антипартійні» [27].

Проводилися чистки партійних осередків. У 1929-1930 н.р. було проведено перевірку складу партійних організацій. Загалом перевірили 12496 членів партії, у результаті чого виключили з партії 824 особи (6,6%), дисциплінарні стягнення наклали на 1324 (10,6%). 31,6% виключили як «класово та ідеологічно чужий елемент і приховання свого минулого», 8,2% – за «перекручення класової лінії і зв'язок з чужим елементом», 10,8% - за зловживання службовим становищем, 15,9% - за пасивність, 11,9% - за порушення партдисципліни, 2,9% – за «національний шовінізм і антисемітизм», 2,3% – за нетовариське ставлення і склоки, 16,4% – «інші не комуністичні вчинки і побутовий розлад» [6, с. 4].

Комуністи вели боротьбу із впливом не більшовицьких політичних партій, які теж прагнули завоювати студентство. Причому рівень загальної підготовки останніх був значно вищим, ніж відряджених до вишів комуністів, що робило їх більш популярними. Так, на початку вересня 1922 р. у Харківському медінституті меншовики і есери (у цих партіях були 43 особи) відкрито виступили проти комуністів і провели свого кандидата у факультетську комісію замість кандидата комосередку. В одному з дописів зазначалося, що «мілкобуржуазна ідеологія повела активний наступ і має у вузі благодатне підґрунття» [23, с. 89-90]. У Харківському інституті народного господарства мали місце виступи меншовиків проти комуністів («виступи меншовиків показали явну, знищуючу неавторитетність їх в оновленій масі студентства») [12, с. 117]. У 1923 р. комсомольський осередок Київського кооперативного інституту боровся із укапістами та сіоністами, які ускладнювали роботу («об'єднуючи лише 12 душ. Він не мав спочатку сили розгорнути, як слід працю») [25].

Важливі ідеологічні функції компартія поклала на комсомол, особливо щодо «завоювання» і зміцнення її впливу на студентську молодь. Комсомольські осередки, незважаючи на стрімке зростання і згодом перевищення за чисельністю комуністів, фактично були підпорядковані партійним осередкам і суттєвого впливу на життя вишів не мали. Вони виконували функції провідника політики партійно-державного керівництва у студентському середовищі. На початку 1924 р. в інститутах був 21 комсомольський осередок з 1413 членами і 256 кандидатами, а це складало 36% від загальної кількості студентства [18].

Одна з найбільших комсомольських організацій діяла у Харківському технологічному інституті: у 1923 р. вона мала понад 100 осіб [28, с. 93]. Натомість, у Харківському ветеринарному інституті у 1923 р. було лише 8 комсомольців, а у 1924 р. – 25 [16, с. 42]. У Харківському художньому технікумі, комсомольський осередок якого виник у 1922 р. [4, с. 91], у 1924 р. мав 38 членів. Відомо також, що у Красноградському сільськогосподарському технікумі у 1926 р. було 28 комсомольців [20], у 1927 р. – 41 [21]. У Полтавському агрономічно-кооперативному технікумі осередок ЛКСМУ зріс з 15 у 1924 р. до 36 осіб у 1925 р. (10% від загальної кількості студентів) [13]. Зокрема, у Тульчинському педтехнікумі осередок ЛКСМУ налічував близько 160 членів [19].

У 1922 р. було створено комсомольський осередок у Запорізькому індустріальному технікумі [15], на початку 1924-1925 н.р. – у Волинському індустріальному технікумі [5], у 1926 р. – у Глухівському педтехнікумі [22].

У деяких закладах комсомольці проводили слабку роботу. Наприклад, у Бердичівському педтехнікумі за бездіяльність комсомольський осередок розпустили [8]. У Тульчинському педтехнікумі осередок байдуже ставився до вступу у більшовицьку партію комсомольців зі стажем [1].

Серед заходів, якими опікувалися компартійні та комсомольські осередки з метою виховання у студентів марксистсько-ленінського світогляду, особливе значення надавалося організації політичних гуртків та шкіл, гуртків «біжучої [поточної] політики», з вивчення історії ВКП(б), окремих ідеологічних проблем, марксистсько-ленінських та комсомольських семінарів, «політбоїв». Але це вже тема наступної публікації.

Загалом, у 20-30-ті рр. ХХ ст. визначальним фактором в організації ідеологічної роботи серед студентства була діяльність більшовицьких партійних осередків, які діяли при закладах вищої освіти. Цій категорії молоді влада приділяла найбільшу увагу, оскільки саме випускники інститутів і технікумів, приступаючи до роботи, мали забезпечити ідеологічне виховання населення у марксистсько-ленінському дусі, відданості комуністичній партії, привести їх у відповідність до вимог радянської системи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Балатюк. Бюро не дбає про партизацію // Студент революції. Харків, 1930. №22. С. 45.
2. Б-о. Станемо гідні ім'я Сталіна // Студент революції. 1930. №8. С. 10-11.
3. В Киевском электротехникуме // Студент революції. 1923. №4-5. С. 96-97.
4. В Художественном Техникуме // Студент революції. 1922. №1. С. 90-91.

5. Вахер. Волинський Індустріальний Технікум імені В. Леніна // Студент революції. 1924. №7. С. 45.
6. Герф С. Чого навчає чистка. До підсумків перевірки вишивських осередків КП(б)У // Студент революції. 1930. №14. С. 2-8.
7. Екатеринослав. Життя Мединститута // Студент революції. 1922. №1. С. 93. С. 92-94.
8. З купи листів (Мобілізований) // Студент революції. 1931. №15. С. 33.
9. Заклинський Р. Партосередок Кам'янець-Подільського ІНО // Студент революції. 1925. №7. С. 32.
10. Зубарев Г. Комячейка і студком Харківського Хім.-Фармац. Інст-та // Студент революції. 1923. №4-5. С. 94.
11. Інститут Народного Хозяйства // Студент революції. 1922. №1. С. 88-89.
12. Інститут Народного Хозяйства // Студент революції. 1923. №2-3. С. 116-118.
13. Іваніщенко К. З нашого життя // Студент революції. 1925. №7. С. 37.
14. Київ. Життя ІНХа // Студент революції. 1923. №2-3. С. 118.
15. Красик. На подйоме // Студент революції. 1924. №8-9. С. 54.
16. Краснов. С новими силами (В Харківському Ветеринарному Інституті) / Краснов // Студент революції. 1924. №7. С. 42-43.
17. Кукс. Харківський Геодозический і Землеустроительний Інститут // Студент революції. 1923. №6. С. 82-83.
18. Марченко Д. Комсомол і ВУЗи // Студент революції. 1924. №6. С. 5.
19. Машков І. В Харківському Художественному Технікумі // Студент революції. 1924. №1-2. С. 87-88.
20. Михайлик М. Життя Красноградського с.-г. технікуму // Студент революції. 1926. №3. С. 24.
21. Михайлик М. Красноградський сільсько-господарський технікум // Студент революції. 1927. №6. С. 85.
22. Остапенко Х. Дещо про Глухівський педтехнікум // Студент революції. 1927. № 8. С. 59-60.
23. Партробота в ВУЗах (ячейка мединститута) // Студент революції. 1923. №6. С. 89-92.
24. Стрижак М. Музично-драматичний інститут ім. М. В. Лисенка // Студент революції. 1926. №5-6. С. 38.
25. Строгов М. Трьохрічний ювілей комосередку // Студент революції. 1927. №1. С. 82.
26. Турбин О. На Глухівщині // Студент революції. 1926. №2. С. 33.
27. Шполя Г. Без керма та вітрил // Студент революції. 1930. №5. С. 23-24.
28. Ячейки Х.Т.И. // Студент революції. 1923. №6. С. 92-93.

The article characterizes the work of students in the Communist Party and Komsomol organizations of higher education institutions in the 1920s. The author notes that the authorities paid the greatest attention to this category of young people, Leninist spirit, devotion to the Communist Party, to bring them into line with the requirements of the Soviet system.

Key words: student, magazine, cell, institute, technical school.

*Н. Чернецька, студентка ІV курсу
Науковий керівник: О. Б. Комарніцький, д.і.н., доцент*

НАУКОВО-ДОСЛІДНА КАФЕДРА ПРИРОДИ, СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА, КУЛЬТУРИ ПОДІЛЛЯ ПРИ КАМ'ЯНЕЦЬ- ПОДІЛЬСЬКОМУ СІЛЬГОСПІНСТИТУТІ (1926-1929 рр.)

У статті описано та проаналізовано основні напрями діяльності науково-дослідної кафедри у Кам'янці-Подільському у другій половині 1920-х років, визначено внесок вчених міста у розвиток вітчизняної науки.

***Ключові слова:** Науково-дослідна кафедра, Сільськогосподарський інститут, українізація.*

В умовах інформаційного суспільства велика увага приділяється створенню та ефективній діяльності наукових та науково-навчальних закладів, які використовують нові дослідницькі методи, займаються підготовкою висококваліфікованих фахівців, що продукують нові знання. Реорганізація наукового життя, що проводиться в сучасній Україні, є складним і суперечливим процесом. Тому важливо дослідити та проаналізувати, яким чином здійснювалась науково-дослідна робота на теренах Поділля в різні історичні часи. Позитивний досвід діяльності у Кам'янці-Подільському НДК, яка об'єднувала фахівців, як гуманітарних, так і природничих і сільськогосподарських наук, є доволі цікавим і може бути використаний в сучасних умовах. Цим, на нашу думку, обумовлюється актуальність дослідження.

Мета роботи – на основі всебічного вивчення наукових, науково-краєзнавчих праць, опублікованих та архівних джерел, матеріалів тогочасної преси висвітлити та проаналізувати діяльність науково-дослідної кафедри у Кам'янці-Подільському в період політики «українізації».

Діяльність в Радянській Україні науково-дослідних кафедр частково вже стала предметом вивчення для вітчизняних істориків та краєзнавців. Загальні питання діяльності української наукової інтелігенції у 1920-ті рр. проаналізовано в працях В.М. Даниленка, Г.В. Касьянова [5, 10] та інших дослідників. Там же детально висвітлено, у яких важких умовах проводилась наукова робота в УСРР та політику радянської влади щодо українських науковців.

В останні роки вчені видали ряд праць про історію діяльності науково-дослідних кафедр. Зокрема, О. Новицька дослідила діяльність НДК педагогіки [13]. С. Тарнавська у своїй статті проаналізувала загальні питання діяльності НДК в Україні [17]. О. Осмоловська висвітила діяльність НДК у справі підготовки наукових кадрів України [14]. Проте, у цих працях майже не згадується про діяльність НДК у Кам'янці-Подільському.

Перша праця про наукову роботу Кам'янець-Подільської НДК належить відомому діячу Українських національно-визвольних змагань, лідеру невеликої

Української народної партії Миколі Басру, який з 1922 р. до 1927 р. був ректором Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту (СГІ)[2].

Оскільки більшість членів Кам'янець-Подільської НДК було репресовано в середині 1930-х рр. на деякий час матеріали про її діяльність зникають із наукових збірників, тез краєзнавчих конференцій. І тільки з початку 1990-х рр. історики та краєзнавці знову починають активно досліджувати цю тему. Зокрема, побіжно про діяльність НДК згадується в монографіях та статтях Л.В. Баженова, В.С. Прокопчука, В.О. Савчука [3,15-16]. У статті В.А. Нестеренка аналізується діяльність співробітників НДК у Кам'янці-Подільському у справі українського національного відродження [11]. Проте, автор цієї праці майже нічого не пише про діяльність науково-дослідної кафедри у галузі природничих та сільськогосподарських наук.

Незважаючи на те, що досліджувана проблема вже стала об'єктом вивчення науковців та краєзнавців, слід наголосити, що деякі напрямки діяльності Кам'янець-Подільської НДК досі залишаються недостатньо висвітленими у історіографії.

Діяльність НДК історії та економіки Поділля знаходилась під пильним наглядом місцевого керівництва, яке насторожено спостерігало за історичними та лінгвістичними дослідженнями її членів. Цей тиск знайшов своє вираження на шпальтах тодішніх періодичних видань. Так, 15 серпня 1925 р. у друкованому органі Кам'янець-Подільського ОПК та ОВК „Червоний кордон” було вміщено гнівний допис його головного редактора, письменника С. Божка, в якому зокрема говорилось про те, що «наукової роботи в Кам'янці як кіт наплакав». Автор наполягав на тому, що «головною хвилюючою організацією наукової роботи в місті була відсутність вчених-марксистів» [4, арк.3]. Не подобалась автору допису і переважно гуманітарна спрямованість роботи НДК, що була далекою від практичних потреб місцевої влади.

Про негативне ставлення до діяльності НДК з боку місцевої влади йде мова і у таємному звіті Кам'янець-Подільського відділу ДПУ за 1925 р., у якому зокрема говорилось, що в міському НДК групується «нерадянська група», яка начебто організовано веде свою роботу серед студентів. Місцевим комуністам було наказано відвідувати збори кафедри і реагувати на «різного роду виступи негативного впливу» [11, с.251].

Великою проблемою у діяльності НДК при ІНО було також те, що багато її керівників залишили до середини 1920-х рр. місто над Смотричем, отримавши запрошення до провідних установ УСРР, інші (наприклад, визначний історик Ю. Сіцінський) почали основну свою увагу приділяти праці у Кам'янець-Подільському науковому при ВУАН товаристві, що розпочало діяти на базі Кам'янець-Подільського музею влітку 1925 р. Широкий розвиток краєзнавчого руху на Поділлі у 20-ті рр. призвів до того, що представники історичних, філологічних наук почали приділяти все більше уваги у роботі краєзнавчих організацій. Дехто перейшов на керівну адміністративну роботу. Так, керівник підсекції природи НДК визначний географ В. Гериневич очолив у 1925 р. Кам'янець-Подільський ІНО, а відомий історик О. Неселовський – місцевий історичний музей. До того ж помітний був відтік молодих талановитих фахівців. Так, у 1924-1925 рр. після закінчення наукового стажування з

Кам'янця-Подільського вибули до інших міст УСРР такі перспективні вчені як В. Герасименко, В. Зборовець, Ф. Шумлянський, відомий поет В. Свідзінський.

Це призвело до того, що у 1925-1926 рр. робота НДК при ІНО фактично завмерла. Наукові дослідження майже не проводились, підготовка аспірантів та молодих наукових працівників практично не велась. Врешті решт Укрнаука відкрито поставила питання про можливість закриття НДК у місті над Смотричем. Вихід із цієї ситуації знайшовся у реорганізації НДК та зміни її функцій та завдань.

У 1926 р. рішенням керівництва Управління науковими установами на Україні науково-дослідна кафедра (НДК) була переведена з Інституту народної освіти до Сільськогосподарського інституту.

На початку 1927 р. було нарешті вирішено питання про призначення нового постійного керівника НДК. Ним став визначний діяч Української Галицької армії, колишній ректор Вінницького ІНО Ф. Кондрацький. Він став єдиним членом КП(б)У серед усіх співробітників кафедри. На посаді керівника НДК природи, сільського господарства, культури Поділля він залишився до її ліквідації у травні 1930 р.

30 травня 1927 р. після тривалих дискусій президія Укрнауки затвердила проект реорганізації науково-дослідної кафедри в Кам'янці-Подільському. Вона отримала нову назву: НДК «природи, сільського господарства, культури Поділля». Кафедра перейшла у підпорядкування від ІНО до Кам'янець-Подільського СГІ, який став її науковою базою. Було затверджено три секції: природи (керівник професор О. Красівський), сільського господарства (голова, новий ректор СГІ М. Донський), культури (очільник професор І. Любарський). Змінились завдання та мета діяльності НДК. Якщо на першому етапі її діяльності головне місце приділялось гуманітарним наукам, то тепер – природничим і прикладним аграрним [6, арк.21]. Щоправда, механічне об'єднання науковців та фахівців з різних наукових дисциплін викликало нарікання з боку окремих членів кафедри. Так, 16 липня 1927 р. проф. В.П. Храневич у своєму виступі на засіданні президії НДК критикував роботу секції культури, яка за його словами «жила і надалі своїм життям, не мала спільних організаційних та наукових питань з іншими секціями кафедри» [6, арк.24].

Після цієї промови було ухвалено доручити керівництву НДК підняти перед Укрнаукою питання про розподіл кафедри на дві окремих: при ІНО та СГІ. Однак, це питання позитивно вирішено не було. На заваді стали фінансові питання, брак коштів та бажання центральної влади сконцентрувати всю роботу у Кам'янці-Подільському в одному місці. До того ж Укрнаука часто своїми суперечливими діями вносила хаос в роботу кафедри. Негативним моментом було й те, що заробітна плата багатьом співробітникам кафедри не виплачувалась.

Упродовж наступних кількох років у межах кожної секції було створено підсекції, які здійснювали науково-дослідницьку роботу.

Так, підсекція прикладової геології та ґрунтознавства, яку очолював професор О.В. Красівський, досліджувала особливості подільських ґрунтів та вплив на них місцевого рельєфу. Співробітниками кафедри було створено

мінералогічний музей, основу якого склали експонати колишнього природничого музею Подільської губернії [2, с.156].

Підсекція прикладної ботаніки на чолі з професором Н.Т. Гамораком (активним учасником революції в Західній Україні 1918-1919 рр.) вивчала питання водного режиму басейну річки Дністер. Науковий співробітник Д.О. Богацький збирав матеріали з флори в Кам'янецькому та Проскурівському округах. Крім того, підсекція за завданням Центрального бюро краєзнавства займалась фенологічними спостереженнями над рослинністю Кам'яниччини. Фактично, це була перша спроба комплексно та всебічно дослідити рослинність прикордонних подільських земель. Аспірант підсекції Волощук вивчав рідкісні, не дуже поширені на Поділлі рослини, наприклад береку [6, арк.29].

Плідно працювала й підсекція прикладної зоології на чолі з відомим вченим, професором В.П. Храневичем. Василя Полікарповича можна вважати одним із найбільш відомих дослідників фауни Поділля. Він був автором кількох наукових і популярних праць. І серед них слід особливо виділити монографії: «Ссавці Поділля», «Птахи Поділля», «Нарис фауни Поділля», «Минуле фауни Поділля». За ці роботи Укранаука НКО у 1926 р. надала йому спеціальну премію, тим самим відзначила вагомий внесок вченого у розвиток української зоологічної науки [9, с.6.].

Під керівництвом В.П. Храневича колектив наукових співробітників та аспірантів впорядкував зоологічний музей, який приймав чимало відвідувачів щодня. Професор М.Т. Геращенко вивчав фізіологічні можливості тварин. Крім того, колектив підсекції досліджував птахів Поділля, риб Дністра та Південного Бугу, займалась створенням спеціального біологічного пункту на Дністрі. Уже пізніше, на початку 30-х рр. там була організована гідробіологічна секція. Крім того, аспіранти велику увагу приділяли створенню нових методів для боротьби з шкідниками саду, зокрема з озимою совкою [2,с.159].

Найчисельнішою була фітотехнічна підсекція та інтенсивних культур, яку очолив професор В.П. Живан, котрий свого часу працював в Академії наук Білорусії. Вона проводила практичну дослідну роботу по вивченню польових культур Поділля, займалась питанням вирощування на Поділлі технічних культур (сої, соняшника, цукрового буряка), що було доволі актуально для подільського краю. Крім того, велика увага приділялась дослідженню техніки рільництва на Кам'яниччині [2,с.160].

Велике значення для розвитку аграрної сфери мали також дослідження наукових співробітників зоотехнічної підсекції, яку очолював професор С.А. Плюйко. Він керував дослідною фермою, разом із студентами та аспірантами підсекції проводив там різноманітні досліди. Професор О.С. Мельник займався питанням розведення великої рогатої худоби на Поділлі, проблемами вівчарства та птахівництва, а також досліджував хімічний склад молока та кормів на Кам'яниччині. Його наукові праці було опубліковано у німецьких наукових часописах [2,с.159].

Пізніше було утворено підсекцію сільськогосподарської економіки на чолі з новопризначеним у 1927 р. ректором СГІ Донським. Її члени повинні були вивчати умови економічного життя Кам'янецької округи, перспективи розвитку колективних та кооперативних селянських господарств на Поділлі.

Разом з тим, незважаючи на реорганізацію, НДК далі займалась гуманітарними та соціально-економічними дослідженнями. Найбільш плідно працювали члени підсекції української мови та літератури. І. Любарський разом з науковими співробітниками та аспірантами вивчав особливості фонетики, морфології, лексики українських діалектів подільського регіону, почав складати діалектологічний атлас Поділля. Вивчались також питання про вплив громадянської війни та революції на розвиток мови подолян, запозичення румунських та польських слів місцевими мешканцями тощо [11, с.251]. Досліджувалась науково-педагогічна проблема про відповідність тодішнього українського правопису та підручників з української мови повсякденному мовленню українців Поділля. Члени секції подавали свої пропозиції до центральних науково-дослідних установ і висловлювали свої побажання.

Наукові співробітники підсекції літератури О. Кільчевський (у минулому активний діяч «Просвіти» у Чернігові та Воронежі) та Ю. Філь досліджували соціологічні мотиви у творах С. Руданського, М. Коцюбинського та інших письменників Поділля, народні пісні подолян. Час від часу у наукових виданнях та часописах вони публікували огляди творів місцевих літераторів. Крім того, займались упорядкуванням хрестоматій з української літератури для вищих і початкових навчальних закладів [11, с.252].

О. Кільчевський, І. Любарський, Ю. Філь та аспіранти НДК продовжували проводити широку просвітницьку роботу серед населення. Вони читали лекції з української мови і літератури для співробітників радянських, державних установ і закладів, на курсах підвищення кваліфікації, що були організовані для вчителів Поділля. Так, в 1927-1928 рр. О. Кільчевський прочитав цикл лекцій для працівників Кам'янець-Подільського ОПК на теми «Характерні ознаки української мови», «Розвиток усної і письмової мови» та інші [7, арк.85].

Діяльність підсекцій НДК фінансувалась неоднаково. Так, на 1927-1928 рр. співробітникам зоотехнічної підсекції на наукові дослідження виділяли 490 карбованців щомісяця, в той час підсекції культури лише 100. Це яскраво свідчить про пріоритетність аграрно-прикладних досліджень над гуманітарними у політиці радянської влади.

У 1929 р. накладом одна тисяча примірників вийшов друком перший (і як потім виявилось останній) том «Записок Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри». У ньому поряд із роботами із природничих дисциплін було вміщено статті членів секції культури НДК: Ю. Філя «До питання про перебування М. Коцюбинського під доглядом поліції», І. Любарського «Іван Манжура та його язик», наукові праці Н. Гаморака, В. Храневича, О. Красівського та інших [8]. Ця збірка стала фактично підсумковою комплексною працею кафедри. На жаль, маємо констатувати, що це була її «лебедина пісня».

Наприкінці 20-х рр. суттєво змінилась внутрішня політика радянського керівництва. Розпочалась політика «насильницької колективізації», що в УСРР супроводжувалась нищенням традиційного одноосібного селянського господарства. У цих нових умовах, коли на перший план висувались політичні питання, для центральної та місцевої влади непотрібно було ретельно вивчати переваги і недоліки колективних сільських господарств або ефективність

одноосібних господарств. Центральні керівники давали конкретні політичні завдання і їх зовсім не цікавило якими будуть їхні наслідки, чи це буде відповідати науковим дослідженням і як це вплине на ефективність сільського господарства.

З середини 1929 року розпочались масові репресії щодо української наукової інтелігенції. У Кам'янці-Подільському наприкінці 1929 р. – на початку 1930-х рр. було заарештовано кількох науковців, котрі співробітничали з НДК: Д. Богацького, Ю. Філя, М. Величківського, яким слідчі ДПУ інкримінували участь у міфічній «СВУ», яка начебто проводила контрреволюційну роботу і хотіла відірвати Україну від СРСР [12].

Уже восени 1929 р. НДК природи, сільського господарства, культури Поділля при Кам'янець-Подільському СГІ фактично припинила свої наукові дослідження. Засідання підсекцій майже не проводились, а їх співробітники були втягнуті у різні політичні кампанії по колективізації сільського господарства.

А у 1930 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У «Про завдання партії в області наукової роботи», яка закликала до рішучої боротьби з дрібнобуржуазним, одноосібним ставленням окремих працівників до наукових досліджень та переходу до принципів колективності й плановості, які передбачалося запровадити у діяльність наукових товариств та науково-дослідних кафедр [17, с.56].

Цього ж року відбулась чергова реорганізація науково-дослідних та вищих навчальних закладів УСРР, згідно якою всі науково-дослідні кафедри республіки восени були остаточно ліквідовані.

Подальша доля співробітників науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства, культури Поділля виявилась надзвичайно трагічною. У 1933 р. каральними органами була сфабрикована справа Кам'янецького філіалу так званої «Української військової організації» (УВО). У зв'язку з цим були заарештовані колишні керівники та активні діячі НДК: В.П. Геринович, І.А. Любарський, Ф.І. Кондрацький, Н.Т. Гаморак, В.П. Храневич, О.С. Мельник та інші [1, с.210]. Багато з них не пережили сталінського терору, а ті, кому вдалось пережити сталінський терор, вернулись до наукової роботи через десятиліття.

До середини 1950-х рр. науково-дослідна робота на теренах Поділля була остаточно знищена і почала поступово відроджуватись лише в період «хрущовської відлиги».

В період коли НДК працювала при місцевому СГІ і мала переважно природничо-виробничу спрямованість пріоритетними були діяльність тих підсекцій, що займались вивченням сільського господарства Поділля та природничими дисциплінами. Проте водночас, члени секції культури О. Кільчевський, І. Любарський, Ю. Філь продовжували свої дослідження в галузі української мови, літератури, займалися удосконаленням шкільних підручників та посібників, були лекторами на курсах українознавства, що були організовані для службовців радянських, державних установ.

Однак, в умовах утвердження в УСРР тоталітарного політичного режиму робота НДК у Кам'янці-Подільському була згорнута, а більшість її наукових

співробітників було репресовано у справі так званої „Української військової організації” (УВО).

Незважаючи на те, що НДК у Кам'янці-Подільському працювала трохи більше семи років вона вперше започаткувала нові наукові напрями щодо вивчення подільського краю, які плідно розвиваються до сьогоднішнього дня.

Список використаних джерел і літератури:

1. Алещенко М. І., Нестеренко В. А. Репресовані викладачі Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту // Освіта, наука і культура: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2002. С. 205-211.
2. Баєр М. М. Науково-дослідна кафедра природи, сільського господарства і культури Поділля при Кам'янець-Подільському сільгоспінституті // Записки Сільськогосподарського Інституту в Кам'янцю на Поділлі. 1927. Кн. 4. С. 154-165.
3. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ –ХХ ст. Кам'янець-Подільський, 1993. 480 с.
4. Божко С. Наука та мистецтво. Ще про «дискусії» та «наукову роботу» в Кам'янці // Червоний кордон. 1925. 15 серпня.
5. Даниленко В. М. До витоків політики „українізації” // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія: зб. статей. Київ, 1993. Вип. 1. С.53-67.
6. Державний архів Хмельницької області. Ф. р. 302, оп.1, спр.979.
7. Держархів Хмельницької обл. Ф.р. 320, оп.1, спр.980.
8. Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри. – Кам'янець-Подільський, 1929 р. Т. 1.
9. Інформаційний огляд дослідно-краєзнавчої праці на Поділлі (станом на 1 грудня 1926 р.). Вінниця, 1927. 12 с.
10. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х-30-х років: соціальний портрет та історична доля. Київ, 1992. 176 с.
11. Нестеренко В. А. Діяльність науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля у справі Українського національного відродження (1920-ті роки) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імена Михайла Коцюбинського. Серія «Історія». Вінниця, 2006. Вип. ХІ. С. 249-252.
12. Нестеренко В. А. І. Любарський – визначний провідник політики «українізації» на Поділлі // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2011. Т. 17. С. 218-230.
13. Новицька О. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр з педагогіки в Україні // Історико-педагогічний альманах. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/2013_1_16
14. Осмоловська О.Ю. Діяльність науково-дослідних кафедр та їх роль у підготовці наукових кадрів України // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. С. 233-239.
15. Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. 312 с.
16. Савчук В. О. Науково-краєзнавче вивчення Поділля у 20-х рр. ХХ століття // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2002. Т. 2. С. 50-53.
17. Тарнавська С. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр в Україні в 1920-ті роки // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Київ, 2010. №99. С. 53-56.

The article describes and analyzes the main activities of the research department in Kamianets-Podilskyi in the second half of the 1920s, identifies the contribution of city scientists to the development of domestic science.

Keywords: Research Department, Agricultural Institute, Ukrainization.

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ

УДК 378.4(477-87):1(=161.2-054.72)«19»

*О. Єніфанова, студентка III курсу
Науковий керівник: М. П. Єніфанова, к.ф.н., доцент*

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЯК ФІЛОСОФСЬКИЙ ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті аналізується розвиток Українського Вільного університету та його роль як філософського центра еміграції української інтелігенції початку ХХ ст. Розглянуто постаті головних представників філософів-емігрантів, які зробили вагомий внесок в розвиток української філософської думки. Виокремлено головні наукові здобутки О. Колесса, І. Мірчука, Д. Чижевського, О. Кульчицького за час їх праці в Українському Вільному Університеті.

Ключові слова: Український Вільний університет, еміграція, О. Колесса, І. Мірчук, Д. Чижевський, О. Кульчицький.

Формування та функціонування українських вищих навчальних закладів за кордоном є досить проблематичним. Втім, й досі існує університет, історія якого дає можливість зрозуміти особливості функціонування науково-навчальних осередків у еміграції, це – Український вільний університет (УВУ).

Впродовж тривалого часу в Україні не досліджували питання еміграції 1920-х років ХХ ст. Втім, саме вона стала новою хвилею для розбудови українства за кордоном. Досліджуючи процес створення організацій, товариств та університетів, ми маємо змогу провести глибокий аналіз та простежити розвиток української науки та культури за межами України.

Дану тему досліджували багато дослідників, зокрема такі як С. Віднянський [1], С. Наріжний [7], Л.Тарнашинська [12] та інші.

Мета статті – проаналізувати розвиток української науки та культури за межами України, описати внесок головних діячів УВУ у розвиток філософських наук. Для реалізації мети поставлено такі завдання: дослідити процес формування та діяльності УВУ, проаналізувати головні надбання учених УВУ у галузі філософських наук.

Український Вільний університет – один із осередків інтелігентів-емігрантів 1-ї міжвоєнної хвилі, яка розпочалася в період після закінчення Першої Світової війни та перед початком Другої Світової війни. Цей етап української історії сповнений руйнівною силою Першої Світової війни та поразки національно-визвольних, державницько-самостійницьких змагань українського народу, який закінчився недовготривалою самостійністю Української держави (про що свідчать утворення УНР та ЗУНР). В першій чверті ХХ ст. адміністративно-політична ситуація в Україні була вкрай важкою. Українські землі опинилися в складі різних державах: Наддніпрянська Україна відходить Радянській Росії, в «руках» Польщі опиняється Східна Галичина і Західна Волинь, Північна Буковина приєднується до Румунії, Чехословаччина захоплює Закарпаття. З інкорпорацією українських земель активізуються і

політичні режими, які були спрямовані проти поборників за визволення українського народу, тому більшість інтелігенції обирає еміграцію.

Основними осередками еміграції українства в 20-30-ті роки стали Відень, Варшава, Берлін, Белград, Париж, Прага, Софія та деякі інші міста Європи [3, с. 6]. Причому досить значну частину емігрантів становили представники національно свідомої інтелігенції – вчені, університетські професори й викладачі, студенти та учнівська молодь, інженери, літератори, політичні та військові діячі Центральної Ради, гетьманського уряду, Директорії, а також ЗУНР і т. п. [3, с. 6].

Українські емігранти у Відні й започаткували Український Вільний університет, який став першою вищою українською школою закордоном. Святкове відкриття університету у Відні відбулося 17 січня 1921 р. в залі інженерів і архітекторів [7, с. 120]. Ця будівля знаходилася «...на Ешенбахерштраесе 9...» [14]. Про заснування Українського Вільного університету було оголошено у журналі «Молоде життя», де зазначалося, що відкриттю університету сприяли «Заходи Колегії Українських професорів та Союзу Журналістів і Письменників зложено у Відні Вільний Український Університет» [16, арк. 10-11]. Окрім них відкриттю УВУ допомагали й інші організації, як зазначає Л.Б. Тарнашинська «...«Січ» яка пожертвувала своєю нелегкою працею зароблені кошти для винайму приміщення» [12, с. 62].

Заснування УВУ первісно проектувалося в складі трьох факультетів: філософського, правничого та природничо-математичного. Але через брак коштів фундатори мусили обмежитися заснуванням лише двох факультетів – філософського й правничого. Перший склад сенату УВУ у Відні був такий: О. Колесса – ректор, С. Дністрянський – декан, В. Старосольський – продекан правничого факультету, С. Рудницький – декан, І. Ганицький – продекан філософського факультету. Попервах деканом філософського факультету мав бути ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету професор І.Огієнко, але він не прибув до Відня [7, с. 120].

У другій половині січня 1921 р. (за деякими джерелами 10 лютого) у Відні була обнародована відозва до українського громадянства «Український Вільний Університет». Це – перший офіційний документ УВУ засадничого характеру, в якому окреслена програма діяльності нового університету [3, с. 13-14].

На початку весни 1921 року розпочалася викладацька діяльність в Українському Вільному університеті. Філософський факультет налічував 65 студентів, правничий – 25 студентів.

В УВУ розпочав свою викладацьку діяльність видатний український філософ-емігрант – Іван Мірчук. Першою філософською роботою університету стала праця, яку «...22 травня Мірчук ... захистив в УВУ як габілітаційну працю – «Метагеометрія та гносеологія» [6] (до того у 1915 році захистив докторську дисертацію «Кантівська теорія простору та неевклідова геометрія») [8]. Однак після перевезення УВУ до Праги І.Мірчук розпочинає свою роботу в Чехословаччині.

Основними причинами перевезення УВУ на нове місце стало недостатнє матеріальне забезпечення, яке гарантувалося Союзом українських журналістів і

письменників та підтверджено укладеним «Протоколом» від 30 січня 1921 року у Відні. Друга причина – це запровадження урядом Чехословаччини політики під назвою «російська допомогова акція», яка передбачала підтримку біженців зі сторони колишньої Російської імперії. Тому тисячі студентів попрямували в Прагу, яка згодом стала центром розвитку українства в еміграції, а, отже й філософський центр перемістився у Чехословаччину.

Остаточному утвердженню УВУ у Празі сприяла відправлена делегація у складі ректора О. Колесси та декана правничого факультету С. Дністрянського для переговорів щодо долі університету. Результатом цих перемовин стала подія, яка відбулася «16 вересня 1921 року урочистим актом у залі Клементinum Карлового університету в Празі. Один із найстаріших вузів Центральної Європи надав УВУ частину своїх приміщень, значну фінансову допомогу й навіть виплачував українським студентам стипендії» [12, с. 62].

Після переведення УВУ з Відня до Праги його Сенат (Рада) вніс зміни до «Основної постанови» (Статут) університету. В основу діяльності УВУ було покладено австрійський закон від 27 квітня 1873 р. про устрій і організацію університетів [2, с. 41]. Принагідно слід вказати, що мовою викладання в університеті була прийнята українська, але передбачалася можливість деяких лекційних курсів із запрошеними фахівцями чеською, французькою, англійською і німецькою мовами [13].

Викладацький склад університету залишився таким самим, яким й був в період його існування у Відні і у 1930-ті роки він становив 46 осіб. Педагогічний склад філософського факультету представлений такими постатями, як: Іван Мірчук – доктор філософії, Дмитро Чижевський – доктор філософії, Дмитро Антонович – професор історії мистецтва, Василь Біднов – магістр богослов'я, професор історії української церкви, В'ячеслав Липинський – проводив виклади з історії Хмельниччини та ін. На факультеті права і суспільних наук працювали такі педагоги: Леонід Білецький, доктор філософії, з 1933 р. викладав також філософію права, Андрій Яковлів – звичайний професор цивільного процесу, викладав з перервою від 1924 р., читав курси історії українського права також для студентів філософічного факультету, Федір Щербина, професор статистики та інші.

Починаючи з 1923 р. І. Мірчук був обраний доцентом, а у 1930 – професором УВУ (Прага – Мюнхен). Варто зазначити, що «Мірчук спеціалізувався спочатку в галузі грецької етики, з кінця 20-х рр. вивчав світогляд слов'ян, передусім українців, досліджував особливості слов'янської, насамперед української, «духовости» і філософії. Стверджував «горизонтальність» (поширеність у широких суспільних колах) філософського мислення слов'ян, переймання письменниками ролі філософів, «погорду» до «абстрактних теорій» і тяжіння до «філософії життя», а відтак – і до релігії, містицизму і месіанізму слов'ян. Специфічні прикмети «української душі» вбачав у домінуванні етики у філософії, в тісному зв'язку з землею («український антеїзм»), персоналізмі, зосередженні на «прафункції серця», у «свідомості посланництва» (месіанізм) [15, с. 132-133].

І. Мірчук відзначає тісний зв'язок українців із землею (антеїзм), домінування почуттєвості, а не раціоналізму, мрійливості та ідеалізму, а не

прагматизм, домінування любові, релігійність у свідомості українців. Зазначає, що філософське мислення у вітчизняній духовності виступає: а) не у суворо фахових творах видатних філософів (вертикальність), а широко наявна у фольклорі, літературі, публіцистиці, теологічних трактатах (горизонтальність); б) увага в українській філософії не у вишуканому гносеологізмі, категоріальній системотворчості, а у пошуках життєвої правди, сенсу буття, мудрості, домінуванні етичної тематики, філософії життя. «Українці, так само як і інші слов'янські народи, не виказують надто великого зацікавлення до теоретичних міркувань та абстрактних спекуляцій, а натомість більшу увагу звертають на ділянки практичної філософії та етики. Ідеалістичні настановлення українців виявляються головним чином в тому, що всіма їхніми думками і вчинками керують не загальні категорії розуму, а в першу чергу суб'єктивні чинники, що мають своє джерело у почуванні та волі» [1, с. 4-8].

На початку наукової кар'єри в Празі було опубліковано його «Лекції по історії етики» (1922), «Основи грецької етики» (1923) та «Загальна естетика» (1926) [1, с. 4-8]. У Празі І.Мірчук продовжив дослідження філософії Іммануїла Канта і першим переклав українською мовою його твір «Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука». А 1924 року філософ розвинув тези своїх дисертації та габілітаційної праці у роботі «Метагеометрія і її значення для теорії простору Канта», зіставивши Кантові ідеї із висновками Карла Фрідріха Гаусса, Георга Фрідріха Ріманна, Джорджа Буля, Анрі Пуанкаре та Миколи Лобачевського. І.Мірчук також створив курси лекцій з історії етики та естетики та написав низку праць з історії української філософії, зокрема, про Григорія Сковороду та Петра Лодія. Тоді ж він, слідом за Дмитром Чижевським, почав відстежувати впливи західної думки, насамперед німецької, на українську філософію [6]. Наступні роки філософ працює у Німеччині куди і переноситься УВУ.

Ще одним знаним представником філософської когорти УВУ стає Дмитро Чижевський (працював у Празі з 1924 по 1932 рр.), який «у 1929 р. став професором УВУ» [5]. Д.Чижевський «викладав філософію в Українському вільному університеті, де в 1929 р. захистив дисертацію «Гегель і французька революція». Спілкуючись з українськими культурними й громадськими діячами, що перебували в еміграції, а також українськими студентами, Д.Чижевський зацікавився українською проблематикою. 1926 р. видав у Празі роботу «Філософія на Україні. Спроба історіографії питання», за яку вчена рада Українського вільного педагогічного інституту надала йому звання професора. Наступного, 1927 р., написав «Нариси з історії філософії на Україні». Проте цей рукопис загинув. Лише в 1929-1930 рр. Чижевський відновив «Нариси...», а в 1931 р. їх опублікував [4].

У празький період Д.Чижевський виявляє посилений інтерес до творчості Г.Сковороди. Результатом цих зацікавлень стала його монографія «Філософія Г.Сковороди», видана в 1934 р. у Варшаві. У ній він звернув увагу на паралелі між Г.Сковородою та німецькими містичками. На II українському науковому з'їзді, що відбувся в Празі в 1932 р., вчений виступив із шістьма доповідями, чотири з яких стосувалися історії української філософії – «Праця українців у галузі філософії», «Завдання історії української філософії», «До етики

Сковороди», «До джерел української філософії XVII-XVIII ст.» [4]. Подальші події пов'язують життя Д.Чижевського з Західною Німеччиною, де він продовжив займатися філософською діяльністю.

Діяльність Олександра Кульчинського також пов'язана з еміграцією, відомо, що він «спочатку працював у Мюнхенському інституті психології та психотерапії, а з 1945 р. його наукова, педагогічна, культурно-освітня діяльність була пов'язана з Українським Вільним Університетом. Спочатку працював на посаді професора психології, а згодом філософії» [11].

Філософ-персоналіст, О. Кульчинський – один з найерудованіших і найцікавіших філософів української діаспори та дослідників етнопсихології українців. Захоплювався Сократом і Г.Сковородою, шанував І.Канта й Б.Паскаля, з новітніх мислителів – К.-Г.Юнга, Е.Муньє, К.Ясперса, Г.Марселя, а надто – М.Шелера. Життя і творчість Г.Сковороди сприймав не зовнішньо, не об'єктно, а «зсередини» – як теорію і практику, як методологію «сковородянського себетворення». Розумів «сковородянську людину» як «людину серця», любові, особистісної суверенності, як таку, що «торкається, але не зливається з Богом». Не зводив філософію до науки; бачив її фокусом людини, а синтезом складових – філософську антропологію. Аналізував етнопсихологію українського народу в історичному, соціопсихологічному, культурному, глибинно-психологічному, расовому і геопсихологічному аспектах. Одним із перших вивчав геопсихічну дію українського географічного простору. «Світоглядний менталітет» українського народу постає в контексті філософської антропології О.Кульчинський «як антеїстичний, екзистенціальноплюралістичний (орієнтований на ансамбль світів...), кордоцентричний феномен» (І. Бичко). Він збагатив україністику філософсько-психологічним аналізом творчості Т.Шевченка та І.Франка як архетипів української культури й суджених українцям провідників [9].

Українському персоналізму «О.Кульчицький присвятив спеціальне дослідження (Український персоналізм. – Мюнхен; Париж, 1985). Стосовно розуміння ним суті філософії, її призначення, структури філософського знання, то ці питання найповніше втілення знайшли в праці «Основи філософії і філософічних наук» (Мюнхен; Львів, 1995)» [10].

Період існування УВУ в Празі (1921-1945 рр.) був названий «золотим віком» для розвитку української думки та розбудови нової інтелігенції [7, с. 131]. Однак в 30-х роках чеський уряд скорочує фінансування університету та обмежує права політичної еміграції, тому діяльність УВУ починає занепадати. Разом з тим у 1939 р. німецька армія окупує Чехо-Словаччину. За допомогою радянських військ у 1945 р. Чехословацьку республіку було звільнено від німецької окупації, а на її території поширився політичний режим СРСР, який почав ліквідацію свідомої української еміграції, в тому числі і УВУ. За таких умов постало питання про перевезення університету на нове місце, яким було обрано Мюнхен (Німеччина), де він існує і до сьогодні. Український вільний університет залишається осередком українства, зберігаючи культурні настанови усіх визначних професорів, які доклали значних зусиль для його утвердження.

Отже, на початку ХХ ст. Український Вільний університет стає центром розвитку науки. Його заснування було спровоковане наступом на вільнодумство українців, яке всіляко заборонялося зі сторони політичного режиму, тому був єдиний вихід – розпочати еміграцію української інтелігенції. Першим «домом» для інтелігенства стає Відень, однак через затухання Австрії як центра еміграції та перенесення його до Праги було вирішено перевести Українській Вільний університет до нового «ядра вільнодумства». Саме тут УВУ розгортає свою наукову діяльність у сфері філософії, відомо такі імена мислителів: І. Мурчук, який досліджував світогляд українського населення, Д. Чижевський, його діяльність торкнулася дослідження розвитку філософської думки в Україні, вивчення окремих філософів та їх поглядів, наприклад: Г. Сковороди, наступний представник – О. Кульчинський, він займався дослідженням етнопсихології українського населення.

Таким чином, нам вдалось розглянути проблеми створення та функціонування УВУ, висвітлено постаті головних представників філософів-емігрантів, які зробили вагомий внесок в розвиток української філософської думки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрійчук Т. В. Іван Мірчук як дослідник української філософської культури та організатор науки в діаспорі // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. 2013. №2. С. 4-8.
2. Віднянський С. В. Заснування та діяльність Українського вільного університету – першої української високої школи за кордоном (1921–1945 рр.) (Закінчення) // Укр. іст. журн. 1994. №5. С. 48-60.
3. Віднянський С. В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1994. 82 с.
4. Дмитро Чижевський про українську філософію. Національний університет «Острозька академія»: веб-сайт. URL: <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2014/03-04-01> (дата звернення: 24.02.2020).
5. Дмитро Чижевський. Ізборник: веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/cultur/cult35.htm> (дата звернення: 24.02.2020).
6. Іван Мірчук: «Українська філософія – це філософія життя». Український тиждень веб-сайт. URL: <https://tyzhden.ua/History/58820> (дата звернення: 24.02.2020).
7. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага. 1942. 372 с.
8. Новітня українська філософія: деякі віхи її шляху. День: веб-сайт. URL: <http://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/novitnya-ukrayinska-filosofiya-deyaki-vihy-yiyi-shlyahu> (дата звернення: 24.02.2020).
9. Олександр Кульчицький. Ізборник : веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/fdm/fdm110.htm> (дата звернення: 24.02.2020).
10. Олександр Кульчицький. Навчальні матеріали онлайн: веб-сайт. URL: https://pidru4niki.com/12191010/filosofiya/oleksandr_kulchitskiy (дата звернення: 24.02.2020).
11. Олександр Кульчицький. Україна Incognita : веб-сайт. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/oleksandr-kulchiczkiy.html> (дата звернення: 24.02.2020).
12. Гарнашинська Л. Б. Місія посередництва (з нагоди 85-річчя українського Вільного Університету). Слово і Час : наук.-теорет. журн. Київ : Фенікс, 2006. № 12. С. 62-66.
13. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехословаччині між двома світовими війнами. Ізборник : веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/cultur/cult25.htm> (дата звернення: 24.02.2020).

14. Український Вільний Університет (1921—1971). Читиво : веб-сайт. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/PolonskaVasylenko_Nataliia/Ukrainskyi_Vilnyi_Universytet_1921_971/ (дата звернення: 24.02.2020).
15. Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник. Київ, 2002. С. 132-133.
16. Центральний державний архів зарубіжної україніки, м. Київ ф. 15, оп. 1, спр. 2, арк. 10 зв.–11.

The article analyzes the development of the Ukrainian Free University and its role as a philosophical center of emigration of the Ukrainian intelligentsia of the early twentieth century. The figures of the main representatives of emigrant philosophers who made a significant contribution to the development of Ukrainian philosophical thought are considered. The main scientific achievements of O. Koless, I. Mirchuk, D. Chyzhevsky, O. Kulchytsky during their work at the Ukrainian Free University are singled out.

Key words: *Ukrainian Free University, emigration, O. Kolessa, I. Mirchuk, D. Chyzhevsky, O. Kulchytsky.*

УДК 329.055:316.75]:316.723

Б. Боднарук, студентка II курсу магістратури
Науковий керівник: **О. В. Віннічук**, к.п.н., доцент

СЕРЕДОВИЩЕ УЛЬТРАС ЯК МАЙДАНЧИК ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ПРАВОЇ ТА ЛІВОЇ ІДЕОЛОГІЙ НА СУБКУЛЬТУРНІ ГРУПИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА РОСІЙСЬКИЙ ДОСВІД

Запропоновано сценарії, реалізація яких уможливила, дала вагомі підстави говорити про доцільність ґрунтовного та всебічного дослідження активності ультрас груп як ілюстрації пливу політичної ідеології ультранаціоналістичного спрямування на субкультурні групи. Окреслено передумови, що сприяли активізації тіфозі та призвели до значно більшої відчутної їх участі у політичному житті України та РФ. Обґрунтовано твердження про чільну роль націоналістичних ідей у політизації учасників високоорганізованого та добре впорядкованого навколофутбольного руху в означених країнах.

Ключові слова: *ультрас, правий радикалізм, лівий радикалізм, ідеологія, субкультурна група, Україна, Росія.*

Станом на сьогодні маємо недостатній рівень дослідженості того, наскільки різючий вплив справляє ідеологія на зовсім, на пеший погляд, аполітичні неформальні об'єднання, до яких відносимо спортивну субкультуру ультрас. Актуальність теми виявляється в тому, що вона дає змогу по іншому поглянути на роль відносно нової для нас ультрас тусовки у протіканні політичних процесів як всередині, так і ззовні країн її базування.

Метою роботи є аналіз впливу політичної ідеології ліво- та праворадикального націоналізму на високоорганізовані вболівальницькі об'єднання.

З метою достатнього висвітлення теми необхідно виконати такі завдання:

1. Показати ультрас як общину на прикладі якої можна всеохопно дослідити вплив націоналістичних відгалужень ідеології на неформальні суспільні конструкти.
2. Вказати на передумови ідеологізації ультрас.
3. Привести приклади суттєвого впливу натхненних ідеологією вболівальників

на внутрішню та зовнішню політику материнських країн.

Останні 5 з лишком років дозволили нам на власні очі побачити дивовижний як для пострадянського простору феномен. Чудернацькі трансформації вітчизняної та російської навколофутбольних тусовок. В першому випадку, настільки вражаюче перетворення фанатів на частину громадянського суспільства було надто складно передбачити. Абсолютно переважаюча політична інертність всередині осередків ультри не вселяла оптимізму стосовно дійсно активної державницької позиції вболівальників аж до пізньої осені 2013-го року. Рік початку Єврореволюції в Києві раптово зміг поставити під сумнів судження про те, що номінально аполітична напівкорпоративна екосистема ультрас залишатиметься такою до віку. Проте, як би парадоксально це не звучало такий розвиток подій з урахуванням передумов виглядав цілком очікуваним. Революція Гідності стала логічним підсумком тієї наче б і непомітної зміни конфігурації та функціоналу футбольного фаната, яку спровокувало поширення правого світогляду у вболівальницьких колах. Точкою відліку в питанні про появу політико-ідеологічної домішки у випадку українських фанів варто вважати 2011 рік, коли прихильники клубів «Динамо» (Київ) і «Карпати»(Львів) вперше проскандували чант(кричалку) «Спасибі мешканцям Донбасу...». Вигуки були адресовані діючому на той час президенту В. Януковичу. Рік по тому політична верхівка дала вказівку ФФУ (Федерації Футболу України) задіяти штрафні санкції за виконання речівки, розміром близько десяти тисяч гривень з людини. Це тільки ще більше заохотило любителів футболу виявляти незадоволення «генеральною лінією партії». Ідеологія вкотре довела високий рівень ефективності при потраплянні в лави патріотично налаштованих громадян які являли собою ядро практично усіх осередків фанатизму в Україні. Якщо ми звернемося до карти ідеологічної сегментації уболівальників, то зможемо побачити, що починаючи із 2012 року панівними в рядах любителів футболу стали праворадикальні націоналістичні настрої.

Насадження молодіжним рухам певних політичних орієнтацій іззовні задля здійснення планів державного апарату стало традиційною маніпуляцією в умовах російської системи соціально-політичних координат. Штучна мобілізація через активне використання інструментів політичної ідеології спіткала кожен більш-менш значний громадський рух рушійною силою якого виступила молодь. Тож логічно, що примус до служіння режиму не міг оминати й російський навколофутбол. Закручування владою гайок торкнулося російської фан спільноти після її активної участі в протестах на Болотній Площі. 2011 рік став відправним пунктом у історії синтетичної реідеологізації російського організованого уболівальницького руху [2, с. 84]. Нейтралізувавши вияви надлишкового політичного активізму в середовищі російської футбольної торсиди, яка до того славилася своїм ультраправим нахилом, російські вищі чини в силовому секторі почали обертати ситуацію на свою користь вживляючи ліві погляди фанатам користуючись кадровими ФСБ-шниками. Використовуючи вербувальницький хист, силовики створили агентурну мережу всередині найбільших, найодіозніших фанатських фірм. На черзі було Євро 2012, тому вирішено випробувати 12-го гравця ФК ФСБ на

стадіонах та поза ними [1]. Пілотний проект, що передбачав перетворення вболівальників на дестабілізуючий фактор у зовнішній політиці вдався на славу. Під час «Російського Маршу» в одному з міст-господарів футбольного форуму російські футбольні фани вдалися до провокації результатом якої стала масова бійка поміж поляками та росіянами. Хрещення вогнем ультра успішно пройшла. За чотири роки громадяни РФ у лавах ультрас стали призвідниками «Марсельського Погрому» [3]. Акт залякування із активним застосуванням спраглою крові кулака російського вболівальника пройшов якнайкраще. Побиття відбувалося під акомпонемент вигуків: «Русские не сдаются!» Двома роками раніше експедиційний корпус російських футбольних вболівальників взяв активну участь в Одеській Трагедії. Ця подія стала дуже доброю ілюстрацією того, як по різному впливає політична ідеологія на діяльність фанів. Руйнування проти творення. Росіяни наступали, а вболівальники ФК «Металіст» та ФК «Чорноморець» боронили свою землю й власні життя[4]. Класичний приклад зіткнення конструктиву із деструктивом. Таким чином, в той час як чимало вихідців із українського фанатського руху відстоювали цілісність власної держави на фронті, їхні російські колеги по цеху вивішували на єврокубкових матчах прапори ЛДНР.

Підсумовуючи викладений матеріал зазначимо, що спонукана політичною ідеологією активність «навколофутболу» інколи може бути абсолютно протилежною, в залежності від мети яка стоїть перед вболівальниками. За умови природнього зближення політичної й фанатської площин, політичний активізм фанів найчастіше носить конструктивний характер, тим самим допомагаючи фанатам стати частиною громадянського суспільства, що знаходиться на ранніх стадіях формування. Коли ж має місце чітко простежуваний інтерес державного апарату у залученні фанатських корпусів до політичного життя, то тут цілком справедливо вести мову про синтетичну ідеологізацію чи реідеологізацію. Наслідком цього як правило стає деструктивний внесок ультра в розвиток внутрішньо та зовнішньополітичної ситуації. Українські реалії виступають якісним прикладом конструктивного підходу. Російська дійсність навпаки показує деяку ефективність ультрас як деструктивної сили. В процесі викладу матеріалу було виконано всі означені вище завдання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Околофутбол на Евро 2012. URL: <https://fanat1k.ru/ultras-view-476.php>
2. Фанзин «Реванш». Інтернет версія. Випуск 1. Октябрь 2011. URL: <http://fans-edge.info/fanzin-revansh-internet-versiya/>
3. Російські фанати на Євро-2016 насправді були ГРУшниками. – Bild. URL:https://24tv.ua/rosiyski_fanati_na_yevro2016_naspravdi_buli_grushnikami_bild_n697987
4. Одеська трагедія. П'ять років. Чи знаємо ми більше? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48108587>

The proposed scenarios of implementation of which made it possible, gave good reason to talk about the feasibility of thorough and comprehensive study of the activity of ultras groups as an illustration of the float of political ideology of ultranationalist direction to subcultural groups. The preconditions that contributed to the activation of tiphoses and led to much more tangible participation in the political life of Ukraine and the Russian Federation were drawn. The statement

on the prominent role of nationalist ideas in politicization of participants of the highly organized and well-ordered round-the-world movement in these countries is substantiated.

Key words: *ultras, right radicalism, left radicalism, ideology, subcultural group, Ukraine, Russia.*

УДК 801.73:1(430)(092)Гадамер

*А. Довга, студентка III курсу
факультету української філології та журналістики
Науковий керівник: Г. Б. Вонсович, к.і.н., доцент*

ГЕРМЕНЕВТИЧНІ СТУДІЇ ГАНСА-ГЕОРГА ГАДАМЕРА

У статті аналізуються теоретичні підходи щодо сутності та визначення герменевтики як галузі філософії у тлумачення Гадамера; обґрунтовуються особливості розвитку та основні напрямки дослідження цієї науки.

Ключові слова: *герменевтика, інтерпретація, розуміння, тлумачення, текст.*

Одним із головних досягнень «Істини і Методу» Ганса-Георга Гадамера була демонстрація того, що герменевтика – яка за традицією є «мистецтвом розуміння» – має універсальну та онтологічну значущість. Сьогодні «герменевтика» більше не належить просто до деякої категорії інтерпретативних методів, які застосовуються «всередині» спеціальних дисциплін, таких, наприклад, як теологія або літературознавство, але має відношення до більш основного питання про те, як взагалі можливе розуміння. Із диференціацією повсякденного і загальнодоступного погляду на світ, революціями в культурі, політиці та суспільстві, і конфронтацією з іншими традиціями, доба модерну зазнала кризи відносно здатності зрозуміти минуле, інші культури, і навіть саму себе. Таке усвідомлення нашої обмеженості тільки підкреслює «універсальність проблем герменевтики».

Мета статті полягає в тому, аби проаналізувати погляди Г.-Г. Гадамера, його теоретичні засади формування та становлення герменевтики.

Проблема інтерпретації літературних текстів є предметом зацікавлення багатьох науковців, які розглядають означену сферу в контексті герменевтики. Основні філософські праці з означеного вчення належать Г.-Г. Гадамеру, М. Гайдеггеру, В. Дільтею, Ф. Шлейєрмахеру, П. Рікеру, К. Ясперсу, Ю. Габермасу, Г. Альбертові. Історичний аналіз розвитку герменевтичних ідей із позиції відповідних підходів досліджували В. Г. Кузнецов, Є. К. Бистрицький, С. Б. Кримський, А. А. Михайлов, Г. Л. Тульчинський (історико-гносеологічний підхід), К. Ясперс, П. Рікер, В. Лейбін (історико-психологічний підхід), Ю. Коткавірта, Ж. Грондін, В.С. Малахов (порівняльно-історичний підхід).

Поняття «герменевтика» настільки багатозначне, що легше вести мову про особливу герменевтичну галузь, ніж кожного разу знаходити відповідне пояснення у контексті багатьох традицій і джерел. Термін «герменевтика» походить від імені бога Гермеса. У давньогрецькій міфології Гермес виконував

функцію посередника між богами і людьми. Він передавав богам прохання людей, а людям тлумачив веління богів. Таким чином, герменевтика спочатку була пов'язана з ідеями розуміння і інтерпретації.

Як вчення вона стала формуватися в період античності. У давньогрецькій філософії герменевтика розглядалася як мистецтво тлумачення висловів ораторів, стародавніх текстів, знаків, сенсу чужої мови і т. д. Велике значення в той час мала робота Аристотеля «Про тлумачення», визначала логічні правила тлумачення язика, що послужило причиною для формування спеціальних герменевтичних дисциплін: філологічної, теологічної, історичної, юридичної герменевтика.

Початок теоретичного осмислення герменевтики як цілісного філософського напрямки відноситься до середини ХІХ ст. Саме на цей час і припадає поява філософського тлумачення герменевтики Гадамера.

У працях, зосереджених на проблематиці філософської герменевтики, наприклад, у найвизначнішій роботі – «Істина і метод» – Гадамер багато уваги приділяє традиції платонівського діалогу. Саме його філософ сприймає як істинний приклад живої розмови, здатної в процесі власної актуалізації відкрити світ інтерсуб'єктивного соціокультурного простору. Гадамер пояснює діалогічність герменевтики так: *«Діалогічний характер мови, який я прагнув розробити, залишає після себе вихідну точку в суб'єктивності суб'єкта, якраз вихідну точку оратора в його намірі подання смислу. Те, що виходить у говорінні, – це не просто фіксування спрямованого смислу, а спроба, яка постійно змінюється, або, краще, постійно повторювана спокуса піддаватись чомусь або зв'язуватись з кимось»*.

Герменевтика Гадамера подає мову як єдину мову людської свідомості. Мова – це середовище, в якому існує людина. Всі висловлювання мають діалогічний характер. Тобто сенс висловлювання визначається відповіддю на поставлене запитання. Задача герменевтики розкрити цей сенс. Одна з задач філософії – пошук мови, здатної висловити нові смисли, які виникають у культурі. Тобто, філософія фактично формує свою мову, спрямовану не на передачу інформації, а на формулювання сенсів [1, с. 6].

Ми постійно здійснюємо начерк смислу, спираючись на власні очікування та верифікуючи його в новому досвіді. Хоча цей начерк загалом ґрунтується на наших власних перед-судженнях та очікуванні певного змісту сказаного або прочитаного, критична помилка тут – заглушити голос Іншого. Гадамер пише: *«..ось чому той, хто не чує, що насправді йому говорить інший, опиниться, врешті-решт, у такому становищі, коли не спроможеться погоджувати те, що він хибно зрозумів, із власними багатоманітними смислоочікуваннями»* [1, с. 250].

Опорною ідеєю вченого в філософії пізнання є його ідея про мову як середовищі герменевтичного досвіду. Тим самим Гадамер онтологізує мову як феномен і робить висновок про лінгвістичну природу філософії, яка перш за все виявляється в діалогічному характері філософського знання, але діалог Гадамер не обмежує спілкуванням двох осіб («я» і «іншого»). Цей діалог він розглядає в контексті відносини між інтерпретатором і текстом, пов'язує з розумінням.

Традиція, як її розуміє Гадамер, охоплює “не тільки тексти, але також й інститути, і життєві форми” [2, с. 257]. Вона не тотожна минулому, це історія, яка присутня в сьогоденні й визначає його, єдність того, що вже здійснилося й відбувається зараз; будучи “немовною у своїй сутності”, проте вона допускає “мовне” тлумачення [3, с. 260]. Традиція асоціюється з догматизмом, авторитетом. Насправді між нею й розумом протилежності не існує. Вона формується збереженням за будь-яких історичних змін того, що є, уводячи в цей процес свідомі акти (вибір, оцінка, згода і т.д.), значущих не меншою мірою, “ніж переворот і відновлення” [3, с. 335].

Предметом філософської герменевтики Гадамера є розуміння й тлумачення зрозумілого, котрі досліджуються як діалог, а не обґрунтуванням кінцевих основ буття. Буття, котре може бути визначено як мова, причому не тільки людей, але й “мова” природи, усього суцього. Розуміння пронизує всі зв'язки людини зі світом і тому може бути розглянуто як спосіб пізнання і як спосіб буття одночасно. Відповідно розуміння й тлумачення мають універсальний характер.

Спробу пошуку порозуміння в діалозі Гадамер пояснює на прикладі інтерпретації текстів: *«Потрібно перебувати всередині власної упередженості, щоб текст сам постав у своїй іншості і в такий спосіб надав можливість протиставити предметну істину власній попередній думці»* [2, с. 58]. Саме здатність дати слово Іншому (чи то особистості, чи то тексту) дає змогу говорити про важливість діалогу для філософської герменевтики та розмірковувати над критикою герменевтичного діалогу як діалектичного монологу.

Момент порозуміння або ж досягнення консенсусу Гадамер описує як *«злиття горизонтів»*. Таким чином розуміння ґрунтується не лише на відкритті Іншого, але й на якісних змінах у нас самих. Втім, ми не знищуємо власну особистість, а лише змінюємо її.

Гадамер критикує застосовність методу індукції в “науках про дух”, оскільки їх метою не є закономірності, а осягнення “історичної конкретності”. Розуміння є не тільки частиною науки, а й частиною освіти, метою якого є не тільки знання, але також смак і здоровий глузд.

Наприклад, стосовно свавілля упереджень Гадамер наполягає на постійній рефлексії та застерігає: *«Герменевтично навчена свідомість [...] матиме усвідомлювати упередження, що скеровують розуміння, аби передавання, зі свого боку, вирізнялось і застосовувалось як інша думка. Виокремлення упередження як такого відверто вимагає відкладення його застосування; бо поки нас визначає упередження, ми не знаємо і не осмислюємо його як погляд»* [2, с. 61].

Філософська герменевтика за своєю інтенцією претендує на роль універсального способу буття у світі, надаючи особистості інструменти для опанування соціокультурного простору. Виняткове значення для філософської герменевтики має процес розуміння як мета і засіб комунікації особистості зі світом. *«Здатність розуміти – це основоположна ознака людини в її співжитті з іншими, зокрема, на шляху через мову і розмову одного з одним»* [2, с. 295], – пише в статті *«Текст і інтерпретація»* Гадамер,

наголошуючи, що одним з найдавніших завдань герменевтики є налагодження взаєморозуміння завдяки наданню голосу іншому – співрозмовнику чи тексту.

Принцип розуміння як діалогу, теоретично обґрунтований в Гадамером практично у структурі видань його текстів, завжди супроводжуваних докладними передмовами, у самій стратегії укладання його «Зібрання творів», яке він і в 90-літньому віці відмовився назвати «повним», у його відкритості до діалогів, інтерв'ю, виразній потребі самокоментаря.

Загалом дослідники дослухаються до настанов Гадамера уважно поставитися до такого «факту тексту», як його спеціальна змістова структура, навчитися утримувати (а отже, і весь герменевтичний проект) у перспективах смислової і часової варіативності та наскрізного діалогу. Тож відкриття справжнього значення герменевтики ще попереду.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: вибрані твори. Київ: Юніверс, 2001. 288 с.
2. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Київ: Юніверс, 2000. Т. 1. 464 с.
3. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Герменевтика II. Київ: Юніверс, 2000. 478 с.
4. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів, 1996. С. 349-366.
5. Квіт С. М. Основи герменевтики: навч. посіб. Київ: "КМ Академія", 2003. 192 с.
6. Яус Г. Р. Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2011. 624 с.

The article analyzes the theoretical approaches to the essence and definition of hermeneutics as a modern scientific discipline in the interpretation of Gadamer and demonstrates the features of development and main directions of study of this science.

Key words: *hermeneutic, interpretation, understanding, interpretation, text.*

УДК 316.7:[616-036.21:578.834

*А. Ярославська, студентка I курсу магістратури
Науковий керівник: В. Г. Чабанов, к.п.н., ст. викладач*

РОЛЬ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ СУСПІЛЬСТВА У ПРОТИДІІ ПАНДЕМІЇ

У статті розглядається роль соціокультурних чинників у протидії пандемії COVID-19 деяких країн світу. Адже небезпечна хвороба змусила державну верхівку кожної з країн замислитися над тим, як побороти вірус без мінімальної шкоди, насамперед для своєї країни. Проте якби не боролися країни, світ вже не буде таким як раніше.

Ключові слова: пандемія, COVID-19, національний характер, соціокультурні чинники, небезпечна хвороба, карантин, суворі обмеження, протести, повсякденне життя.

2020 рік став переломним для кожного з нас. Пандемія призвела до серйозних глобальних соціально-економічних наслідків, відтермінування або взагалі скасування спортивних, релігійних та культурних подій. У низці країн спалахнули протести та спостерігалися випадки ненависті проти китайців та інших жителів Східної та Південно-Східної Азії.

Мета статті полягає в тому, щоб показати як пандемія коронавірусу вплинула на повсякденне життя деяких країн та їхні методи в боротьбі проти поширення небезпечної хвороби.

Однак кожна держава відрізняється одна від одної своєю культурою, традиціями, звичаями і національним характером. Саме в цьому проявляється її унікальність. Тому різні народи по своєму відреагували на суворі обмеження, до яких вони в повсякденному житті не звикли. Першою країною, яка ввела карантин був Китай. Адже з цієї країни і почала поширюватися епідемія коронавірусу.

Як відомо, великий вплив на формування психології населення Китаю справив історичний, соціально-політичний, економічний і культурний розвиток країни. До основних рис цієї нації можна віднести: працьовитість, терплячість, витривалість, наполегливість, холонокровність, витримку, спокій та самовідданість. Споконвіку вони задовольнялися тим, що мали, намагаючись добути мінімум для прожитку в умовах важкої боротьби за існування. Китайці - енергійні, заповзятливі люди, які прагнуть в будь-яких умовах досягти поставленої мети [1, с.154].

Тому якщо державна влада наполягає під час карантину сидіти вдома, вони будуть це робити і для цього їх не потрібно навіть лякати штрафами. Щоб зменшити кількість хворих на коронавірус здійснювався постійний моніторинг та облік людей. Наприклад, якщо виявляли хворобу в людини, яка мешкала в якомусь мікрорайоні, весь район, а це десятки 30-поверхових будинків, зачинявся на карантин. Якщо хтось не повідомив, що був у контакті з зараженим, свідомо порушував карантин, йому загрожувала кримінальна відповідальність [3].

За допомогою використаних методів боротьби з хворобою та усвідомлення всієї небезпечності її китайцями, епідеміологічна ситуація у Китаї зараз не така гостра, як була в попередні місяці - кількість нових інфікувань значно менша.

Незважаючи на те, що Китай знаходиться зовсім поруч від Японії, коронавірус в цій країні поширюється повільно. Національному характеру цього народу притаманні такі риси, як працьовитість, завзятість, педантизм в досягненні поставлених цілей, внутрішня самодисципліна та стійкість до труднощів. З дитинства в японців виховують дисциплінованість у виконанні гігієнічних правил [1]. Миття рук, полоскання горла дезінфікуючими розчинами та носіння масок - це звичні явища в повсякденному житті кожного японця. Замість рукоштовань тут зазвичай використовують поклон при вітанні та дотримуються дистанції. Іншими словами те, що у всьому світі називають карантинном, для японців це правила життя, яким вони вчать з народження [6].

Від початку пандемії в Японії кількість хворих не перевищила ста тисяч осіб, тому можна сказати, що країнам світу є чому повчитися в цієї країни.

Епідемія коронавірусу, а особливо масштаби її поширення у Сполучених Штатах, повністю змінили порядок денний в країні. Якщо ще взимку всі слідкували за історією про імпічмент Дональда Трампа та боротьбою політиків-демократів за кандидатуру на виборах президента у листопаді, то тепер політичні протистояння відійшли на другий план. Сьогодні Америка - найбільш уражена коронавірусом країна світу.

Історія цієї країни досить своєрідна, тому у національному характері американців багато суперечливого. Їм властиві самовпевненість, нехтування усім неамериканським, завищена самооцінка своїх сил і здібностей. Темперамент американців живий, навіть запальний. У звичайному житті вони бадьорі і життєрадісні, особливо на роботі. Свої емоції вони виражають прямо, безпосередньо та завжди посміхаються. Можна помітити також, що вони досить самостійні та ініціативні люди і ці риси в них виховуються з раннього дитинства [1, с.155].

Головна проблема США в боротьбі з COVID-19 - їхня абсолютна незгуртованість щодо вирішення цієї проблеми. Кожен покладається на свої власні сили і у підсумку кількість хворих постійно збільшується.[1] Сполученими Штатами прокотилася хвиля протестів з вимогами приступити до скасування карантину і поверненню до нормального життя. Протести проти карантинного режиму пройшли в Огайо, Кентуккі, Меріленді, Мічигані, Техасі та інших містах Америки. Протестувальники тримали плакати «Свобода і віра переможуть страх», «Бог дав нам імунітет не просто так», «Ваш карантин гірший за хворобу», «Не можна допустити самогубства економіки» та при цьому вони були переважно без масок і не дотримувалися соціальної дистанції [4].

Президент Америки Дональд Трамп запропонував губернаторам самим вирішувати про зняття обмежень, проте сам неодноразово і категорично висловлювався за якнайшвидше скасування карантинних обмежень, в тому числі закликаючи зняти або послабити обмеження в штатах, де проходять протести. Президент вважає, що їх зняття необхідно для підтримки економіки США [4].

Такі дії американської політичної верхівки поки що не дають позитивних результатів, кількість захворюваності населення на коронавірус кожного дня збільшується і США займають 1 місце у світі з цієї проблеми.

Що стосується Європи, то тут одним із лідерів по кількості хворих на COVID-19 є Іспанія. Це унікальна країна, в тому числі завдяки її жителям. Люди тут живуть у розслабленому ритмі, радіють життю і люблять відкладати справи на завтра. Іспанці надзвичайно відкриті та доброзичливі. Це незалежний і волелюбний народ. Вони не терплять ніякого зовнішнього тиску або сорому. Ні громадська думка, ні власна репутація серед оточуючих їх не хвилюють. Характерною рисою цього народу є те, що вони дуже балакучі, з задоволенням підтримають будь-яку тему. Саме тому їм було важко звикнути до нового способу життя, де їх свобода дещо обмежувалась [1, с.156].

Після того як державна влада запровадила карантин люди продовжували їздити на роботу, а надворі побільшало батьків з дітьми, що не пішли до школи. Хтось розбирав у магазинах товари, а хтось кепкував з порожніх полиць. Також працювали приватні кав'ярні та ресторани. Цікавим було і те, що зараженим у містечку Гаро в Ла-Ріосі наказали залишатися вдома на самоізоляції під загрозою серйозних штрафів або арешту та примусової доставки до лікарні, під час того як у Мадриді пройшов багатотисячний марш за права жінок. Щоправда після цього іспанський уряд пішов на радикальні дії і запровадив надзвичайну

ситуацію, що передбачає жорсткіші заходи та обмеження, але в межах Конституції [5].

Але варто зазначити, що за період першого випадку захворюваності на коронавірус в Іспанії їх кількість то зменшувалась, то збільшувалась. Тому можна прийти до висновку, що дії іспанського уряду поки що не приносять стабільного результату.

COVID-19 для України став новим викликом. Національному характеру українців притаманні такі риси як працелюбність, наполегливість, інтерес до виконуваної справи, вміння показати себе і свою роботу, акуратність, старанність, життєрадісність, діловитість та самостійність. Вони пишаються своїми давніми традиціями боротьби проти іноземних загарбників, тими сторінками історії, коли українські воїни проявляли рішучість, непримиренність до ворогів, показували хорошу організованість, легкість в управлінні. У той же час в деяких випадках українці можуть проявляти необґрунтовану упертість, непоступливість, невміння йти на компроміс у взаємовідносинах [1, с.157].

На момент запровадження в Україні карантину вже був 1 підтверджений хворий. Тому 11 березня стало днем, коли не тільки Україна, а й уся міжнародна спільнота остаточно визнали серйозність хвороби, яка вже не тримається в межах тієї чи іншої країни і має світовий масштаб. Першими обмеженнями для українців стали закриття навчальних закладів і заборона масових заходів у понад 200 осіб. Ще на початку багато хто з українців не розумів усю загрозу цієї невідомої хвороби. Всі думали, що карантин буде тиждень або 2, але він діє вже більше ніж півроку. І статистика нам говорить про те, що кількість хворих в світі, в тому числі і в Україні тільки збільшується [2].

Згодом український уряд вводить більш жорсткі обмеження - це закриття кордонів, заборона на перебування у громадських місцях без захисної маски, також не можна перебувати на вулиці без документів, відвідувати парки та сквери, а людей старше 60 років уряд зобов'язав до самоізоляції. Відповідно до опитування соціологічної групи «Рейтинг», яке було здійснене 28-30 березня, 87% респондентів вважають реальною загрозою поширення коронавірусу в Україні. До того ж, більшість громадян вважають запроваджені карантинні заходи ефективними і підтримують їх продовження.

Повертатися до життя українці почали на початку травня, коли уряд оприлюднив поетапний план виходу з карантину. Адже для більшості населення стало великою несподіванкою такі суворі обмеження і вони не були готові ні морально, ні фінансово. Тому громадяни вимагали скоріше повернутися на свої робочі місця. Можна сказати, що дії українського уряду на початку розповсюдження хвороби Україною були організованими і деякою мірою навіть суворими, але ефективними. Такі дії допомогли стримати потік захворювання на деякий час, але якщо звернути увагу на статистику поточного місця, то вона не вражає своєю успішністю, кількість хворих знову росте [2].

Отже, проаналізувавши національний характер деяких країн, які сьогодні активно борються з коронавірусом та дії державних верхівок цих країн можна сказати, що багато чого залежить від правильної організації процесу боротьби

проти хвороби, а також від законослухняності і відданості громадян. Тобто пандемія змусила світ посилити державну владу і зміцнити націоналізм. Слід зауважити також, що світ вже не буде таким як раніше. Коронавірус змінив цінності кожної людини. Якщо для когось раніше цінностями були, наприклад, крута машина, висока зарплата, люксовий відпочинок, то тепер ними стали здоров'я, сім'я та час проведений разом. Адже COVID-19 кожного дня забирає чималу кількість людей. Проте вона може зробити істотний вплив на розвиток медицини та підготувати її на можливі майбутні загрози.

Що стосується Китаю, то він вже довів свою витривалість, працездатність, стресостійкість, шалену швидкість у прийнятті рішень та силу застосувати владу настільки, наскільки це знадобиться. В принципі Китай показав, що до біологічної (та й будь-якої) війни у разі необхідності вони готові краще за будь-кого. Це вплине на стиль ведення китайської зовнішньої політики та підвищить його авторитет на світовій арені. Китай довів, що він забезпечує світ всіма необхідними товарами, тож світ залежить від нього більше, ніж китайці від цілого світу.

Проте Європейський Союз, на жаль, показав свою недієздатність в екстремальних умовах. Здавалося б, всі країни в одній зв'язці, а фактично бачимо інше – кожен тоне у своєму човні. До речі, нещодавно один з чиновників європейської держави сказав, що якщо ЄС не впорається з викликами через коронавірус, можна сказати, що організація себе вичерпала та не пройшла перевірку і стане непотрібною. Те саме стосується і США. Штати, незважаючи на впертість Дональда Трампа, вимушені будуть визнати, що з цієї битви вони не зможуть вийти без жертв.

Список використаних джерел та літератури:

1. Крисько В. Г. Етнічна психологія: посіб. для студ. вищ. навчал. закл. Київ: Вид. центр «Академія», 2002. 320 с.
2. Карантин в Україні: хто, де і як реагує на потенційну загрозу. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/karantyn-v-ukraini-hto-de-i-yak/30484104.html>?
3. Дисципліна та самоорганізація. Китайський карантин очима українського науковця. URL: <https://commons.com.ua/uk/kitajskij-karantin-ochima-ukrayinskogo-naukovcya/>
4. Який він, американський карантин. Колонка українки у США. URL: <https://shpalta.media/2020/04/26/yakij-vin-amerikanskij-karantin-kolonka-ukra%D1%96ki-u-ssha/>
5. Covid-19 в Іспанії: за порушення карантину карають штрафами та ув'язненням. URL: <https://www-5-ua.cdn.ampproject.org/v/s/www.5.ua/amp/svit/covid-19-v-ispanii-za-porushennia-karantynu-karaiut-shtrafamy-ta-uviaznenniam210418.html?>
6. Newsweek: Японія змогла уникнути високої смертності від COVID-19 без карантину. URL: <https://www-unian-ua.cdn.ampproject.org/v/s/www.unian.ua/world/karantin-cherez-koronavirus-yaponiya-unikla-visokoji-smertnosti-bez-karantynu-novini-svitu-amp-11010848.html?>

The article considers the role of socio-cultural factors in counteracting the COVID-19 pandemic in some countries. 2020 was a turning point for each of us. The pandemic has led to serious global socio-economic consequences, postponing or canceling sporting, religious and cultural events altogether. Protests erupted in a number of countries and there were cases of hatred against Chinese and other people in East and Southeast Asia.

Key words: *pandemic, COVID-19, national character, sociocultural factors, dangerous disease, quarantine, severe restrictions, protests, daily life.*